

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

DK
508
.A3117

gle

**This is an authorized facsimile
of the original book, printed by
microfilm-xerography on acid-free paper.**

**UNIVERSITY MICROFILMS INTERNATIONAL
Ann Arbor, Michigan, U.S.A.
London, England
1979**

Грушевський, Михайло.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Vyjimky z žberel do istorii Ukraïny. Rus

ВИЇМКИ З ЖЕРЕЛ

ДО ІСТОРИЇ

УКРАЇНИ-РУСИ.

ДО ПОЛОВИНИ ХІ ВІКА.

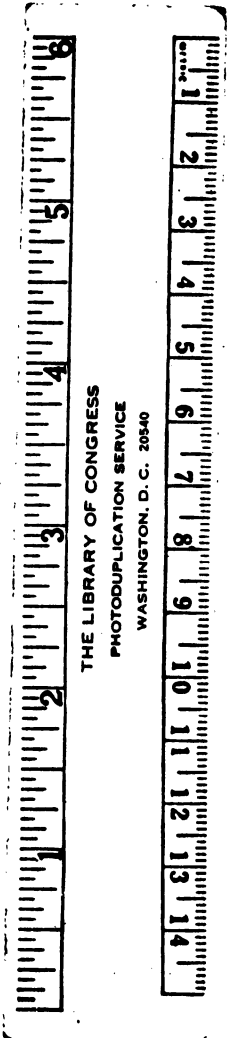
.. у 2

У ЛЬВОВІ, 1895.

НА КЛАДОМ АВТОРА.

в друкарні публічного товариства ім. Шевченка,
під надзором Карла Боднарського.

DK508
A3117

THE LIBRARY OF CONGRESS
PHOTODUPLICATION SERVICE
WASHINGTON, D. C. 20540

OP 28116
X718335

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

15335
2

ВИІМКИ З ЖЕРЕЛ

ДО ІСТОРИЇ

УКРАЇНИ-РУСЬ.

ДО ПОЛОВИНИ ХІ ВІКА.

У ЛЬВОВІ, 1895.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА,
від зарядом Карола Беднарського.

TF Aug. 16, 1909

Видрукований отсе збірник повстав з курса, читавого в Львівскім університеті в зимовім піврічю 1894—5 шкільного року: оголосивши курс про жерела давньої рускої історії, я попри загальних характеристиках прочитував в перекладі головніші уривки жерел, об'ясняючи їх. Виходив я з того переконання, що лише безпосередня знавність з жерелами, на яких будують ся виводи історичної літератури, дає знанє ясне, міцне, виводить з-під неминучої без того залежности від суб'єктивизму тієї чи иньшої історичної праці й дає можливість орієнтуватись в науці не залежно від ріжниць і перемін в поглядах, які заходить в історіографії. Тим часом в сучасних обставинах така знавність трудна, майже неможлива навіть при помочи середніх бібліотек — в такій мірі наші жерела розкидані в найріжнійших видавництвах, часто рідких, мало приступних, збірників же, що зводили б до купи те що належить до історії Русь, дуже мало (розумію стародавній Меморіае рорілогіи, важкий збірник арабских письменників Гаркави, розпочаті витяги з класичних авторів Латішова) і ні одного такого -- щоб обіймав всю цілість жерел рускої історії. А за браком такого приступного зводу траплять ся не рідко, що люде навіть близше обізнані з історією знають те чи инше жерело лише з імені і не відають як воно відомости в дійности виглядають.

Се й понудило мене забратись до уложеня й виданя сього збірничка. При тім маю я на думці в першій лінії молодіж: університетську, але крім неї й усіх, хто заберасть ся до глибокого й самостійнішого студіюваня історії Русь. Призначаючи отже свої „Виймки“ для ширшого кругу, уважав я потрібним їх коментувати, а то головню щоб вказати на історичну стійність їх і в чому треба -- об'яснити.

„Виймки“ призначені були до друку в львівській педагогічній часописі „Учитель“, де й була видрукована їх більша частина (1894—1895 р., глави I—XXI). Уважаючи на се, треба було дбати про зменшенє збірничка що до обсягу, для чого вибирались лише найважнійші уривки; годї було й подати оригінальні текети, що для загально-приступних мов, латинської і грецької, властиво було б пожаданим.

Видрукований тепер вишук обіймає період до половини XI в., до часу, коли з'являють ся євїєські, тубильні жерела, агіографічні й історичні, й із тим разом головна вага в студиях історичних перевоюєть ся з памяток чужих на тубильні. Для перекладу й користаня по можности з найліпших видань, а для текетів арабских, жидівских й ісландских — з перекладів: не малу прислугу при тім віддали менї збірники Латішова і особливо — Гаркави. В перекладі я старав ся тримати ся можливо близько текету; лише кілька другорядних подробиць у Арабів мусив я задля їх реалізму упустити.

Грушевський збірник, 13 (25): VIII 1895.

І. Геродот.

З писателів античних, грецьких і римських, Геродот (род перед 480, ум. коло 425 р.) перший подає нам ширші відомості про наш край, а з тим разом — і найдокладніші з усіх. В часі своїх далеких подорожей, він, очевидно, звідав і північний берег Чорного моря, де було багато значних грецьких колоній; в оновіданю подекуди ясно знати наочного свідка. Що до певности, то ще в античні часи Геродоту закидали неправду, навіть остро (Плутарх написав навіть спеціальну розправу „пр Геродотову злобу“), теж і в новітші (недавно англ. Сейс в спеціальній розправі: *The ancient Empires of the East. Herodotos I—III. 1883*), але студії показують, що відомості Геродота здебільшого оправдані, де же він помиляв ся — то не з злої волі. Спеціально для Скитії Геродот зібрав ся головним жерелом і его відомості підтверджують розвідки археологічні і етнографічні. Про Скитів ширше оновідає Геродот в IV кн., з поводу війни з Скітями Дарія. Для обясненя его відомостей єсть ціла література, важливіші: Neumann Die Hellenen in Skythenlande, 1855, Бууль Черноморье I. II, Древности Геродотовой Скитии, Толстой и Кондаковъ Русскія древности т. II. Що до писателів античних взагалі, докладний збір вятків до історії нашєї маємо в збірнику В. Латішева — *Scythica et Caucasia*, т. I, 1893 (авторя грецькі, з перекладом роспискних). Текст Геродота з рецензії Штобна.

17. Почавши від торгу Бористенитів (бо то середина морського берега цілої Скитії) першими сидять Калліпиди, а вони Греко-Скити. За ними шийший нарід, званий Алазони. Вони і Алазони що до шийшого подібні до Скитів, але і сїють і їдять хліб, також цибулю, часник, сочевницю і просо. За Алазонами живють Скити — орачи, що не на страву але на сиродаж хліб сїють. Више них живуть Неври. А від Неврів на північ край не має людности, скільки ми знаємо.¹⁾

¹⁾ Торг (ἄκτιον — або колонія) Бористенитів — се грецьке місто Ольвія, що засновали в полов. VII в. Милотці, над бузких лиманом, коло сучасного с. Ілльського-Парутинна. Розмістити сі й иньші народи за Геродотом неможливо на певно, бо менші Геродотові ріки, які мають бути їх границями, не можна прикласти до сучасних; про се багато писано, але без великого результату. Уважаючи на те, що Дніпро Геродот знав тільки до порогів, можна думати, що і всі ті народи містили ся в неширокім поясї побережнім, але могли бути у Геродота перекази і про дальші краї. І так Калліпиди, мішаний нарід з Греків і Скитів (або з мішаною культурою), жив по берегу, Алазони — в шийшій часті Буга, далі Орачи, а Неври вже на північ від Дністра (гол. 51), якъ що Геродот дійсно знав верхівя Буга, а не уважав за те якийсь его приток.

18. Сі народи живуть на Гіспанії на захід від Бористена. А яко перейти з моря за Бористен, з початку в Гілея, а як від неї іти в гору — то живуть Скити-хлібороби, яких Греки, що живуть на ріці Гіспанії, звуть Бористенитами, а себе самих Ольбіополитами. Сі хліборобні Скити замешкують на захід на три дні ходу, аж до ріки званої Пантикап, а на північ — на одинадцять днів щоби плисти Бористеном. Вище них в вже пустинні далеко. За пустинню живуть Андрофаги, нарід окремиї і цілком не скитський. А вище них вже правдина пустиння, і жадного народу, скільки ми знаємо.¹⁾

19. На захід від тих хліборобних Скитів, як перейти за ріку Пантикап, живуть вже Скити кочовники, що нічого не сіють, ні орють. І вся та земля гола, без дерев, окріч Гілеї. Сі кочовники мають край, що на схід тягне ся на днів чотирнадцять ходу, аж до ріки Герра.²⁾

20. По той бік Герра вже так звані Царські землі, і Скити найсильніші, найбільші, що інших Скитів уважають за своїх рабів. Живуть вони — на півден до Таврики, на схід — до рову, що виконали сини сліпців, і до торгу при озері Меотійскім, що зве ся Кремни, а в другий бік — земля їх тягне ся до ріки Танаїда. А вище, на північ від Царських Скитів, живуть Меланхлени, инший нарід, не скитський. Вище Меланхленів — болота і пустиння без людий, скільки ми знаємо.³⁾

21. Як перейти за Танаїд, то вже не скитска земля, але перший з тих країв належить до Савроматів, що почавши від кутка Меотійского озера на північ займають землю на пятнадцять днів ходу, цілком порожню, без дерев диких і садових.⁴⁾

59. Звичаї у Скитів такі: Богів тільки сих поважають — найбільше Гестію, потім Зевса і Землю, уважаючи Землю за жінку Зевса, після них Аполлона, небеску Афродиту, Геракла і Арся. Сих всі Скити поважають, а т. зв. Царські Скити і Посейдону жертвують. По скитекому Гестія зве ся Табити, Зевса — дуже справедливо, як на мою думку, звуть Панай, Землю — Аппі-Аполлона — Гойтосир, Афродиту небесну — Артимнаса, Посейдона — Таги-

¹⁾ Гілея (лісова країна) — се т. зв. плавні, себ то рукави Дніпрові (коло устя), що заросли очертом, а подекуди і деревом. Не відомо, з якого боку тїк у Дніпро Пантикап, длятого трудно сказати, де жили Хлібороби — по обидвох боках Дніпра, чи десь на захід від него; одні тут бачать р Ігулець, инші — Конку. Дечь ходу у Геродота — коло 5 миль (г. 101), тільки на его виміри не можна покладатись.

²⁾ За р. Герр з слів Геродота можна вивести, що ріба витїкала в Дніпра трохи вище Порогів і текла в р. Гінакир, а та в море Чорне (гол. 53, 56, 71; єсть гадка, нїби то р. Конка, що верхом своїм наближає ся до р. Молочної. За Герр дин що низно.

³⁾ І так Кочовники жили на схід від Дніпра (а може і на другий его бік переходили, як що там був Пантикап), а Царські далі на схід, а також і в Таврії. М. Кремни кладуть коло м. Геніческа, на Азовскім морі, а рів відрізував півостров Керчи від Таврії. Про синів слїпих оповідає Геродот в гол 3, то єсть перехожа легенда, що трапляє ся у різних народів. Що до назв Скитів — Орачі, Хлібороби, Кочовники, Царські, то вони доволї непевні, особливо два майже однакові назвиска *Ἀρτίμινα* і *Γοιτόσιρ*; мабуть Геродот або Греки взагалї скитські народні назви перекрутили під свої слова

⁴⁾ Єсть гадка, що Геродот каже тут не про справжній Танаїд-Дін, а мішає з якоюсь ближшою рікою. Як видно з слів самого Геродота (гол. 117), Савромати були народом близьким до скитского.

масад. Образів, олтарів і храмів Скити не ставлять звичайно нікому, тільки Арсею, а сему за звичай.¹⁾

60. Жертва у всіх (Скитів) відбуває ся для всіх богів однаково, а власно так: худобу ставлять з звязаними передніми ногами, а хто жертвує — ставши заду і потягнувши за кінець мотуза, валить її долі, коли-ж худоба впала, покликуює ся він до того бога, якому жертвє, потім кидає на шию петлю і ветромивши палицю, крутить і задушує, не запаливши огня, не посьвятивши, ані поливши; а задушивши і облупивши, бере ся варити.²⁾

61. А як земля скитека дуже бідна на дерево, то таке у них до вареня придумано: як обдеруть худобу, вибирають кістки з мяса, потім кидають єго, як що трапляють ся — в казани свійські, що дуже подібні до кубків лесбійських, тільки далеко більші; вкинувши до них варять, запаливши кістки з худоби; а як не трапляє ся казана, то они вкладають все мясо в трунки худоби, підливають водою і запалюють кістки. А горять вони дуже добре, трунки же легко містять в собі мясо, обібранє з кісток. Таким чином від сам себе варить, і все иньша худоба яка до жертви. А як зварить ся мясо, то хто жертвує, посьвятивши де що з мяса і з утрібки, кидає геть. Жертвують иньшу худобу, а найбільше коней.³⁾

62. Таким чином і таку худобу жертвують они иньшим богам, а Арсею ось як: в кождім окрузі краю зроблено в них таку сьвятощ для Арєв: звязк прутя складають ся стадій на три вдовши і виширш, а взвши менше; зверху зроблено плочу чотирикутником, і три боки круто, а з четвертого — схід. Кожного року доднють шістсотста возів прутя — бо завше осьдає від негоди. На кождім таким стоєт поставлено давний земляний меч, ось то і є Арєв образ. Кожного року тому мечу жертвують худобу і коней, і опріч таких жертв, як иньшим богам, таким чином ще жертвують: скільки не возьмуть ворогів у полон, зі ста людей одного жертвують, і не так як худобу, а шакше: поливши вином їм голови, ріжуть людей над мискою і вишєши її на стоє з прутя, ліють кров на меч. Її виносять на верх, а вишу, коло сьвятощи таке роблять: відтминають зарізаним людям праві плеча з руками, кидають в повітрі, і поробивши иньші жертви ідуть собі: а рука, де впаде там і лежить, а тулуб окресмо.⁴⁾

63. Такі в них жертви, а жертвувать свиней у них нема звичаю, навіть годувати їх в своїм краю зовсім не хочуть.

64. А що до війни, таке в них веде ся: як вперше вбє Скит чоловіка, випиває єго крови. Скільки вбє в битві, голови до царя несе; бо хто принесе, має участь в здобичі, яку возьмуть, а хто не принесе — ні. А обдирає він її таким чином: крає кругом над вухами і взявши голову, витягає з шкури

¹⁾ Думаять, що в Гестії тра розумітя огонь, в Анолоні сонце — Матру, і культ скитекій наближають до іранських. Цікава увага, що і в культурі була різниця між Царськими і иньшими Скитами. Цинал Геродоту нагадує грецьке *πάλλος*, аїд але так зная бога і в М. Азії.

²⁾ Спосіб жертви нагадує деякі народи алтайский (в Сибири), що не ріжуть также худоби, а забивають.

³⁾ Казани, за які каже Геродот, знайшли ся в моглах т. зв. скитеких, вони справді нагадують чарку або хрецьальницю, бо мають ногу, мідяні; також казани трапляють ся скрізь далі на схід, у народів сибирських.

⁴⁾ Про культ меча оповідає Амьіян Марцелин, що до азанів: не мають ні храмів ані сьвятощів, але голій меч ветромляють в землю и шапують як Арєв, господаря країв околних; але не відомо, чи не взяв він сього з Геродота.

(череп), потім вичинивши (шкурку) воловим ребром, мие її руками і виробивши з неї п'яні ручки, зіставляє собі, вішає на уздечку коня, на якій їздить, і пишає ся; бо хто має найбільше таких шкур'яних ручників, уважає ся за найсмілішого. Богато з них з шкур роблять плащі, щоб одягати ся, зшиваючи мов би козячі. Богато обдирають у вбитих ворогів праву руку, з нігтями, і роблять покривала на сагайдаки. Чоловіча шкура товста, і лиснить ся; з усіх шкур майже біліша і блискучіша. Богато облуплюють і цілого чоловіка, розтягають шкуру на палицях і возять на конях.¹⁾

65. Ось такі у них звичаї; а з головами — не всіх, тільки найбільших ворогів, таке роблять: відпилявши (череп) до бровей, оббирає, і як бідний — покриває зверху сировою шкурою, і так ужинає, а як багатий — покриває шкурою, з середини позолочує і так ужинає як кубок. Таке роблять вони і з родичами, як посварять ся і як подужав один одного перед царем. Як прийдуть гості поважні, то Скит приносить ті голови і оповідає, що оті бувши єго родичами завели з ним суперечку, і він їх подужав,—уважаючи се за щось удачне.²⁾

66. Раз на рік завжди всякий старшина в своїм округі готує кубок вина, і з него п'ють ті Скити, що убили ворогів; а хто сего не вчинив, не п'є того вина, а сидить окремо в пеновазі; се у них найбільша ганьба. А котрі з них дуже багато ворогів убили, ті мають по два кубки і п'ють разом (з обидвох).

70. Присягають Скити, з ким транить ся, так: в черепину миску велику наливають вина і додають крові тих, що чинять присягу, уколівши шилом або ножем тронки різнувши тіла; потім окунають в миску меч, стрілу, сокиру і сулицю. Зробивши се, довго молять ся ті що присягають і поважніші з притомних.³⁾

71. Могили царів — в Геррах, там — доки Бористеном можна плисти. Як цар у них (Скитів) умре, там єму копають в землі велику яму чотирикутну; мертвого тіло мажуть воском, а живіг розтинають і вбравши, сповняють січеною осотою, ладном і насивом петрушки і ганусу, зшивають знову і везуть возом до другого народу. Ті що дістали привезеного мерця, чинять і собі теж, що і Царекі Скити: надтинають ухо, обстригають волосє, надрізують руки, роздирають чоло і ніє, протикають стрілами лівницю. Звідєн везуть возом тіло цара до внишого знов народу, над яким панують. А ті, до яких перед тим приїздили, ідуть за ними. Обвозивши мерця так по всіх, везуть до Геррів, самого далекого з підвладних народів, і до могил. Мерця кладуть в яму, на підетяжку; з обох боків втикають сулиці, накладають деревом і потім вкривають очеретом, а на внишнім місци в ямі кладуть одну з наложниць, задушивши її, виночериця, кухаря, конюха, слугу, вістника, коний, з внишого (майна) що красше і посуду золоту; а сребра і міді не беруть зовсім. Зро-

¹⁾ Подібні звичаї істновали у різних народів; в переказах осетнських (на Кавказі) згадує ся також про звичай знямати шкурки з голов і вусів ворога: з них шве собі варт — багачир кожуха.

²⁾ Можна тут пригадати той кубок, що зробив князь печенезкий з голови квівського князя (Святослава (літоп. під р. 972) Але подібно оповідають за різні народи варварські.

³⁾ Сю церемонію Лукіян в діалогу Токсаріє прикладає до скитського звичаю братаня; ширше про него в розправі Хв Вовка, друкованій в „Правді“ з р. 1891, VII і VIII.

бввши се, силють всі велику могилу, змагаючись і силкуючись, щоб зробити як найбільшу.¹⁾

72 Як мине рік, знову таке роблять: беруть із слуг, які зістались, котрі здібніші (а вони Скити прирожденні бо служать кому цар звелить, а купованих слуг у них нема) і з сих слуг дунають п'ятдесят, і коней найкращих п'ятдесят, розтинають їм животи і вичистивши, сповняють половом і зашивають. Половину колеса ставлять на двох пальц кінцями до гори, а другу половину на інших двох, забивши таким чином їх богато: потім протискають через коней вдовни, аж до шиї, товсті палиці і піднимають коней на сі колеса: передні колеса піддержують коням плечи, а задні — животи коло бедер, а ноги з обох боків висять над землею. На коней накидають удечки з мундштуками і протягають наперед, прив'язуючи до кілків. І тих хлопців удушених п'ятдесят сидовить кожного на коня таким чином, що кождому мерцю встромляють рішну палию вдовни хребта, аж до шиї, а кінець єго з низу встромляють в дірку тої палиці, що скрізь коня проткнуто. Постаивши круг могилы таких їздців, ідуть собі.²⁾

73. Так ховають царів; а інших Скитів, як котрий умре, близьші родичи возять возом по приятелях. Кождий хто дістає, частує провозатих, і мерцю всего предкладає, що і иншим. Таким чином звичайних людей возять сорок днів, потім ховають. А поховавши, Скити себе таким способом чистять: мажуть і мнють голову, а з тілом таке робить: ставять три палі, нагнувши одну до одної, кругом їх покривають вовняною поветю і зтигають як щільніше; гріють на огні каміне, аж розпалить ся, і кидають в мезку, що стоїть серед тих палів з поветями.³⁾

75. Скити беруть насїне конопилі, влазять під поветь і кидають насїне на розпалене огнем каміне. Воно курить ся і дає стільки пару, як ніяка грецька парова купеля. Скити, тішучись паром, внють. Се у них замість умиваня. А жінки їх труть киприсове, кедрове і ливанове дерево на жорсткім каміню, поливаючи водою, і тою густою патрухою намащують тіло і лице; з того бере ся у них гарний дух, а як здіймуть другого дня масть, стають чисті і ясні.⁴⁾

¹⁾ Герр, видно, був нижше порогів (за порогі Геродот, мабуть, не знав), і справді тут знайдено чимало великих могила похоронних т. зв. скитського тина: Чортюмляцка могила недалеко м. Никопля, Товста коло ст. Краснокутської, Лугова коло с. Александрополя (все в губ. Катеринославській), хоч все з часів, здає ся, пізніших від Геродота: тут також мерців ховано в ямах, і разом з ними, в окремих ямах, коней, рабів і всяке майно. Подібного типу могили знайдено і в Криму, коло Керчи; могила т. зв. Кульобска найбільше підходить до Геродотового описання: мерця поховано в каміній крипті четверокутній, коло неї якась жінка, службник, кости коня, начиння і слідн убрань різних. Могили є справді дуже багаті золотом, хоч не виключно: трапляють ся вробі срібні, мідні, також грецька посуда глиняна.

²⁾ (в дуже нагадує жертви деяких народів алтайських, що подібним способом начиняють шкури з жертвеної худоби і виставляють на палих.

³⁾ Геродот тут, як велике диво, оповідає про баню парову, що колись також мусіла задивити сьв. Андрея в Утюшисп. Підкурюване наїнем відомо і у народів монгольських.

⁴⁾ Що за парід були Скити? За се веде ся від давня суперечка. Одні уважали їх за парід монгольського, чи краще урало-алтайського роду, инші за — індо-європейського, а власно Іранців, инші — Славян. Правдоподобніше, що народи, звані Скитами, не належали до одного роду. Сам Геродот зазначає великі різниці що до культури і побуту Скитів східних і західних; мабуть орда Скитів-

II. Гиппократ.

Гиппократ, молодший сучасник Геродота (р. 460, умер коло 477 р.), працює науковою медициною, оповідаючи в своїй праці: „Про повітря, воду й місяць“ за вплив на людину фізичних обставин, згадує й про Скітів. Ми не знаємо, чи був Гиппократ сам в Скітві (за его відомо, що багато мандрував по світу, але певних і докладних відомостей про ті мандрівки, як і взагалі про жите. нема), про теж деякі відомости его так цікаві і реальні, що заслугоують нинь і уваги. Подаємо деякі важливі (текст з рецензії Ерменріса).

25. Що-до вигляду нинчх Скітів¹⁾, — що тільки до себе подібні, а більш ні до кого, так сама причина, що й у Єгиптян, тільки є — підунали впливу спеки, а ті — холоду. Так звана пустиня Скітська в рівнина багата травою, без дерев, води має помірно, бо там великі ріки, що забирають води з рівнин. Там і живуть Скіти, звані Кочовниками, бо не мають хат, а живуть на возах. А вози в їх — найменші на чотирох колесах, а нинші на шести. Вони вкриті навколо повстю і зроблені подібно до хат, з двома, або з трома (покоями), забезпечені і від дощу, і снігу, і вітру. Везуть вози дві і три пари волів безрогих: немають рогів через холод. В сіх возах живуть жінки; чоловіки їдять на конях. За ними їдуть слідом вінци, корови і коні. На одному місці зостають ся, доки став худобі трави; як не стане, переходять на інше місце. А самі їдять м'ясо варене, пють молоко кобиляче і їдять гіпнаку, себто сир кошичний. Такий побут і звичай Скітів²⁾.

26. Що до климату і вигляду — що скитський народ дуже відріж няється від нинших людей і подібний тільки до себе, як і Єгипетський, і дуже мало родючий, то й край той має дуже мало знір'я що до великості і числа. Бо він лежить під самою північю і Ршепейськими горами, звідки дме північний вітер³⁾. Переміни в погоді там не великі і не часті, вона однакова й мало мінняє ся. Тому й вигляд у всіх (людей) подібний: завше однакову уживають страву, однакову одяг літом і зимою, дихають повітрям вохким і густим, пють воду з снігу і льоду, не знаючи втоми. Бо ні тіло ані душа не можуть гартуватись, де нема великих перемін (климатичних). Через се тіло їх товсте, багате м'ясом і вохкістю, без виразних контурів і мускулатури. Особливо-ж лимфатичні в їх нинші часті живота: не може він і бути сухорлявий в такому краю і в таких обставинах природних і климатичних. Бувши товстими і без-

кочовників опанувала більше культурні народи західні, і тому у Геродота всі вони вступають з одним іменем. Відомости его належать переважно до скитів східних; оповідаючи про Скітів взагалі, він всіх називає кочовниками, хоч такими були тільки східні. Мабуть і в оповіданню про жертви і похорони (що показують нарід повинний, жестокий, з устрем деспотичним) він переважно каже про Скітів східних. Але якого роду були обидві групи, не можна сказати — в іменах, в звичаях, в побуті і штуці, як ми є знаємо з археологічних здобутків, де що нагадує народи урало-алтайські, де що іранські. Се що з'ястає ся питанням.

¹⁾ Перед тем Гиппократ оповідає про „скитський нарід“ Савроматів, власне про їх жінок амазонок.

²⁾ Побут, про який оповідає так докладно Гиппократ, очевидно, єсть справді кочовий. Про нинчх яких Скітів Гиппократ нічого не каже, хоч нізче (гл. 27) він натякає що й окрім кочовників є що Скіти. Що худоба скитська безрога, каже й Геродот (гл. 29); і виводять то так же з впливу холоду.

³⁾ Далі оповідає Г. про обставини климатичні.

волосини, всі вони одні до одних подібні, чоловіки до чоловіків, жінки до жінок¹⁾.

27. Що до вохкості, дам я важний довод: у більшості Скитів, скільки в кочовників, знайдеш припалені плеча, руки і груди, бедра і чересла не через що шніше, як через вохкість і слабкість тіла: не можуть ані лука натягнути, ані піки кинути плечем через ту вохкість і брак мускулатури. Як же припалить, то в членах виенкав більшість тієї вохкості, і тіло став міцніше, краще годується і суخورлявіше. А лимфатичним і слабим став воно тому: перш за все, що їх не целенають, як в Єгипті — не мають того звичаю для Узди, щоб добре сидіти на коні; далі від сидячки: чоловіки як не їздять на коні, то здебільшого лежать на возі і мало що ходять для безперестанних вандрівок і переїздів. Жінки-ж у їх на диво тілом лимфатичні й слабкі.

28. Скитський народ рудий через холод, бо сонце не пече гаряче, а біла краса припалює ся від холода і став рудою.

III. Страбон.

Страбон (р. коло 63 р. до Христа, вмер коло 23 по Христі) написав ще раніш 18 р. по Христі свою „Географію“, де звів тогочасний матеріал географічний, збагачений останніми римськими походами на схід і північ. Для збирання принасу С. багато їздив, але чи оповідав за чорноморські береги як свідок, чи з чужих відомостей, годі довести; можна зауважити тільки, що відомості его далеко не так докладні і не визначають ся такою реальністю як Геродотові: про те він по Геродоту найбільшійшо джерело античне що до нашого краю. Про Скитів оповідає він в кн. VII (текст з рецензії Крамера)

III. 16. Коло устя Тири в башта, звана Неонтолемовою, і село зване Гермонактове; як проплисти вверх 140 стадій, по обидва боки міста з одного Никонія, з другого Офіуса; мешканці що при річці кажуть, що як приплисти 120 стадій, то ще в місто. Від устя на 500 стадій в на морі острів Левке (Білий), присвячений Ахилею²⁾.

17. Далі Борнетен ріка, можна ним плисти 600 стадій, а поблизу шніша ріка Гиппанд, і острів перед устям Борнетена, з пристанню. Як проплисти Борнетеном стадій 200, в місто одного імення з рікою. Зветь ся він Ольбією,

¹⁾ На сей опис Скитів здають ся в доказ того, що вони були раси монгольської. Але-ж сі ознаки не так характеристичні щоб виразно пока-ували на монголів. Паннакп, те що сказано нижче — ніби Скити руді -- може доводити протинно. Що-ж до того, ніби вони були дуже товсті і безбороді, то се може бути справедлиним хіба про деяких. В порохованих образах стеновпх варварів нн впазах, в статуетках вони звичайно з бородами і не визначають ся дуже товстим тілом.

²⁾ Тира — Дністер; Офіусою інакше звало ся місто Тира, не далеко устя Дністрового (де Акерман); те місто, що було ще вище по Дністру, заміщують коло с. Коротного (някче Тирасполя), де знайдено напис з I в., що означав кінець тирської території. Левке, інакше Ахилев острів — тепер Зміччя, по новогрецьку Фідонісі, на схід від устя Дунаю; вже з Піндара (I в. V в.) звяляеть ся в поезії грецькій легенда про мешкане Ахилея по смерті на сему острові; для того Ахилея уважали господарем Чорного моря; окрім Левки его іменн звала ся Теандерська коса (коло Одеси), на Левці був его храм, збудований Ольбіянами, що уважали Ахилея своїм патроном і мали его храм і в себе в місті, як то оповідає Діон Христом (I в. по Христі).

велике торгове місто, засноване Милетянами¹⁾. Що до нічої землі, вище згаданого, меж Бористеюм і Іетром, то перш за все тут пустиня Гетів, далі Тиретети, за ними Ізніти - Сармати і так звані Царські, і Урги, здебільшого кочовники, небагато і хліборобством бавить ся: такі, кажуть, живуть і коло Істра, часто по обох боках його. В середину края далі — Баестарни, суєуди Тирететів і Германів, та й самі мабуть германського роду, поділені на кілька народів: одні звать ся Атмони і Сидони, ті що зайняли Певку, острів на Іетрі — Певкини, а ті що найдаліші на північ, займають рівнини меж Танаїдом і Бористеюм — Роксолани. Бо весь край від Германії аж до Каспія є рівнина, скільки знаємо. А чи живе хто за Роксоланами, не знаємо²⁾. Роксолани воювали з воєводами Митридата Евнатора, вожд їх був Тасейт, ходили помагати Палаку, сину Скилура; уважано їх за добрих новвинників, але проти ушикованої і добре узброєної фаланги не зможе ніяке військо варварське і легке. І воїни (Роксолани) — коло 50000 проти 6000, що були з Діофантом, воєводою Митридата, не ветоляли, і більшість їх пропали. Вони уживають шкурні шоблами і нагрудники, щити з пруть, а за зброю — піки, лук і меч. Такі-ж здебільшого і інші народи. А у кочовників намети нестелі, прироблені до возів, і в їх вони живуть; кругом наметів худоба, з якої вони живлять ся — м'ясоком, сиром і м'ясом. Вони й ходять за отарами, мінюючи місця, щоб зовне мали траву — літою в болотах коло Меотиди, а літом — і на рівнинах³⁾.

¹⁾ Тут Страбон кладе Ольбію при Бористені, тим дає попод думати, що Бористеюм зван ся по Дніпро, а Буг (як думують деякі), але Геродот і Діон Христовом, що самі були в Ольбії, виразно кажуть, що хоч звала ся вона Бористеюм, але лежала при Гіанніді — Бугу.

²⁾ Гетя вперше згаляють ся у Геродота (в оповіданню про похід Дарія) на захід від Дуная; Геродот, Страбон (VII с. III, 1) уважають їх народом тракциям, і така думка й досі найбільш розповсюджена. Пустиня Гетська припадає на землі меж Дунаєм і Дністром; імя Тирететів патикає на Тиру, Тиритів, стже уважають їх за мішаний нарід з Гетів і Тиритів (Подійстрияців) і містять над Дністром Сармати — Савромати за Геродота мешкають за Доном, у Гиннократа — навколо Меотиди, у Страбона ми бачимо їх десь коло Дністра, і се імя, як поперед у Келтів, падаєть ся взагалі варварським народам наших степів, але то не була переміна цілї людности а хіба орди-власть: поруч з Ізнітами бачимо Геродотових Царських, „Урги“ дуже нагадують его-ж „Хліборобів“ (Γερουσι), а з одного напнєу ольбійського, що відносьть до III в. („Декрет Протогена“), знаємо, що тоді мешкали коло Ольбії Меланхлени під своїм імям Сандаратів: в мові осетинській (іранського корня), то значить: люде в чорній одіжі; сї Царські і Урги мали мешкати десь на схід від Буга, а народи, які далі згадує С. (вїби встаринського кореня) сидїли десь далі від моря, годї їх мешкани певнішо означити, бо й сам Страбон, як знати, не мав про їх докладної відомости.

³⁾ Роксоланів ще деякі старі книжники XVI — VII в., уважаючи на їх імя, хотїли назвати до Руси, новішими часами туж гадку провадить д. Любавський (Розысканія о началѣ Руси), але та гипотеза не має під собою ніякої підвалини. Інші знову в'яжуть те імя з аланами, а в сїх бачуть народ іранський, предків осетини. То безперечно, що серед т. зв. сарматської людности (до Сарматів зааїчує Роксоланів Тацит) істнувала значна течія іранська, що позоставила слід в іменах осіб і місць (про се особливо див. Міллера Осетинскіе этюды, III). Вілїу, за яку оповідає Страбон, від Митридат задала Херсонеса: „скитський“ цар Скилура (що мав царство десь коло Ольбії, бо та его власть визнавала) наступав на Херсонес в останній чверті II в. до Христа, Херсонес завїззав до помічи Матридата, і Палака, Скилурового сина, нобито (Скилура мабуть вже не жив); про сю битву оповідає напнєу, знабдений в Херсонесі (напнєу північні го борага

XI, II. 2. У Танаїда знаємо устя (їх два — в північній частині Меотиди, на 60 стадій одно від одного), а далі за устя відомо мало що через холод і природні перешкоди, які можуть теріти тубильці, що по кочовничому живлять ся мясом та молоком, а чужинці не терплять. До того й кочовники, не охочі до зносин з иньшими, а численні та дужі, не пускають як де й є вступ до краю або річкою можна доплсти¹⁾.

3. Де річка тече в озеро (Танаїд в Меотиду), є місто того-ж імени — Танаїд, що осадили Еллини з Боспору. Недавно его зруйновав цар Полемон, бо его не слухало ся. А то був торг сільний для азіатських і європейських кочовників і для тих, що приїздили озером з Боспора: ті привозили невільників, шкури і иньші речі кочовничі, а сї замість того привозили убрання, вино й иньше, що належить до культурного життя²⁾...

4. Скрізь по над морем (Меотиною) живуть Меоти, хлібороби, але вовники не гірші від кочовників; вони подільні на багато народів: ті що близько Танаїда — більш дикі, ті що близько Боспора — лагідніші...³⁾.

IV. П Т О Л Е М Е Й.

Відомості наші про Клавдія Птолемея дуже бідні; астропом з Фаху, жив в другій половині II в. по Христі. Его трактат: Γεωγραφικὴ Ἑξήκτα. Підручник географії, є нуби коментаря до мапи: він подає географічне положенє країв, річок, міст по меридіанам і паралелям, і додає коротенькі нотатки. Подаємо витяг з кн. III гл. 5 — „восьмої карти Європи“ (з рецензії Мюллера). Як видно і з него, Птолемей подає каталог імен географічних і етнографічних з різних часів, отже треба з его відомостей користати обережно.

Сарматію займають багато народів: Венеди коло всієї саги Венедської; за (βίβρ) Дакиєю Певкипи і Бастерни і по всьому берегу Меотиди Язиги і Гоксолани; далі в середину за ними Гамаксобії і Сикти-Алани.

Менчі народи в Сиктії: коли Вистули річки. Близче Венедів — Гутони, потім Фіни, потім Сулоні, близько (βίβ — під) їх Фругундіони, далі — коло верху Вистули річки — Варини; близько їх Омброні, далі Анаргофракти,

Чорного моря окремо видав недавно в Петербурзі В. Латшов: Inscriptiones graecae septentrion. Ponti Euxini, t. I—II, 1885—1890, першай том містить написи західні, від Тиря до Херсонеса, II — східні).

¹⁾ Порівнюючи подані тут витяги з Страбона, виразно бачимо, що варварска людність чорноморска его часу, як і за часів Геродота, не була одноодною що до культурі, і коли частина (може більша) була кочовою, частина (як коло Дунаю й Меотиди) була хліборобскою.

²⁾ Боспором звав ся союз грецких міст коло Боспору Кимерийського (проливу Керченського), з Пантікапейю (Керчею) в головах; династія Спартокидів (мабуть варварска в роду) опанувала его в V в. до Христа, й ненарушючи міської автономії, панувала до Митридата Евпатора (+ 63 до Хр.), що був якийсь час паном Воспора; по нему череміняли ся кілька династій, з їх останній і був Полемон (в останній чертї перед Христом), що зруйнував старий Танаїд. Уважаючи на находки археологічні, Танаїд кладуть коло слоб. Недвиговки, коло рукава Дону — Мертвого Донця. Потім Танаїд відбудовано, в II—III в. він знову був значним торгом. Що до кочовників азіатських, то тут розуміє автор народи задонські, бо Дон уважав ся границею Європи.

³⁾ Імя Меотів було збірним назвиськом для варварських народів, що жили коло Меотиди (їх вилучє Страбон низче, § 11); оно є вже у Геродота.

далі Бургіони, далі Арсуети, потім Сабоки, потім Пенгити й Бесси — коло гір Карпатських.

На схід від їх — ближче Венедів — знову Галинди і Судини і Ставани до Аланів; ближче їх Гіллґони, потім Койстобоки і Транемонтани, до гір Певкниів.

Знову коло Венедскої заводи берег океанський займають Вельти, за ними Оссії, потім Карбони — самі північні; на схід від їх Карсоти і Сали; ближче їх Гелони та Гиншоподи та Меланхлени; ближче їх Агатирици, потім Аорен і Патирити; ближче їх Савари та Воруки — до гір Ринейських. Потім Акіби і Паски, ближче їх Вібіони і Ідри. Ближче Вібіонів, аж до Аланів — Стурни; межі Аланами та Амаксобіями — Каріони і Сарґатії. Коло завороту р. Танаїда — Офони та Танаїти, ближче їх Оепли аж до Роксоланів; межі Амаксобіїв та Роксоланів Ревканалі і Ексобііти; знову межі Певкниів та Бастернів Карііани, за ними Гевни, потім Бодини; межі Бастернів і Роксоланів Хуни і похід своїми горами Амадоки та Навари. Коло озера Віки Тореккади, а по бігу Ахілея — Тавроскити. Ближче Бастернів, в сторону Дакії — Татри, а ближче їх Тиратети.¹⁾

V. І о р д а н.

Йордан (не Юрґанд, як називають его також) був родом з якогось варварського народу, асимільованого Готами (м. б. аланського) і служив за потаря у одного князя готського Гунтиґа, жив на сході в імперії Східній, і тут, мабуть в Мезії, написав коло р. 551 свою історію Готів (Gética); потім став він монахом; догадка, ніби був єпископом, і той Віґілії, якому присвятив він свою Римську історію (Romana) був напана (538 - 556). не має підвалин. Для Готської історії головним жерелом була праця тогож наймення Кассіодора, міністра короля Теодорика; ся остання написана була десь коло р. 530 і до нас не дійшла, її скоротив Йордан, вибравши здебільшого те, що належало до східних країв, і зкориставшись також деякими пичими жерелами. Обидва історики — Кассіодор і Йордан, перейняті готским патріотизмом і з того погляду вимагають критики. Найліпше видане Йордана — Т. Моммзена в Monumenta Germaniae historica, Auctorum antiquissimorum tomі V р. I (1882). Подаємо два витяги — з географичного очерку і з історії Готського королівства (текст з рецензії Моммзена).

¹⁾ Птоломейів каталог народів задав багато праці ученим, що сплкувались їх приписувати до певних місць і етнографичних назв; тут годі над тим заставлятись, тім більше, що в сїм каталозі — як сказано, зведені етнографичні відомості ріжних часів: знаходимо Геродотових Гелонів, Меланхленів, Агатириців, поруч з ними багато нових імен, але деякі не мають жадного значіння, бо то не імення етнографічні: як Амаксобії, себо — що живуть на возах (козовники), Гиншоподи — з кієскими ногами. Певне меж іменнями є й реальні: як Венеді — славяно західні (Венедска заводь — Балтійське море, Вистула — Висла), Гутони (Готи), Фяни, Галинди (пруське коліно, що пригадає літоняну Голядь), і т. и. Зауважу, що деякі догадують ся, що Савари можуть значити Сіохрип, Карііани — мешканців прикарпатських, Ставане — Славян, Веси — мешканців Бескидів, Пенгити — мешканців Пеннин, коло Дунайци, і т. и; але з такими догадками тра бути обережним. Хуни Птолемея оборонці славизму Гупнів мають за сїх остатніх. Зауважу ще, що назву Тавроскитів деякі пізніці грецькі історики (як Лев Днякон) прикладали до Русів. До токування Птолемеївих назв окрім "Славянских Старожитностей" Шафарика див. спеціальну розвідку Мюленгофа в Monatsberichte der Berliner Akademie, 1866, і галицькі праці проф. І. Шараневича — Kritische Blicke in d. Geschichte der Karpaten-Völker і О. Партичного — Старинна історія Галичиня.

V. Коло лівої сторони (Альців — гір Карпатських), що йде напівніч, від верху р. Вистули на незмірній простороні сидить великий варід Венетів. Хоч імення їх тепер міняють ся від родин (княжих) і місць (мешкання), але головні назвиска мають — Славенів (Slaveni) та Антих. Славені живуть від міста Мурейського і озера т. зв. Мурейського до Дністра і на північ до Вєста; болота і ліси в їх замість міст. Анти ж, мужиїші між ними — при завороті Чорного моря від Дністра замешкують аж до Дніпра, а сі річки відходять одна від одної на багато даїв ходу.¹⁾

XXIII. Після смерти короля Готів Гебериха, через якийсь час, перейшло королівство до Германарика, найславнішого з Амалів, що багато воєвничих народів північних подолів і примусив корити ся своїм законам. Не дурно деякі предки рівняли его до Олександра Великого. Бо панував він, підбивши, над Голтескитами, Тіудами, Інаунсками, Васинаброшаками, Меренс, Морденс, Імніскарами, Рогами, Тадзанс, Атауль, Навего, Бубегенами, Кольдами.²⁾ Славлячесь з власти над ними, не стернів він щоб і Герульського народа (над яким панував Галарик), значну частину его вигубивши, решти під себе не підбити. Сей варід, як повідає історик Аблавій, живучи коло оз. Меотиди, по місцях болотних, що Греки звуть „еле“, назвали ся Елурами; варід проворний, а ще більше гордий.³⁾ Бо не було такого народу, щоб з них не набрав собі легкого війська. Та хоч проворність їх спасала в інших війнах частих, перед сталою і звільною вдачею Готів полягла, і судила їм доля служити меж інших народів королю Готів Германарику. Після погібелі Ге-

¹⁾ Тут імя Венетів з'являеть ся загальним назвиском Словян, Славенами звань ся західня, а Антами східня їх частина; подібний поділ бачимо ми й у сучасника Іордана Прокопія, і то побільшує вагу сеї відомости. Озеро Мурейське нам невідоме; видно тільки, що Іордан клав его десь на заході, коло Дунаю (с. V); гадка, що то є оз. Ільмень, а ж. Новогунське — Новгород, не має ніякої певної підвалини.

²⁾ Готи, варід германський, з берегів Балтики в к. II або початку III перейшов в краї чорноморські і надавав на державу Римську. В пол. IV в. король їх Ерманарик засновує значну державу. Коли б здались ми на відомости Іордана про неї, мусила б вона займати трохи не цілу східню Європу, але справедливо уважають, що Іордан мав тут користати з переказів і пісень народних, в яких особа Ерманарика дуже швидко одягла ся поетичним туманом, а его діяльність і держава значно побільшена. З тогож походить, що назви народів Ерманарикової держави, які подає Іордан, незалежно покручені (і в рукописах мають різні варіанти). Пробують вгадати в Merens — Мерю, Mordens — Морду, Tadzans — Чудь, Vasinabroncas — Вєсь і Перм, Navego — Новгород. Цікаво, що се все народи північні: може в зносинах або боротьбі з ними були Готи за часів свого мешкання коло Балтики, й для того їх імення преховались в переказах готських, а з часом пошави до каталогу підвладних народів, також як і Ести, а може й Венети. Дійсна держава Ерманарика чи не обмежувалась чорноморськими берегами, до Іордан містить Герулін; тому догадка, щоби Київ, що в пізніших сагах відомий під іменем Діприного города (Daprin-stadir) як столиця Готів, дійсно був столицею Ерманарика, не має великої ваги (про сю догадку див. розвідки: проф. Дашкевича в Київск. Университетск. Извѣстіяхъ 1886, XI в Веселовского — Журналъ Мин. Нар. Просв. 1887, VI). Королівство готське прожило не довго. бо вже коло 375 р. розбили его Гунни в вождєх своїм Баламиром, Вєстготи (Тирвнати) помагдували тодіж до Византії, Остготи (Греitungи) зістались під зверхністю Гупнів (див. нижче).

³⁾ Тут бачимо також приклад обясненя варварських імен з мов класичних: Герулін — Гелуря, від Елу, болота. Історик Аблавій (Ablatius), на якого не раз покликають ся Іордан, називаючи его історикографом готским, цілком невідомий.

рулів пішов Германарик війною на Венетів, а ті, хоч в війнах не славні, але числом великі, зпочатку хотіли бороти ся. Та нічого не значить множество люду невовничого, особливо як ще й воля на те Божя буде, та й спла збройна прилучить ся. А вони, як то зпочатку оповідання, чи то в реєстрі народів почали ми вже казати, виходячи з одного роду, тепер три мають імення, себ то Венети, Апти, Славени; і хоч тепер вони, за для гріхів наших, скрізь лютують, тоді всі слухали Германарикового розказу.¹⁾ Також покоровив він подібно розумом і відвагою своєю народ Естів, що замешкують предвгий берег океану Германського, і панував над всіми народами Скитиї й Германиї, як над своїми маїностями.

XXIV. Потім не за довгий час, як оповідає Орозій, народ Гуннів, немилосердний над усяку жестокість, напав ся на Готів.²⁾ Він перейшов велике те озеро (Меотиду) і зараз, немов якийсь вир народний, потягнув за собою Алпидaurів, Алциндаурів, Ітімарів, Тункарсів та Воєсків, що сиділи на тім березі Скитиї. Підбили під себе, томлячи частими битвами, ще і Галанив, що не гірші від їх були на війні, та ріжнили ся людскістю, побутом і виглядом. Бо Гунни хоч кого війною може не подолували, страшним лицем своїм наганяли страху і примушували тікати, бо в їх лице було страх чорне, і ніби, щоб так сказати, неформенна галушка якась, а не лице, з якимись точками замість очей. Поганий вигляд виявляє їх сміливість духа, бо вони кланчуть дүтей своїх першого-ж дня по родинах: патинають мечем щокли хлопцям, щоб вони перш ніж молоком погодують ся, мусили терпіти рани. З того вони старіють ся безбороді і хлопцями не бувають гарні, бо на лиці, поєченому мечем, за для ран пропадає молодецка краса волосся. На зріст малі, але проворні і зручні в рухах, добрі їздиї, широкі в плечах, дотепні що до стрілі і лука, шиями міцні і завше з гордості кириу гнуть. З виглядом людским, живуть вони в скотській жестокості.³⁾

XLVIII. Як я вже оповів, як міг, слүдкуючи за словами предків, про часи, коли як Остроготи, так і Везеготи були сполучені, і вияснив історію Везеготів по відділеню від Остроготів, треба нам знову вернути ся до їх давних скитских осель і оновісти подібним чином генсальогію і дїла Остроготів. Ві-

¹⁾ Тут цікаво, що Іордан зазначає назви Славян і Аптів як сучасні, а давніших переказів він знав ніби тільки Венетів; але низче, в оповіданю про Винятара, знаходимо й Аптів.

²⁾ Далі йде легенда про початок Гуннів, як породили їх відьми, вигнані з готської землі, побравшись з злимй духами; Гунни з початку жили на схід від моря Азовского, і принадково довідавшись (на польованю за сарною), що й по той бік моря є земля, перейшли на другий бік; се останнє взято з жерел византийских. Орозій — автор хроніки з поч. V в.

³⁾ Подібне про вигляд Гуннів оповідає Амїан Марцелли (IV в.), додаючи, що були вони криві (randi). Одначе немало писальників (Венетин, Гловайский, Забелин, у нас О. Партицкий) зачисляє Гуннів до Славян, тім часом як більш розповсюженій погляд (висловлений ще в минулім віці Дегінем) залучував їх до Монголів, маючи за народ Гіон-гуну, відомий з жерел хинских; ще недавно в сій справі вела ся горяча полеміка між д. Гловайским і иньшими ученими російскими (Пловайскій Розысканія о началѣ Руси, вид. 1886, Журнал Министерства Нар. Просвѣци 1882 VII: IX). Справа зостає ся ненорішеною і погляд на Гуннів, як народ монгольского роду (в ширшій значінню — се б то може й Турків, може й Алтайців) переважає. Ми маємо тут орду воєвничу, подібну до попередних Скитів чи Сарматів, що переходили нашими степами, на якийсь час підбиваючи собі сусідні народи, першу докладнійше відому що до своїх чинів.

домо, що по смерті короля свого Германарика, відділені від Везготів, zostали ся вони в тій же своїй вітчизні, піддавши ся зверхности Гуннів, хоч Винитар, з роду Амалів, заховав ознаки своєї власти. Він подобив ся відвагою дідові Вультульфові, а хоч не був такий щасливий як Германарик, але не терплячи щоб підлягати зверхности Гуннів, по малу відтїтав ся від них, і хочачи своєю мужністю показатись, пішов війною на край Антів. Напав на їх, і в першій битві єго побито, але потім взяв перевагу, і розбив єх царя Боза з єго силами і 40 старшинами, як страшний приклад, щоб трупи, висячи, більшого страху надавали підданім. Але ледве рік панував він собі так свобідно: Баламбер, король Гуннів, не стернів того, але покликавши до себе Гезимунда, сина великого Гушмунда, що заховуючи свою присягу і вірність з великою частиною Готів признавав зверхність Гуннів, і поновивши з ним союз, повів війско на Винитара. Довго били ся; в першій і другій битві подолїв Винитар, і не зможе ніхто оповісти, яку бірку задав Венетар війску Гуннів. В третій битві при річці зв. Ерак серед бою Баламбер (Баламер) підетуном пустивши стрілу, пробив голову Венетару і взявши єго племеницю Вадамерку (Валадамарку) за себе, панував над цілим народом Готским спокійно, одначе так що завше правив Готами їх власний князь, хоч за дозволом Гуннів.¹⁾

VI. П р о к о п і й.

Прокопій, з м. Кесарії, був юрисконсультом у Велларія, в 2-ій полов. VI в., і мав добрі відомости про сучасне політичне й громадске житє; історію політичну, власне війни Византиї за імі. Юстиніана з Персами, Вандалами й Остготами, описує він в своїй „Історії“ (De bello Persico, Vandalico, Gothico, 8 кн.), внутрішній історії часів Юстиніана присвячені єго праці Κτίσματα (De aedificiis) і Ἀνεκδοτα (Historia arcana); для нас важні єго відомости про Славян, спеціально східних, заміщені в історії остготської війни (кн. III і IV). Перші з книг єго політичної історії були вже видані в світ десь перед р. 534. коли видана в останню, додаткову (VIII) книжку. Повіще виданє єго писань -- в Corpus scriptorum historiae Byzantinae, t. II - IV, 1833--8 (переклад подаємо звітні).

III. с. XIV.²⁾ Коли про се рознесло ся в народі, зішли ся в єї справі майже всі Анти і ухвалили єю справу спільно вестн, сподіваючись

¹⁾ В сему уступі цікаво дуже оповіданє про боротьбу Остготів з князем Антів — отже Славян східних; на жаль — не означено де вони жили тоді. Остготи виїшли з Чорноморських країв разом з Гуннами на захід, коли Атила, сполучивши всіх Гуннів, розпочав свій похід в серед. V в. Зостали ся одначе частини — т. зв. Готи Тотракенти на східному березі Чорного моря, коло Анахи, відомі за часів Юстиніана (Прокопій), і Готи кримські, в Таврії: єї держали ся довго (про їх згадує й Слово о полку Ігоревім); ще в в. XV було там князівство Мангушке, і вимерли вони тільки в XVIII в., коли скасована була й катедра готска. Історія Готів в наших краях має чималу літературу. Отрим загальних монографій про великий рух народів, зазначим ширші — Бруна Черноморськіє Готи etc., в т. II єго „Черноморья“ і Томашека Die Goten in Taurien (Etnologische Forschungen, I, 1881).

²⁾ Перед тим оповідав Прокопій, що воєвода Хилвудій (Χιλιβύδιος) в р. 531 з наказу імі. Юстиніана держав парту над Дунаєм, непускаючи „Гуннів“, Антів і Славян переходити за Дунай і грабувати краї византийські. Сам він часто переходив за Дунай і був „варварів“, але в такім поході єго нарешті Славяне вбили. Згодом знайшов ся Ант, що понав був, під час війни Славян з Ан-

собі великої користі, що вони мають в руках вовводу ромейського (себто византийського) Хилвудія. Бо сімні народами — Склавінами і Антами не править один муж, але з давних часів живуть так, що порядкує громада¹⁾, і для того всі справи, чи щедливі чи лихі, до громади йдуть. Та можна сказати — і в усіх нічних справах однаково ведеть ся у обох сих варварських народів і уставило ся здавна. Єдиного бога, що молоньо насилва, узають єдиним владикою всіх і жертвують ему корів і всяку худобу. Не знають долі (фатума) і зовсім не признають, щоб вона мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть видиму, чи в хоробі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, як що не пропадуть, жертву богу, і спасши ся жертвують, що обіцяли, і думають, що тією жертвою спасли собі життя. Шапують вони річки, шимф і деякі інші божества, жертвують їм усім і з тих жертв ворожать собі. Живуть вони в лихих хатках, селячись далеко один від одного і переміняючи часто кожний своє мешканє.²⁾ Виступаючи на битву, ідуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі щити і піки, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки, ані плаща, але тільки в коротких сподніх стають бити ся з ворогами. У обох народів мова одна, проста і варварска. Виглядом вони також не різнять ся меж собою; всі вони високі і надзвичайно міцні; тілом і волосєм не дуже білі і не русяві, і не впадають зовсім в чорне, а рудоваті всі. Житє провадить суворе і нецивілізоване, як і Масатети, і дуже брудні, як і ті. Але вони зовсім не злі і не підступні і в простоті заховують звичай устєкі (гунєкі). І ім'я у Склавінів та Антів колись було одно: за давних часів і сих і тих звали Спорами, для того, думаю, що заселяють край розкиданими (σποραδαί) і відокремленими оселями.³⁾ Для того й займають великий край — бо більшу частину того берега Істра замешкують вони. Доти про сі народи.⁴⁾

тами, в неволі до Славян, на ім'я также Хилвудій. Викуплений з неволі, став віл удавати з себе того небіжчика Хилвудія, але нарешті попав ся в руки Грекам. Герули, що покликали Греки до помочи собі, по дорозі побіли Славян, що грабували Травію, при сій нагоді попав ся і Хилвудій. З сего поводу подає Проконій свій важний уступ про Антів і Славян.

¹⁾ Έν δημοκρατία ζήτησιν. Сей класичний текст про устрій Антів і Славян не тра розуміти так, що зовсім не мали вони князів, а що не було в їх одного монарха на цілий нарід, і що вищою власттю політичною zostавала ся рада народня, віче; очевиднож, князів, як і були, не мали великого значіння в житті політичнім.

²⁾ Звістку про окремі мешкаля тра так зрозуміти, що жили переважно не великими селами або містами, але хуторами або дворищами, невеликими осадями. Трудніше зрозуміти ті ніби непереставні переміни місця; деякі обясняють се так, що ті народи були тоді в стані руху, міграції, переходу на свої нові оселі, на яких потім застає їх історія. Але може тут є в як небудь неспорозуміння, може тутякі-небудь господарські періодичні переходи, на пр. з оборонних осель на хутори підчас хліборобської роботи і т. и.

³⁾ Виймавши етнографічно ім'я, Проконій зараз пробує собі его обяснити з грецької мови — Спори з σποραδαί; се звичайна метода, з якої повставали всі ті грецізовані назви, які ми вже бачили. Правдоподібно в Спорах бачуть покручене слово Сербі, що давнішими часами було загальною назвою народів славянських і пізнішими часами тільки zostало ся спеціально за деякими народами (як то було і з словом Славяне).

⁴⁾ Проконій не розрізняє географічно осель Антів і Славян, як то робить Йордан. Тут і вище (I, гл. 27: „Унни, Склавіни і Анти, що по той бік Дунаю, далеко від берега, мають свої батьківські оселі“) він містить коло Дунаю без

Тоді Анти, зібравши ся, як то сказано вже, того чоловіка заставляють признати ся перед ними, що він самий Хилвудій, воведа ромейський; коли ж він вирекав ся, грозили ся. А поки се в їх діяло ся, імп. Юстиніан прислав послів до сіх варварів, просив, щоб вони перейшли до давного міста, званого Туррис, що лежить по той бік Істра, збудований колись Траянєм, імператором римским, і з давних часів порожній, бо зруйновали его тямощі варвари. Се місто і край околиний — бо належав він з початку до Ромейв. обіцяв їм подарувати, захищувати до них ласку і грошей багато їм наперед дати, з тим щоб вони були союзниками его і не давали Гуннам нападати на державу Ромейску. Почувши таке, варваре згодились і обіцялись все те зробити, аби з ними жити лишив імператор Хилвудія, воведа ромейского, привернувши єму его годність, бо запевняли навмисне, що то Хилвудій.¹⁾

IV, гл. 4. За Сагідами багато сидить народів гунських.²⁾ Дальший край зветь ся Евлїсею, в приморській і в внутрішній часті її живуть варвари аж до Меотійского озера і ріки Танаїда, що тече в се озеро, а се озеро витекає в Понт Евкеніський. Люде, що живуть тут, здавна звали ся Кизмєріяни, а тепер Утургурами. А за ними на північ сидять незчисленні народи Антів. А коло того місця, де починаєть ся протока з озера в море, живуть Готи звані Тетракегги, їх не багато, але заховують закон християнський.³⁾

VII. Житие Георгія Амастридского.

Амастрида, тепер Аммасера, місто коло Сянопа, при південнім березі Чорного моря. Св. Георгій був тут єпископом в кінці VIII і початку IX віку. Час написаня житія его і автор не відомі, анализ прирєдить до гадки, що написано воно в 1-ій пол. IX в., разом з доданими до него чудами; одяо з сіх чуд і має важне значінне для нас. Житие захєвалось в єдиному рукописі X в., видаво було з початку в Acta sanctorum, а р. 1893 видав его в Петербурзі, з перекладом російським і з додатком спеціальної розправи, проф. Васплевський під назв. „Русско-византийскія изслѣдованія“ (і в „Лѣтописи Археограф. комисіи“ т. IX); переклад тексту подаємо з его видання.

Гл. 43. Напали варвари Рос (Рѡс), нарід, як то всі знають, дуже жестокий і немилосердний, що не має жадного слїду ласки до людей. Подібні до звірів своєю вдачею, нелюдські своїми вчинками, самим виглядом виявляють вони жадобу морду, не мають втіхи ні в чому, що належить чоловіку, як тільки в убиванню. Отесї то нарід, погибельний і чином і іменем, почавши руїну від Пропонтиди і перейшовши дальший берег, дійшов і до вітчини святого, вирубаючи немилосердно всяку плоть і лїта всякі, не жалуючи старих,

ріжниць і Склавїнів і Антів, але оповїдаючи про краї східні, над Азовским морєм, каже тільки про Антів, так що в сєму згожує ся з Іорданом, бо і той Антів містить на сході. А коло Дунаю її справді могли зникати ся оселї і східнях і західних Славян.

¹⁾ Далї оповїдає П., що Хилвудій в сїй справі поїхав до Константинополя, але понав ся при нападї Герулів в руки Царзеса.

²⁾ Оповїдає П. про народи кавказські; назва Гуняїв не має в его, видно, певного етнографичного значіння.

³⁾ З сіх відомостей про Антів можно вивести (порівнюючи до слів Іордана) що замешкували вони в VI в. цілий край від Дунаю до країв задонських. Про Тетракеггів казав я вже. Що до Утургурів-Гуняїв, то деякі розуміють тут Болгар; ще в X в. жили тут „Чорні Болгари“, відомі а договора Ігоря.

не проминаючи днів, але на всіх разом погибельну узброючи руку, поспішав запровадити смерть скільки сили. Руїнують ся церкви, свитонці поганять ся ; на їх місці олтари (язическі), беззаконні зливання і жертви; таврійске побиття чужинців давнє, що й досі в їх живе; смерть дівчат, чоловіків і жінок. Ніхто не помітив, не було кому шетунити. Шапують сіновжати, жерела й дерева. Провідня вишне понуєкля, може -- щоб сіновжати ся злоба; і знаємо з Письма, що багато такого потернів Ізраиль.¹⁾

44. Добрий настрій не був присутній тілом, а духом був з Богом і перед лицем єго розуміючи і читаючи в судах невислудних, не дбав про оборону і відтягав поміч. Але на решті не міг так лишати і творить тут чудо не менше від інших. Бо коли варвари увійшли в храм і побачивши гроба²⁾, подумали, що там в скарб (бо й справді то був скарб), і взяли ся розкопувати єго — ослабли в їх руки, ослабли ноги і звязані невидними кайданами, стояли нерухомі, пужденні, новні дива і страху, не можучи нічого більше як тільки стогнати.

45. Воввода їх, побачивши таке чудо, сновнив ся страхом і дивом і привівши якогось, в неволю взятого, запитав ся в єго, що воно значить, і яким чином стало ся таке з воїнами. Той відповідає: „се сила Бога, що із не-істнованя привів єе все до істнованя, що чинить все з своєї волі, якому ніхто не може противити єи, ані цар, ані володар (ὄψωνος), ані князь, ані варвар, кого б ти не назвав, ані цілий нарід. З єго волі царі царствують і владки володіють землею.“ Каже варвар: „щож, хіба ми щоденно не чинимо жертв богам, устроюючи олтари й зливання?“ „Але то, чоловіче, не правдиві боги, яким ви жертвуете (зливаєте) і не з таких жертв тішуть ся Біг; нічого єму не потрібно, бо всім він володіє.“ Каже той: „а в якась інша жертва, яку любить ваш Біг? І як той, хто потрібує такої жертви, може уважати ся таким, що нічого не потрібує?“³⁾

46. Здивований тим всім варвар обіцяв ся все то зробити як найскорше. Дав волю й свободу християнам, наказув єм просити Бога і сьвятого. Запалюють багато сьвітла, правлять веспочну службу і співні псалмів. Варвари звільняють ся з богопосланого гніву, вчиняють якусь угоду й умову з християнами. Більш уже вони не повєвірили свитоців, не зневажали божих алтарів, не

¹⁾ Маємо нахід Русі на південний берег Чорного моря, цілком аналогічний з находом Ігора 941 р. Русь з'являєть ся під формою 'Рѡ; (indeclinabile), як звєгалі в раніших византийських жерелах. Признаючи тут звістку, як сказано, 1-шої полов. IX в. про факт з початку того віку, будемо мати чи не найраннішу певну згадку за Русь. Цікаво, що вона виступає тут як нарід вже відомий добре загалу, не новий. Про національність сего народу не находимо відомости: рлси, якими єго вхарактеризовано, можна однаково добре прикладати як до Славян, так і до інших народів, — власне їх жестока вдача і погані звичаї; що до жестокости можно навести оповідання про нелюдські вчинки Славян в Тракії у Проконія (De h. Gotthico III. 38: на пааї сажали, пальцями забивали, живих палили). Зауважено згадку оповідання про таврські звичаї (за Таврів звичайно оповідали, що вбивають чужинців): вона натякає, що автор навлязував Русь якимсь чином до Таврів, отже ніби відносив до північних берегів Чорного моря (з сїм можна порівняти назву Русі у Льва Дякона — Тавроскити).

²⁾ Гроб Георгія Амастрідського.

³⁾ Далі християнин оповідає про правого Бога й радить для визволення своїх принести єлею і воску, шавовати храм і пуєтити невільників.

грабували попочтивими руками святих скарбів, не поганили храмів кровію; досить було одного гроба, щоб обняти нерозсудність варварів, щоби задержати велике убиване, спинити нелюдскість і до тихості овечої привернути вонкі жестоких, до поважани божих храмів донести тіх, що шанували їй і луки.¹⁾

VIII. Життє Стефана Сурожского.

Цілковиту авалогію з поданим витягом з житія Георгія Амастридского має одно з чуд (3 е) житія Стефана Сурожского, але на жаль що до своєї авалогічності не так певне. Ширша редакція житія що містить в собі згадане чудо, заховала ся тільки в мові славянській, в рукописах XVI в.; чудо одначе не має в собі ознак пізнішого підроблення (хіба додаток „з Новгорода“). Стефан, єпископ Сурожа, жив в 2-ій полові VIII в.; чудо мало стати ся скоро по его смерті, довод сього бачать також в імені єп. Филорета в томуж чуді; з того всего мало б воно бути не пізніш 1-ої чверті IX в. Ціле життє видав проф. Василевский разом з життєм Г. Амастридского; чуда з кн Бравлином і Анною видав рвійше Востоков в Описаніі Румянцевскаго музеума с. 689; подаємо текст з виданя Василевского.

3. О прихощеніі ратію к Сурожу князя Бравлина ізъ Великаго Новаграда. По смерті же святаго мало лѣтъ мноу, приде рать велика русская ізъ Новаграда -- князь Бравлинъ силенъ зѣло, плѣни отъ Корсуна и до Корча, съ многою силою приде къ Суорожу.²⁾ За 10 днѣй бишася злѣ между себе, и по 10 днѣй вииде Бравлинъ, силою изломивъ желѣзнаа врата, и вииде въ градъ, иземъ мечъ свой. И вииде въ цѣрковь, въ святую Софію, и разбивъ двери, и вииде, идѣже гробъ святаго. А на гробѣ царское одѣало и жемчюгъ, и злато, и камень драгий, и кандила злата, и сѣудовъ златыхъ много, все пограбиша.³⁾ И въ томъ часѣ разболѣся, обратися лице его назадъ, и лежа, шѣны точаше. Възши глаголя: „великъ чоловікъъ свять естъ, иже зде, и оудари мя по лицу, и обратися лице мое назадъ.“ И рече князь бояромъ своимъ: „обратите все назадъ, что есте взяли.“ Они же възвратиша все и хотѣша и князя пояти оттуду, князь же възши, глаголя: „не дѣйте мене да лежу, изламати бо мя хочеть единъ старъ свять моужъ, притисну мя. и душа ми изити хочеть.“ И рече имъ: „скоро выженѣте рать ізъ града сего, да не възметъ ничтоже рать.“ И излѣзе ізъ града. И еще не възстаняше, дондеже пакы рече князь бояромъ: „си възвратите все, елико пограбихомъ священ-

¹⁾ Далі їде похвала гробу її святому, тим і кінчить ся ціле життє. Як видно з поданя уривків, написано вопо дуже риторично, і за сією риторикою пропадають реальні ознаки тієї Русі. Одначе може бути, що реальні погляди, які автор навязує їй, шанованє лук, ключів і гаїв (дерев), мають реальне значіє; се цілком згожувалось би в інших відомостях про реальну руску, своїми її чужими, в яких культ ключів і дорів з'являеть ся звичайно.

²⁾ Сурож — топер Судак, давнійше Сугдея або „олдая, містечко на півд. березі Таврії, коло Теодосії. Князь руский пограбував весь південний берег Таврії: від Корсуна (Херсона, коло сучасного Севастополя) до Корча (Керчи); замість імені его Бравлин в інших рукописах стоить „бранлив и силен“ — себ то воевничий, але се, мабуть, перекручено в імені. Що до Новгорода, звідки він прийшов, — се звичайно уважають за ціянійший додаток (оснований на легенді, що Русь пішла з Новгорода), і се правдоподібно

³⁾ Катедрою в Сурожі справді була церква Софії; се, як і імя Филарета, може доводити авалогічність оповіданя.

ния съсоуди церковния, въ Корсуни, и в Керчи, и вездѣ, и принесите съмо все, и положите на гробъ Стефановъ.“ Они же възвратиша все, и ничтоже себѣ не оставиша, но все принесоша и положиша при гробъ святаго Стефана. И пакы въ ужасѣ¹⁾ рече святий Стефанъ къ князю: „аще не крестишися въ церкви моеѣ, не възвратишися и не изыдеши отсюду.“ И възни князь глаголя: „да придоуть попове и крестят мя; аще встану, и лице мое обратится, крещуся.“ И придоша попове, и Филаретъ архієпископъ, и молитву сътвориша надъ княземъ; и крестиша его въ имя Отца и Сына и Святаго Духа, и обратился лице его пакы; крестишажесе и боляре вси.²⁾ Но еще шіа его боляше; попове же рекоша князю: „объщайся Богу, елико отъ Корсуны до Корча что еси взялъ илѣвники — моужи и жены и дѣти, повели възвратити вся.“ Тогда князь повелѣ възмъ своимъ все отпустити и идоша кождо в своєси; за недѣлю же не изиде изъ церкви, донелже даръ даде волникъ святому Стефану; и градъ, и люди, и поповѣ почтливѣ, отъиде. И то слышавше иніи ратніи, и не смѣяху нанти, аще ли кто наидяше, то посрамленъ отхождаше.³⁾

IX. П р у д е н ц і я .

Пруденцій Галіадо, єпископ в містѣ Труа (в Франції) з середни IX в. († 861 р.) уважає ся автором хроніки з літ 835—861, доданої до т. зв. літописи Бертинської (Annales Bertiniani), урядової літописи французких королів. Під р 839 оповідає він тут про послів руских; се оповіданє подаємо нижче з тексту Пруденція, виданого Перцом в Monumenta Germaniae historica, Scriptorum t. I.

Пришли также послы грецкі, що послав імператор Теофил: себто Теодосій, митрополит халдиконскій, і Теофан спатарій, з дарунками, вартими імператора, і листом; імператор⁴⁾ прийняв їх учтиво в Інгюлгенгеймі⁵⁾ 15 дня іюньских календ (1¹/v). Послы сі мали мову про затверженє умови і спокою і вічної приязни і ласки меж обома імператорами і їх підданими; висловлено також подяку і радість в Господі про побіди, які з ласки Неба одигнув (Теофил), воюючи з чужими народами;⁶⁾ з того просив і імператора (Людовика) і его підданих по приятельському подякувати Подавателю всяких побід. Прислав з ними также якихось людей, які казали, що вони, себто нарід їх, зветь ся Рось (Rhos), що король їх, хакан назвиском, послав їх до него (Теофила) задля приязни, як вони казали. В згаданому листі він (Теофил) просив, щоб

¹⁾ Себто в екстазі — се належить до Бравліана.

²⁾ В одному попередньому чуді (чудо 1) згадує ся клярик Филарет, сучасник св. Стефана і его непосредний заступник на Сурожській катедрі; справді в Таврії єп Филарет істнував в 1-ій чвертї IX в., як зауважив д. Василевскій, доводячи, що то й був згаданий в нашому чуді архієпископ (передмова с. 282); се є доводом і автентичности, і часу чуда.

³⁾ Далі йде чудо з „царицею Анною“, що „отъ Корсуны в Керчь идущи, разболѣся на пути смертнимъ недугомъ на Черній водѣ“ (Кара су, Чорна вода коло Судака) — тут звичайно розуміють Анну, жінку св. Володимира, хоч се зостаєт ся справою непевною (в деяких описах стоїть натомість: „а іная царица“, „а и царця..“).

⁴⁾ Людвикъ Побожный.

⁵⁾ Інгюлгенді.

⁶⁾ Тут і далі, очовидячки, Пруденцій переказує зміст листа Теофила; в листі мабуть стояло: посилаю з послами людей, що зветь себе Рос і т. д.

з ласки імператора вони (посли) могли мати можливість повороту і заповоги по всій его імперії, бо дорогою, якою вони прийшли до него (Теофіла) в Константинополь, мали вони серед варварських, надзвичайно диких і великих народів, так що він (Теофіл) не хоче, щоб вони ясю вертали ся, аби не попали ся часом в біду.

Імператор (Людвик), докладнійше розвідуочи про причину їх приходу, довідався, що воия з народу Свеонів (gentis esse Sueonum), і думаючи, що вони не так шукали приязни, як були шпигунами до держави его (Теофіла) і нашої, постановив їх задержати в себе, щоб можна було поправді дізнати ся, чи з добрими замірами воия прийшли, чи ні.¹⁾ Про се він не захелл сповістити Теофіла листом через згаданих его послів: що він їх (Русів), в приязни до него (Теофіла) прийняв радо, і як покажесть ся, що вони щирі, і буде можливість їм без шкоди вернути ся до вітчизни, то він їх одішле з допомогою, а як ні, то він з послами своїми одішле до самого Теофіла, щоб він сам з ними вчинив, що таким людям належить.²⁾

Х. Ібн-Хордадбег.

Абуль-Касем Обайдаллах ібн-Абдаллах ібн-Хордадбег був до 80-х pp. IX в. старшим над почтою в Джібалі (в Мідії), і як такий, по звичаю арабської

Побіду, про яку згадуєть ся, мав Теофіл над Болгарами. „Рос“ (Русь), як бачили ми, є звичайне імя Русів у давних византийців; що до „хакана“ (rex, schasilus vocabulo), то деякі об'ясняли его, як імя особи, норманским іменем Гаков, але з етнологічного погляду се досить трудно (спеціальна розвідка про се Кувіка в Записках петербурскої академії т. VI), і далеко правдоподібнійше, що маємо тут титул — хакана або кагана, як звав ся король у Хозарів, а від їх перейшло те і на Русь: так митрон Іларіон зве св. Володимира каганом, так зуть ся килзі рускі в „Лові о польку Ігоронім.

¹⁾ Людо, що назвали себе в Константинополі Русю, в Італійській, по розвідках, показали ся Снооними, собто Шведами. Се є один з головніших аргументів т. зв. норманської школи на довод того, що Русь була народом скандинавским, і від скандинавів се імя прийняли народи словянські. Антинорманисти, що признають словянський початок руского імени й народу, на се відповідають: 1) шведи ніколи не називали самі себе Русю, чи Росами, як называл себе рускі послы в Константинополі, і самі норманисти признають, що се імя дали їм Фінні, від яких вібн мали се черевянці Славяне; 2) не можна довести, щобі вожді скандинавські звали ся каганами; 3) як би справді послы рускі показалися норманами (а норманів на дворі Людовика дійсно тоді добре знали, бо вони розпочали вже свої напади на Францію), то се не догодить, що нарід Русь був скандинавський, бо то могла бути служебна дружина, з виходців-скандинавів набрана, як і пізніше між дружиною рускою за часів Олега та Ігоря багато було скандинавів. Другий довід, що дорога послів серед великих і диких народів і їх поворот через Францію мають показувати на Скандинавів, не має великої ваги, бо дорога із Києва наприклад також не була вільною й безпечною, і як показує приклад Святослава, часами ставала цілком непрохідною; і в часи того посольства в степах черноморських мешкала Угри, Болгари, Печевіги. Шпрший коментар сего текста з погляду норманского див. особляво у Куника Berufung der schwedischen Rodzen t. II і Томсена Ursprung des rus. Staates (є і російський переклад 1891 p.), з антинорманского — у Геденова, Варяги и Русь т. II; важні уваги також в вище згаданій розправі Васильякового (Русско-византийскія изслѣдованія).

²⁾ До чого прийшов Людвик з своїми вилідами про тих послів, Прудонцій по каже.

держави, з уряду свого мусив зібрати географічні відомости для військових маршрутів; пізнійше жив в Багдаді, на дворі каліфа. Его праця „Книга доріг і держав“ має якійсь поплутавий характер; обсягають, що початкова редакція написана коло р. 846, потім автор її доповняв, так що повніша редакція писала ся ще десь по р. 880. Дуже важне его оповіданє про торгівлю руску належить до 1-ої редакції, значить написано ще в 1-ій полов. IX в.; додатки пізнішої редакції взято в [] Нове виданє Ібн-Хордадбега, з французким перекладом дав Де-Гує (M. I. De Goeje) в Bibliotheca geographiconum arabicorum t. VI (Лейден, 1889), подаємо текст звіди (р. 115); окрім того виїмки з него, в російським перекладі, з докладним коментарем є в збірнику Гаркави Сказанія мусульманських писателєй о Славянахъ в Руськихъ до конца X в. (1870).

Подорож купців руських. Русь, що належать до народу славянського, з найдалєких країв Саклаба¹⁾ ідуть до моря Румського²⁾ і продають там футра бобрів і чорних лисець, а также мечи; цар Рума бере десятину з їх краму.³⁾ А то їздять Танаїдом, рікою Славян, переходять через Камлідж, столицю Хозарів,⁴⁾ і там володар края бере з їх десятину. Звідти плавають човнами по морю Джурджана⁵⁾ і ідуть до того пункта берега, який мають на меті. [Се море має діаметру 500 парасантів]. Іноди вони возять свій крам на сивих верблюдів [з міста Джурджана] до Багдаду; [сивухи славянські бувають у їх тут за товмачів.⁶⁾ Вони вдиють з себе християни і платять для того податок поголовний].⁷⁾

¹⁾ Славянщина, — ся форма, звичайна у арабів, повстала з грецької Σκλαβήνη, Дуже важна відомість, що Русь — се Славяне; впаче патякає ібн Х. на жерело, з якого та відомість могла узятись — від багдадських товмачів, до яких звертали ся купці рускі.

²⁾ Себто римського, ромейського — византийського (Рум — Византия); так звало ся Чорне море.

³⁾ Пізнійший письменник ал-Факіх (1 пол. X в.) додає до сего місця: „потім вертаючись, вони їдуть в Самакуш, город жидівський, і звідти вертають ся в край славянскі“; в Самакуші бачать Тмутаракань.

⁴⁾ Камлідж, інакше Ігиль, сучасна Астрахань, на устє Волги. Назвиско Славянська ріка дуже важне; воно вяже ся з відомостями про славянскі оселі у Баладурі і Табарі. В поданому уступі ібн-Хордадбега одні прикладають се імя до Дона, иньші до Волги (власне південної частини єї, яку араби уважали разом з Доном двома рукавами одної ріки); подібно до того Хаукаль (2-ої пол. X в.) називає „Рускою рікою“ Волгу, а пізнійший письменник Димешки (XIV в.) зве Дон Славянскою і Рускою рікою (у Гаркави с. 107 і 221).

⁵⁾ Море Джурджана — Каспийське, а переважно его південно східна частина.

⁶⁾ І так вже в 1-ій пол. IX в. Русь вела широку торгівлю з Византиєю і з сходом; се доводить лєво, що вона вже від давнішого часу мошкала десь в краях південних. Що широка торгівля з сходом істнувала, і то з давних часів, підтвержують скарби монет східних (Туркестану і каліфату Арабського), що в значному числї відомі по Україні-Руси; монети єї починають ся з VIII в. і їдуть до середни X в., коли ся торгівля упала.

⁷⁾ Цікава ся згадка, що купці рускі удавали з себе християни; що меж сими купцями, які часто бували і в Византиї і в Таврії, вже з початку IX в. могло бути чимало християн, се зовсім природно: вище подані життя показують, як в часі походів Русь знаємала ся з християнством; то було звичайне явище.

Потім оповідаючи про мандрівки купецкі суходолом (мабуть тих же купців жидівських, про яких оповідав він перед Русами), згадує він про транзитну торгівлю через край рускі: купці їдуть „по за Румом, через край Славян, в Камлідж, столицю Хозарів“, звіти Каспийським морем в Туркестан, і далі — в Китай (р. 116). Окрім поданого уступу цікава у ібн-Хордадбега відомість в оповіданю про титули у різних народів (р. 13), що цар Славян зве ся князь (кназ).

XI. Аль-Баладури (і Табари).

Арабський історик і генерал Абуль-Аббас Ахмед ібн-Яхія ібн-Джабір, прозвісником аль-Баладури, з Багдада (род. в початку IX в., ум. 892 р.) в своїй „Книзці про завоювання країв“, писаній в 60-х рр. IX в., залишив цікаву звістку про арабський похід на наші краї з VIII в. Доповнює її описом епохи відомішого історика Абу Джафара Табарі (себ то — з Табаристана, писав коло 914—5 р.) в його „Історії царів“, що заховався одначе здебільшого вже в пізнійшій персидській переробці. Аль Баладури видав Де-Гуе, Табарі Цотенберг, уривки з них в згаданім збірнику Гаркави.

Аль-Баладури: (Марван) вступив в землю Хазар, з боку Баб-аль-Алана, і ввів до неї Асида ібн-Зафара ас-Сулами [и] Абу-Язида; були з ними царі гірські з околиць Баб-аль-Абаба.¹⁾ І Марван напав ся на Славян, що жили в землі Хозарів, взяв у їх в неволю 20000 люда (або — родня) і осадив їх в Хахиті.²⁾ Колиж вони потім вбили свого старшого і втікли, він (Марван) догнав і побив їх.

Табарі: Марван зкликав військо і взявши его прийшов до проходу, званого Баб-аль-Алан, все побиваючи, аж прийшов в Самандар, а се одно з міст хозарських. Також прийшло військо з Баб-аль-Абаба з чоловіком на імя Асид-аль-Лям,³⁾ і у Марвана військо доповнилось до 150 тис. З сїм військом ішов він до міста Самандара, де живе король хозарський. Хакан втік, а Марван пішов далі, лишивши місто позаду себе, і став обозом коло Славянської ріки, напав ся на оселі невірних, побив їх усіх і зруйнував 20 тис. домів.⁴⁾

ХІІ. Патріарх Фотій.

Патріарх Фотій († 891) був свідком походу Русь на Царгород 865 р. і каже про нього в двох своїх казанях з поводу того походу (εἰς τὴν ἑσπερίαν τῶν Ῥώσ) і окруж. посланню до грецьких єпископів з р. 866. Не вважаючи на риторичну форму (особливо в казанях), ці писани мають важне історичне значінє, як голос свідка. Текст казань сих став відомий лише з 60-х рр. і виданий цілком кількох разів: в Lexicon Vindobonense Наука Слб. 1867, Fragmenta hist. graecorum Мюллера Р. 1870, нарешті новопереверений текст в грецькій часописи Ἀρχαία, 1881, N. 9 і 13, звідти переклад росписький подано в часоп. Христیانское Чтеніе 1882, IX—X; подаємо переклад з текста Наука, порівнявши з тїх новішим перекладом. Послання Фотія відомо давно, вдруковане ще в Photii Epistolae

¹⁾ Марван був, як оповідають аль-Баладури і Табарі, начальником північної, вірменської границі каліфата за каліфа Гішамом, в 1-ій пол. VII в., з 743 р. сам став каліфом. Походом він ішов, як видно, берегом Каспійського моря (прохід Баб-аль-Алан, Аланія — в Дагостані сучаснім) на Семендер, що був коло сучасних Тарків або Тарху, на каспійськім березі, на північ від Дербента (того-часного Баб-аль-Абаба).

²⁾ Хахит — Кахетія (в Грузії).

³⁾ Помилка, замість ас-Сулами.

⁴⁾ Оповідання аль-Баладури і Табарі поповняють себе посолоу, і з них можна вивести, що Марван напав на оселі Славян, що мешкали на Славянській ріці, під зверхностю хозарською. Як сказано було, араби називають Славянською і Рускою рікою південні частини Дона і Волги. Нема поводї заперечити тому, не признавати, що в басейні Дона могла мешкати в VIII в. значна людність славянська (хоч число 20 тис. може її побільшене); слідом тїх південно-східних осель славянсько-руських в XI в. зоставала ся Тмутаракань, що тоді одначе була вже островом, відділеним від ниньшої славянсько-руської території степами, що займали тоді кочові орди (про се у Барова Географія Начальной лѣтописи с. 149).

(Lond. 1661, і в новітнішій їх виданню 1864); уривки у Куніа Berufung etc. II. Найважливіша монографія про Фотія — Гергенротера (1869).

І казав е.) Горе мнї, що дожив я до сеї біди, що ми стали посміхом для наших сусідів, глумом і сором у околишніх (Іс. LXXVIII), що наглий нахід варварів не дав часу, щоб і вість повідомила нас, аби могли надумати щось для безпечности, але разом і побачили, і почувли, і потерпіли, хоч ті що напали віддлені були від нас стількома країми і державами, пливкими ріками і морями без пристаней. Горе мнї, що бачу я, як наїд дикий і суворий без-стриху округує місто і грибує міські околиці, все руйнує, все пнищить, рілі, оселі, товар, одари, жінок, дітей, дідів, хлонці, як всіх рубає мечем, нікого не жалуючи, нічого не зоставляючи; руїна загальна! Як сарана на хліба, як гниль на виноград, чи краще — як спека, як крутіць, як повінь, чи не знаю, що вже й назвати, напав він на наш край і вишніць цілі покоління людности. Уважаю щасливими тих, що раніше згнули від погибельної і варварської руки, бо вмерли завчасу, перестали вони чути біду, що впала на нас несподівано; а як би було чути у сих небіжчиків, то й вони разом зо мною оплакали б над тими що зостались живими, що так бідують увесь час; що таким сузом євновили ся і не виклюють ся з него; що так шукають смерти й не знаходять. Бо далеко ліпше вмерти раз, ніжж все чекати смерти, даремно жалкувати про біду близьких і душею боліти.

Де тепер христололюбний імператор?) Де обози? де зброя, машини, воєнні ради і припаси? Чи не похід інших варварів забрав і привернув до себе? Імператор несе тяжкий тягар за границями, разом з ним пішло і тернить трудн і військо, а нас гнетє очевидна погибель і смерть, що одних вже взяла, а до інших наближаєть ся. Сеї скитеский, дикий і варвареский наїд, мов би вилізши з самих околиць міста, подібно до звіря полевого (Ісая. LXXIX) пнищить навколо єго. Хто боротивє ся за нас, хто стане супроти ворогів? Всего ми позбавили ся, нехай помічи. Яким голодєм можна таку біду оплакати? Які слези зрівняють ся з великістю біди, що на нас обєїла? Прїди до мене найшляхтївнїй з пророків і оплач разом зі мною Єрусалим, на той давнїй, столицю одного народа, що розріє ся з одного кореня двамадцятьма галузями, а столицю всего євіта, який тільки осїяв віра християнска, першїй давности і красою, обємом і розкішню, чєлом людности і богатєтвом; оплач зо мною разом сеї Єрусалим, ще не взитий, не збитий, але близький до взятя, що на очях наших хїтаєть ся; оплач разом зо мною єю царицю міст, що ще не забрана в неволю, та вже віддала в неволю надїю ємети ся. Помучай води голові і жерел слїз для очей моїх і плач разом зо мною.) Столице, які біди зкупили ся навколо тебе! Рідних дітей твоїх і гарно оселені околиці міста пожерають безодни моря, напци огни і меча, дїлячи зичаєм варварів меж собою. Красна надїя для багатьох, яка буря бід і яка сила страхів обложила тебе навколо й осоромила твою гучну славу! Місто головне майже цілого євіта, яке військо знущаєть ся з тебе, немов з раба — ненаученє штуці військовїй, споряженє по рабскому! Місто — оздобленє здобичню з багатьох па-

¹⁾ Казанє 1-є було висловлено в часї самої облоги Царьгорода, до повороту імператора Темою єго — гнїв божий і потреба каятї й трївної поромїни до лішого в житю. В пошереднїх словах варто уваги нагаканє про прїхід варварів „з півночи“. Таким був для Царьгорода і північний берєг Чорного моря.)

²⁾ Пішов в похід на Арабїв.

³⁾ Ідуть текстн з плачу Єремії.

родів, який парід хоче зробити тебе своєю здобичино! Ти що збудовав багато трофеїв над ворогами Європи, Азії і Давні, як піднята над тобою тепер ціку варварска, проста рука, щоб над тобою поставити трофей! Ба все в тебе пішло так эле, що твоя сила несорбна на чисту безсилність зпала, і немічний, низкий і нелюдський з вигляду сууротивник на тобі хоче показати силу своєї руки і славним іменем вкритись.¹⁾

2 казань.²⁾ Так і на нас унала й опанувала така біда, стаючи перед лицем нашим доводом гріхів. Во вона була не подібна до інших нападів варварів, але й наглість того нападу, і надзвичайна його швидкість, і нелюдскість варварського народу, і суворі вчинки, і жорстока удача — показують, що сей удар був посланий з неба, як буря. Та як ви вже зрозуміли се, і гірке стражданє й остання біда накарбували на ваших серцях причину того випадку, (не) мовчати, але мюючи в вас таких що знають те, про що казати, тим більше висловляти справедливі докори, доводити і повтаряти, що ми се самі своїми гріхами наробили і ніби в театрі, в представленю виставили, зробивши житє наше театром різнородної пристрасти³⁾. Що дивніший, страшніший і нагліший нахід того народу, то більше виставляє ся надмірність гріхів наших, з другого боку — що він (парід) неславніший, незначніший, невидатніший був до єго находу на нас, тим тяжкий сором нам, більший триумф нашої неслави, тяжчу біль задав удар того батога. Во як слабі і зневажені перемагають славних і силою несорбних -- з вигляду, то удар став не до терпіння, нещастє — без відради, память біди — незабутню.⁴⁾ Отже покарали нас наші беззаконьства, жалю завдали — пристрасти, осоромили злі вчинки, пригнетили переступи, і ми стали ганьбою і соромом у єусідів наших (Ісаї. LXXVIII). Ті, яким грізною була колісь сама чутка про Ромейв, підняли зброю єупроти самої їх держави і в долоні заплескали лютуючи й сподівуючись пати столицю як гніздо птиці. Вони пограбували єго околицю, зруйнували передмієта, лютошли над невеличкими й стали навколо ємілиць, показавши через ваше недбальство таку відрагу й знеагу, що мешканці не осмілились і глянути на їх просто, не страшливими очима, але з чого мали б мужніше з ворогами битись, з того слабли й надали: коли варвари били їх земляків, то се повинно було викликати справедливі гнів, вимагати такої же піметі з певною надією щастя, а вони злякавшись і настрашившись, ослабли і стражданє невеличків уважали за свою власну неволю, тим часом як вони, спасені єд, повинні були пометитись за тих, що впали в біду.⁴⁾ Народ не славний, парід якого й не рахували, парід що ставили разом з рабами, не вістий — та здобув імя, незначний — та став славним, зневажений і бідний —

¹⁾ Далі автор доводить потребу не хвилевого, а тріюкого політшеєя морального. і подає надію на ласку Южу.

²⁾ Проміною кілька стрічок з початку, де Фотій пояснює, що є гнів божий. Се казанє промовлено вже після того як Русь кинула облогу Царгорода; скільки часу пройшло між ними не знаємо, але облога мусила трітись кілька місяців; змієт казаня; пригадуванє минулої біди й божої ласки і заклик до морального політшеєя

³⁾ В сіх словах — обєєнеєє цїлої риторичної композиції: Фотій налягає на позначність Русь з одного боку, страшний характер находу — з другого, щоб тим більшо прізати чутє слухачів; з єго погляду єє єго слова про незначність і неславиєть руского народа могли бути в якійсь мірі побільшені: що імя Русь було вже добро відомо, виразно каже він в своїм посланню.

⁴⁾ Пропущено кілька рядків менч цікавих.

Та дійшов високого становища й нечисленного богатства, Нарід, що десь жив далеко від нас, варварський, кочовничий, що пишав ся зброєю, несподіваний, неспостережений, без штуки військової так сильно і нагло ринув на наш край, як хвиля морська, і знищив людність, як звір полевий (Псал. LXXIX) траву, очерет або хліб (ото біду послано нам від Бога!), не милуючи ані чоловіка, ані худоби, не жалуючи немочи жіночої, не даруючи тендитности дитячій, не шануючи свизни старих, не уласкавляючись нічим, що може уласкавити людей, що дійшли й до звірячого стану, але без страху витинаючи мечем всякі луга і плоть. Можна було бачити, як немовлят, відірваних від грудей, позбавляно і молока, і самого життя, і готового трунок для них — гай гай — були ті скелі, об які їх розбивано, а матери жалібно ридали, і забивано їх разом з немовлятами роздираними, забиваними. Жаль було слухати, ще більше — бачити, і далеко лїпше мовчати, як розповідати про сну (нелюдскість), що заслужили більш ті, що її чинили, ніж ті що терпіли. Та нелюдскість показувалась не тільки на людях, але мордувала і скотину безсловесну: волів і коней, птиць і пнших, що тільки стрічалось; вил лежав — і коло єго чоловік, дитина і кінь мали спільну могилу, жінки і птиці кровю своєю обливали одні одних. Все було сповнено трупами, в річках вода ставала кривавою, ті жерела і стави не можна було пізнати через те, що були закидані трупами, иньші ледви було знати, бо обкидано їх до решти; мертві тіла загноїли рілі, завалили дороги; гаї здичіли й стали більш непрохідні (через трупи), ніж через заросли й пустиню; сповнили ся ними нечери; гори, горби, долини і проваля нічим не рїзнились від віскях кладовищ. Таким нещастем перепополнила ся та руїна; так поспість тієї війни, лугаючи на крилах гріхів, скрізь носилась, нишучи все, що траплялось.¹⁾

Чи пригадуєте той переляк, ті слези й лемент, як вдарило ся в них місто в останній розпуці? Чи пригадуєте ту темну і страшну ніч, як живе у всіх нас зберало ся зайти з заходом сонця, і світ нашого істнованя мала поглинути глупа темрява смерти? Чи пригадуєте той час незносний, тяжкий, коли прийшли до нас варварські кораблі, дихаючи чимсь суворим, диким, погибельним; коли море тихо і спокійно розстелювало свій хребет, їм даючи приємне і легке плаваня, а на нас піднімаючи суворі хвилі війни; коли вони йшли попри місто, несучи, виставляючи пловців з мечами, мов би загрожуючи місту смертю від меча; коли вся надія людска змішила людей (в місті), і місто держало ся надією на єдину оборону у Бога; коли переляк і темрява опанували розум, і вухо прислухало ся тільки до одної вісти: варвари перелїзли стїну, і вороги опанували місто?²⁾

Коли ж се все діялось у нас, коли ми поставили свою совість непохитним судєю своїх гріхів і за її докорами признали її обвинувачене за справедливе, коли молили Бога службами і сьпівами, коли каляли з серцем пригнобленим, коли всю ніч простягаючи до Бога руки, просили в Нього ласки, всю надїю на нього поклавши, тоді визволили ся ми з нещастя, тоді відступила від нас біда, що обійшла нас; побачили, як розходить ся буря і гнів Божий від нас відступає, побачили, як вороги наші їдуть геть, і місто, над яким руїна висїла, спасло ся від грабовання, тоді... Колиж? Коли ми, без

¹⁾ Тут пропущено кілька рядків, цікавіше в їх — уваги, що „місто ледви не піднято на шку“.

²⁾ Пропущено кілька рядків менше цікавих.

жадної оборони, не маючи помочи від людей, осмілилися надією на Матері Слова і Бога нашого, просили її, аби Сина упросила і про гріхи уласкавила, до її впливу (κλῆροῦς) покликувалися для спасення, до її покрову зверталися, як до стіни непохитної, благаючи, аби знищила сьмілість варварів, збила їх пиху, захистила безнадійний нарід, оборонила своє власне стадо. Єї одіж, щоби відігнати напастників і оборонити обложених, носило зі мною все місто, ревню ми молилися і правили молесни; через те, з своєї невимовної ласки до людей, за для матерного сьміливого прохання, прихилив ся на те Біг, гнів его відійшов, і помилував Господь свою власність. Дійсно, ся всечестна одіж є одіж Божої Матері; ішла вона навколо мурів — і вороги звертали ся дивним способом; заступала вона місто, і облога ворожа розпадала ся вбої за якимсь знаком; окривала вона его, і з ворогів знадала та надія, яка їх осьмілювала: бо як тільки одіж дівочу обнесено стіною, варвари поквнули облогу міста, ми визволились від неволі і здобули несподіване ратованя¹⁾. Так споглянув Господь не на гріхи наші, а на кляте, не сномянув переступів, а зглянув ся над пригнобленими серцями нашими і прихилив своє вухо до слів уст наших. Несподіваний був нахід ворогів, несподівано стало ся й відступленя, незвичайний гнів божий — та невмюнна й ласка; невмюний був страх, що надалі — стидкий був і біг їх; в їх поході помагав їм гнів (божий), та здобули ми й ласки божої, що одвернула їх нахід.²⁾

¹⁾ Цікаво, що Фотій нічого не каже про ту бурю, що мала прогнати Русь; нема про неї згадки і в двох п'ятих сучасників, папи Миколая і черця Микити — вона з'являється в іпсьменників з X в., що оповідають за сей похід (Смеон Логотет і ин.); ак. Кунік вядловив гадку, що на похід Руси було переселено чудо з р. 626, в часу походу на Константинополь Аварів, Славянів і Герців (розвідка про рік походу при „Извѣстіяхъ ал-Бокрі“). Пана Миколай і згадує про нахід, чи властиво — натакає в листі, писанім в вересні 865; се відповідь на погрози їмн. Михайла завоювати Рим: „нарешті — не ми запалили церкви святих і околиці Константинополя, майже до стін его, побивши багато людей; тим не було ніякої шкести, язичникам, людям иньшої віри, ворогам Христа, що ворожо поводять ся з слугами Правди. Не є се добрий лад, не є така перемена вартя наслідуваня, аби ті, що починали стільки шкод, йшли собі геть без хари, а ті що нічого злого не вчияли, замість їх таке терпіли; щоб тия що зневажали Христа, пукали, а тия, що его славлять, такі погрози завдавали“ (лист вид. в збірн. Міня СХІХ і Яѳѳ). Микита Нафлагопський в біографії патр. Ігнатія, писаній десь в останній чверті IX в., двічі згадує про находи Руси на остр. Теревант (на Пропонтиді), де пробував патр. Ігнатій: „Коло того часу найпогубельнійший нарід скитський, т. звано Русь (Ῥῶς), приплишови Чорним морем до протоки (Στενός-Βοσφοῦ) і поруїновавши весь край, всі монастири, набігла й на острови коло Византиї (Константинобля), пограбували все майно і гроши, а людей, що побрали в неволю всіх побіли. Набігла і на монастир патріарха з варварским запалом і забрали все майно, яке знайшли, взяла 22 кращих слуг і всіх їх порубали сокірами на кораблі,“ на другім місті: „Русь, рубяючи сей острів (Теревант), кинули алтар на землю (в церкві 40 мучеників), а патр. Ігнатій его знову поставів“ (біограф. у Гардуїна Acta concilii і Міня CV). Зауважу про звістки Микити: вони так хронологічно уміщені, що перший похід припадає десь на рік 860, через що деякі (як Герфенротер) бачили тут окремий похід, тим часом як норманьсти звичайно бачуть тут помилку і всі звістки прикладають до одного походу. Що до дати, то на основі хронологічних студій кладуть звичайно р. 865 для походу, описаного у Фотія (наш лґоп. кладе під р. 866, вставляючи вождями его Аскольда і Дира).

²⁾ Далі йде порада — і далі провадити праведне жите, і наведено приклад Ізраїля; кінчать ся обидва казани покликком до Пресв. Дівн. Google

Послання. І не тільки сей нарід (Болгарський) змінив давнішу безбожність на віру в Христа, але й той нарід, про якого так часто казано, той що переважав всіх що до сувороти вдачі й охоти до убивання, себто звана Русь ('Ρως), що оцановавши окольних і з того загордувавши, підняла була руки на державу Ромейську.) Тепер і вони перемінили елниську (себто — язическу) і безбожну віру, в якій пробували раніше, на чисте і непокривджене служення Христу і радо вступили поміж (інших) підданих і приятелів намість недавнього грабування й великої відваги супроти нас. І так розпалило їх жадане віри і запал (кличе Павел: слава Богу во віки!) що прийняли єпископа і настиря і вдали ся надзвичайно ревно і шлібно до служення Христу.

І коли вони з ласки божої, що хоче, аби всі люде спасли ся і до розуміння правди прийшли так відступились від давніх мудрувань і перемінили їх на чисту віру християнску, то як і ви, братне, підійметеся поклопотатись і потрудитись коло вирубаня і випаленя злих галузей, певні ми в Господі Ісусі Христі, правдивім Богу нашім, що стадо его помножить ся ще значно і сповнить ся слово, що побачуть Мене всі вони від малого до великого.)

ХІІІ. Аль - Джайгани.

Мухаммед ібн Ахмед аль-Джайгани був вплирем Саманидів, володарів Хорасана (на півд.-схід від Каспійського моря) в кінці ІХ і початку Х в. і тоді зложив свою „Книгу доріг для знання держав“, де є цікавий уступ про поділ Русів на три частини; подаємо его з спеціальної розповіді д. Гаркави в Трудях ІІІ археологич. с'їзда т. І, додаючи відміни з тих пізніших писальників, що переказують сю відомість, а могли користати з літших рукописів Джайгани (бо сього маємо тільки в персидским перекладі) — аль Істахри (з полов. Х в.), ібн Хаукаля (з 70-х рр. Х в.) і Ідриси (ХІІ в.); витяги з перших двох видали в ні домі збірнику Гаркави, а Ідриси вдали в Парижі Жобар в р. 1836—7, також у Делевеля Polska wieków średnich II.

Руси складають ся з трох родів: 1) з Русів, що мешкають найбільше до Булгара; їх володар живе в місті званім Куяб, воно більше від Булгара, 2) Славів й 3) Танів (чи Табів).¹⁾ Мешканці їдять в торгових справах до

¹⁾ Подібности сеї характеристика Русів до оповідання життя Георгія Амастрійського привели д. Куніка до гадки, що життя було написано під вплив и послання Фотія і належить до р 865; сю думку збиває д. Василевский в розповіді про Амастрійске життя.

²⁾ З слів Фотія виходить, що ті послы Русів за єпископом прибули недовго по їх поході; в 2-м казанні Фотія про їх ще нема згадки, послання ж відносять до р. 866. Ширше про се, але в певними ахронізмами, і трохи одмінно (бо ініціатором з'являється се імператор, що дарунками прихилив Русь до згоди і вмовив їх, аби прийняли єпископа) оповідано в біографії імі. Василя Македонянина, що залічує ся звичайно до писань Константина Порфирородного.

³⁾ Замість того Істахри і ібн-Хаукаля мають: нижший нарід зве ся Артанія, а царь его мешкає в Арти, а Ідриси: „нижший нарід зве ся Славів, а царь їх живе в місті Слава, се місто на верху гори; третій нарід зве ся Артанія, а царь їх живе в місті Артан; се гарне місто, лежить на горі неприступній; лежить воно між Славою і Куябою, від Куяби до Артана 4 миль (дні), а від Артана до Слави 4 дні.“ Куяба є звичайно у Арабів імі Київ; і так перша частина Русів, Русь par excellence, є київська група земель. Славів звичайно уважають за область Славян новгородских; характерно, що й їм вже надає ся імі Русів, що сталося через прилученє їх до держави Русів південної. Що до Арти (се імі одначе має багато ріжних варіантів — Арба, Арбауя), то тут заходить велика трудність; давніше було росповсюджене обясненє (Френа), що се Ерз, мордовский нарід (в басейні Оки), інші вгадували тут Біармію (Пермь), Смоленск; д. Лю-

Куяба. Але ніхто досі не сказав, щоб який чужинець поїхав туди, щоб пробувати, бо кожного чужинця, який туди поїде, зараз вбивають. Вони торгують також, (Тадячи) водою; нікому про свій побут нічого не повідають і не мають зв'язку з чужинцями. Вони не дозволяють, щоб який чужинець поїхав в їх край.¹⁾ З трох міст розвозять вони футра чорних соболів і цину (чи олово) по всіх місцях. У їх такий звичай, що як котрий вмирає, палять вони его, а дівчата небіжчика з власної волі віддають себе, щоб спалили їх разом з небіжчиком. Деякі стрижуть собі волосся на голові, як хорий вмирає, або красять собі бороду. Од'їзжую в них довгі свити і короткі куртки. Руси в торгових справах мандрують до Хозарів.²⁾

XIV. Умови кн. Олега з Візантією.

Найдавнішими тубильними жерелами історичними з'являють ся умови, заведені Візантією з князями київськими і в перекладі славянським з грецького, часто недокладні, заховані в Початковій літописі. Всіх їх маємо три цілих і фрагмент четвертого, з часів кн. Олега, Ігоря і Святослава (під роками 907, 912, 945 і 971.) Автентичність їх сучасна наука поставила вище всяких закидів, висловивши певності деяких давніших учених. Одначе в деяких точках зостають ся великі ріжницї в поглядах на їх; так деякі їх признають дуже попсованими, з значними пропусками і перемінами, інші знов не припускають таких значних перемін. З погляду історії права (а з сего погляду переважно їх розберали) одні — і то більшість — бачуть в їх наятки руського звичаєвого права, інші (як проф. Сергієвич) признають переважний вплив права грецького. Спеціально що до умов Олевгих, то в фрагментах, замічених в літописі під р. 907, деякі бачили преліминарні переговори, що привели до умови 911 р.; інші — що тут маємо окесерти з умови 911 р.; правдоподібнішою здаєт ся думка, що маємо фрагменти окремої умови, хоч заведеної може її не при таких обставинах, як оповідає літописець. Для обясненя умов є вже чимала література, значнійше а неї вчислено в Христоматії по історії руського права проф. Владмирського-Буданова кн. I (додамо розправу Гедеонова Варяги и Русь, т. I) де подано докладний коментар до умов з р. 911 і 944. Подаємо текст з літоп. Іпатської, додаючи в клямах [] додатки, а під текстом варіанти з літоп. Лаврентієвської і ян. Поділено умови 911 і 944 р. на розділи за поділом В. Буданова.

I.

1. Олегъ же, мало отступивъ отъ города, нача миръ творити съ царемъ Грѣцькыма, съ Леономъ и съ Александромъ, посла к нимъ в городъ Курла, Фарлофа, Велмуда, Рулава и Стѣннида, глаголя: „имете вы ся по дань“. И ркоша Грѣць: „чего хочете, и дамы ти“. И заповѣда Олегъ дати воємъ на 2000 кораблей, по двѣнацѣть гривнѣ на ключь, и потомъ дати углады³⁾ на Рускіе города: пѣрвое на Кіевъ, таже и на Черниговъ, и на

найский (Розысканія о началѣ Руси, 55) бачить тут Русь, що мешкала в Донщині, при Азовськім морі, здаючись на слова Хаукаля, а той каже, що „Арта лежить меж Хозаром і великим Булгаром, що є сусѣдом Рума на північ“; сї слова дійсно згожують ся з таким обясненем, але знов у Ідриси маємо цілком инше, як бачили. Справа зостає ся неопорішеною, хоч обяснене д. Гювайского цілком можливо (ба навіть імя Арта пригадує Тмутаракань).

¹⁾ У всіх переказників сї слова про недопусканє чужинців і т. в. прикладають ся тільки до Арти; „кунци їздять в Куяб“, а у Ідриси: „кунци мусульманокі їздять з Арменія в Куяб, що ж до Арти, то...“

²⁾ Цікаві тут звістки про погребальний обряд Русів, дрібнійше описаній у арабських письменників X в., і про торговлю руску футрами і металом; Ідриси додає: „з помеж кунців видають ся кунці з Куяби“.

³⁾ Вар. поправний: уклады.

Переяславль, и на Полътескъ, и на Ростовъ,¹⁾ и на Любечъ, и на прочая города; по тѣмъ бо городомъ съдяху [величина] князя подъ Ольгомъ суще.*)

2. Да приходять Русь, слєбное²⁾ емлють, елико хотять, а иже придуть гостєе, да емлють мѣсячину на 6 мѣсяць, и хлѣбъ, и вино, и мяса, и рыбы, и овоцємъ, и да творять имъ мовь,³⁾ елико хотять; и пойдутъ же Русь домови, да емлють у царя вашего на путь брашно, и якоря, и ужа, и прѣ,⁴⁾ и елико надобѣ.***)

3. И ашаса Грѣци, и ркоша царя и боярьство все: „аще придуть Русь бес купли, да не взимають мѣсячини; да запрѣтити князь людемъ своимъ, приходящимъ Руси здѣ, да не творять пакости в селѣхъ и въ странѣ нашей; приходящии Русь да витають у святаго Мамы, и послеть царство наше, да испишють имена ихъ, и тогда возмутъ мѣсячное свое, пѣрвое отъ города Киева, и пакы ис Чернигова, и Переяславля, и прочии города; и да входять в городъ одіными вороты, съ царевымъ мужемъ, безъ оружья, мужъ 50, и да творять куплю, якоже имъ надобѣ, не платяче мыта ни в чємъже“.***)

4. Царь же Леонъ съ Олександромъ миръ створиша съ Ольгомъ, имѣшея по дань и ротѣ заходивше межи собою, целовавше сами крестъ, а Ольга водиша и мужий его на роту: по Рускому закону кляшася оружьемъ своимъ, и Перуномъ богомъ своимъ, и Волосомъ скотнымъ богомъ, и утвердиша миръ.****)

¹⁾ В пізніших додано: и на Смоленскъ. ²⁾ Замісь слєбное (сол = посол) вар. хлѣбное і слюбное (умовлене). ³⁾ Вар. пізн: мовниці. ⁴⁾ Себто вітряла.

*) Фрагменти з умови затягнуто до оновіданя, в формі розмови; вона з'являєть ся результатом дуже щасливого похода на Візантію; Греки мали заплатити значну дань на присутнє військо і дружину руску, що стояла по різних містах залогом, і дати важні вигоди купцям руским; що значить вираз „на ключ“ не відомо добре. При сій нагоді довідуємось, що меж піддладними Руси землями, де такі залози стояли, були не тільки сусідні (як Сіверщина — з Черниговом, Переяславом і Любечом), але й далекі Кривичи (Полодч) і Меря (Ростов), як тільки се належить до тексту умови, а не є пізніша догадка літотписця, бо низче, як і в умові з р. 944, виступають тільки Чернигов і Переяслав; по сїх землях ся дять „великі князі“, піддладні Олегу, що відси, послали свої полки з Олегом і мають право на здобич; чи були то князі з київської династії, чи тубильної, не знатя, але останнє правдоподібнїше.

**) Отже на далі — послі рускі будуть поберати носольске удержанє (слєбное), куниці — протягом цього півроку мають право даремного харчованя (і користаня з бань публичних) і можуть сногъжати свої човня з арсеналів візантійских; торгвою одправляють ціякомъ свобідно (не так як в р. 944) і без оплати жадного мыта.

***) Сей уступ показує, яке велике число руских купців (окрім ватаг воляцких руских, що служали імператору) перебувало в Царгороді. Висловлені в сїм уступі умови мають забезпечити Греків від нападів і ворохобнї їх: Греки хотять перешкодити мандрівкам воляків (не — куців) і віддати Русь під можливіи догляд. Умови — про право споряжєня човнів в § 2, про те що лише куниці мають право на удержанє, і про спосіб пробуваня в Царгороді (§ 3) отоять также в умові з р. 944 (§ 2), а в умові з 911 р. їх нема; з того дехто виводили, що сі точки належать до умови 911, инші — що сі точки умови 907 р. мали силу і після 911 р. Св. Мама — монастир св. Маманта за мурами Константинополя; так звала ся протаня і передмісте те.

****) Сей уступ про присягу може также належить до тексту умови, як то є і в умові з 944; цікаво, що в обох Олегових умовах про християн між Русю нема згадки, як в Ігорєвім.

II.

В лѣто 6420. Посла Олегъ мужи свои построи мира и положили ряды межю Грѣкы и Русью, и посла глаголя:¹)

Равно другаго свѣщаниа, бывшаго при тѣхъ же царихъ Льва и Александра*)

1. Мы отъ рода Рускаго, Карлы, Инсегелды, Фарлофъ, Веремудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдъ, Каряъ, Фрелавъ, Рюаръ, Актеву, Труанъ, Лядуль-фостъ,²) Стемиръ,³) иже послани отъ Олга, великаго князя Рускаго,**) и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его, свѣтлыхъ [и великихъ князь и его великихъ] бояръ, к вамъ, Львови и Александру и Костянтину, великимъ о Бозѣ самодръжцемъ, царемъ Грѣцкимъ,***) на удѣржаніе и на извѣщеніе отъ многыхъ лѣтъ межю Християны и Русью бывшую любовь похотѣнемъ нашихъ [великихъ] князь и по повелѣнію, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его сущихъ Руси. Наша свѣтлость боле ниѣхъ хотящи⁴) же о Бозѣ удѣржати и извѣстити такую любовь, бывшую межю Християны и Русью, многожды право судихомъ. не⁵) точю простословесенъ,⁶) и писаннемъ и клятвою твердо, клѣвшиеса оружемъ своимъ, такую любовь извѣстити и утвѣрдити по вѣрѣ и по закону нашему.

2. Суть, яко понеже мы ся имали о Божии вѣрѣ и любви, главы таковыя:****) По пѣрвому слову да умиримся с вами, Грѣкы, да любимъ другъ друга отъ всея душа и извольнѣя, и не вѣдимъ. елико наше изволеніе, быти отъ сущихъ подъ рукою нашихъ князь свѣтлыхъ никакому же съблазну или вишѣ; но потщимся, елико по силѣ, на сохраненіе прочихъ и всегда лѣтъ с вами, Грѣкы, исповѣданіемъ и написаннемъ съ клятвою извѣщаемую любовь непрепатну и неюстыжну. Такоже и вы, Грѣци, да храните такую же любовь къ княземъ же свѣтлымъ нашимъ Рускимъ и къ всѣмъ, иже суть подъ рукою свѣтлаго князя нашего, несъблазнену и непреложну всегда и въ вся лѣта.

3. А о головахъ, иже ся ключють проказа, урядимся сице: Да елико явѣ будетъ показанни явлеными, да имѣють вѣрное о тацѣхъ явленни; а ему же начнуть не яти вѣры, да не кленется часть та, иже ищеть неятю вѣры;

¹) И посла глаголя — нема подекуди. ²) Стемидъ. ³) Лядуль Фостъ. ⁴) Тѣм в Лавр., в Іпат.: хотящихъ же. ⁵) Такъ Лавр, Іпат: но. ⁶) Просто словесемъ.

*) Слово „равно“ об'ясняютъ злимъ перекладомъ грецкаго ἴσον, копіа (Лавровскій), тоді се будоу тигуломъ умови; тільки трудно об'яснити тоді, чому тут нема імени третьюго імператора — Костянтина. Умова датована вереснемъ 912 р., що нашому — р. 911, бо византийскій рік починався вереснемъ.

**) Цікаво, що послів, згадані під р. 907, виступають всі й тут, з додаткомъ нових. Імена послів в умовах — один з доводів норманскої теорії; годі перечити, що делкі з них дійсно скандинавскі, хоч і не всі; се показує якъ значний був в X в. притокъ скандинавскихъ кондотерів в нашу дружину.

***) Імена сихъ трохъ імператорівъ були колись основою закладу що до автентичности умови, а тепер — однимъ зъ важнихъ доводівъ автентичности: Левъ Философъ, его имляй сини Костянтинъ і соправительъ Олександръ були імператорами разомъ кілька місяцівъ, і сентябръ 6420 (911) припадає власне на той часъ.

****) Глави — *κεφάλαια*, розділя; такъ розуміють де хто і початокъ §. 5 (а о главахъ), дивись также кінець умови; що делкі „глав“ нема, уважають за доказъ того, що початкова форма умови не захована цілкомъ; та глави в оригіналі могли бути означені й способомъ письма й нумерацією.

да егда кльнеться по вѣрѣ своей, будетъ казнь, якоже явится съгрѣшеніе о семъ.*)

4. Аще кто убьетъ, Крестьянина Русинъ, или Христьянинъ Русина, да умереть, идеже аще створитъ убійство. Аще ли убьжить створивий убійство, аще есть немовитъ,¹⁾ да часть его, сирѣчь иже его будетъ по закону, да возметь ближний убьенаго; а и жена убившаго да имѣть толцѣмъ²⁾ же прибудетъ по закону; аще ли есть немовитъ створивий убійство и убьжавъ, да дѣржится тяжи, доньдеже обрящется, яко да умереть.**)

5. Аще ли ударить мечемъ или бьеть кацѣмъ любо съсудомъ, за то ударение или убьение да вдасть литръ ѓ сребра по закону³⁾ Рускому; аще ли будетъ немовитъ тако створивий, да вдасть елико можетъ и да сонметъ съ себе и ты самыя порты своя, въ нихъже ходитъ, а о прочѣ да ротѣ ходитъ своею вѣрою, яко никакоже иному помощи ему, да пребываетъ тяжа оттодѣ не занкаема о семъ.***)

6. Аще украдетъ Русинъ что любо у Крѣстьянина, или паки Христьянинъ у Русина, и ятъ будетъ в томъ часѣ тать, егда татьбу створитъ, отъ погубившаго что любо: аще приготовится татьбу творяи и убиевъ будетъ, да не възыщется смерть его ни отъ Христьянъ, ни отъ Руси, но паче убо да възметь свое, иже будетъ погубилъ; и аще вдасть руцѣ [свои] украдый, да ятъ будетъ тѣмъ же, у негоже будетъ украдено, и связанъ будетъ, и отдасть то, еже смѣ створитъ, и створитъ трижды о семъ.****)

7. Аще ли кто, или Русинъ Христьяну или Христьянинъ Русину, мучения образомъ некусъ творити и насилье яви, или възметь что любо дружинне,⁵⁾ да ивѣстити трончѣ.*****)

8. Аще ивѣржена лодья будетъ ивѣтромъ великомъ на землю чуюю, и обрящются тамо иже отъ насъ Руси, да аще кто идетъ снабдѣти лодью с рухломъ своимъ, и отсылати паки на землю Крестьянску, да проводимъ ю сквозъ всяко страшно мѣсто, дондеже придетъ в бестрашно мѣсто. Аще и таковая лодья, или⁶⁾ отъ буря, или боронения земнаго боронима, не можетъ възбо-

1) Вар.: домовитъ. 2) Вар.: толцѣмъ. 3) Вар.: покону. 4) Дружне. 5) И.

*) Проказа — шкура взагалѣ; часть, и же и щеть — здебільшого розуміють тут іотця, що має зложити присягу на доказ, хоч так звуть ся і обидви сторони, і тому є вѣнша думка — що присягу назначає тій чи сѣй стороні судя; явѣ показанія явленими — доводи певні.

**) Да умереть — одні розуміють тут кару смерти по грецькому закону (Сергієвич), инші — сподучене права руского (німста) і грецького (кара) — Еверс і піи. Проф. Сергієвич дума, що сей розділ дає далеко лінші шанси Грекам, допускаючи втѣкачу і докчи можливнють зменьшати кару грошову видѣлом частяни жінки (він має той погляд, що умови належать тільки до Руси, що перебувала в Греції). Замість: а жена — читають ще: иже на, розуміючи нагороду допощнику або обвинувателю.

***) В Правді Рускій за се положено 12 грив. (= 6 литр), „закон Рускій“ прикладають отже до практики композицій, а не до великости кары. Умова являючає право німсти і обмежує одвічальність тільки майном; не перенослячи на особу (як в Р. Правді — отдаване в неволю); прок — решта, никакоже иному помощи — ніхто не и же помогти.

****) Злодій може бути вбитий, коли б не давав оя тільки, як дасть ся звязати — відповідає майном; потрібна заплата — принцип грецького права.

*****) Звычайно сей розділ відрізняють від попереднього так, що там іде мова про крадіж, тут — про грабоване силоміць; и кому пробували обяснити перекладом *κτεριστος* — ширатство, а дружинне — гуртом, ватагою.

ровитися въ своя си мѣста, спотружаємься грѣбцемъ бо тоя лодья мы Русь и допроводамъ с куплю ихъ поздорову, — ти аще ключитя блязъ земли Грѣцькы; аще ли ключитя такоже проказа лодыи Русѣи, да проведимъ ю в Рускую землю. И да продають рухло тоя лодья, и аще что можеть продати отъ лодья, воволочимъ имъ мы¹⁾ Русь, да егда ходимъ въ Грѣкы, или съ куплю, или в солбу къ царевн (в)ашему, да пустимъ я съ честию проданое рухло лодья ихъ. Аще ли ключитя кому отъ тоя лодья в ней убьену быти, или бьену быти отъ насъ Русі, или взяти что любо, да повинны будуть то створишии прежде реченую епитъмью.*)

9. Отъ тѣхъ²⁾ аще полоняникъ обою страну дѣржимъ есть, или отъ Руси, или отъ Грѣкъ, проданъ въ ину страну, — оже обрящеться или Русинъ или Грѣчинъ, да искунять³⁾ и възвратятъ искупленое⁴⁾ лице въ свою страну, и възмутъ цѣну его купящии, или мнѣтся въ куплю на дань⁵⁾ челядная цѣна; такоже аще отъ рати ятъ будетъ, да отъ тѣхъ Грѣкъ такоже да възвратитя въ свою страну, и отдана будетъ цѣна его, якоже речено есть, якоже есть купля.**)

10. Егда же требуетъ на войну пти, егда же потребу творите,⁶⁾ и си хотять почестити царя вашего, да аще въ кое время елико ихъ придетъ и хотять оставити у царя вашего своєю волею, да будутъ.***)

11. О Руси о полонѣни: Многожды⁷⁾ отъ коея убо страны пришедшимъ в Русь и продаемомъ въ Крестьяны, и еше же⁸⁾ и отъ Християнъ полонныхъ многажды отъ коея любо страны приходившимъ в Русь: се продаеми бывають по 20 золота и да придуть въ Грѣкы.****)

12. О томъ аще украденъ будетъ челядинъ Рускый, или въскопчъ, или по нужи проданъ будетъ, и жаловати начнутъ Русь, да покажется такое отъ челядина, да имуть и въ Русь; но и госте погубиша челядинъ, и жалуютъ, да ницють обрѣтаемое да имуть е; аще ли кто искушения сего не дасть створити, мѣстникъ да погубитъ правду свою.*****)

¹⁾ Волочимъ мы. ²⁾ „Отъ тѣхъ“ в деякихъ прилучено до попередноі фразы. ³⁾ Так в византійскихъ, в Іпат: не кунятъ. ⁴⁾ Искупное. ⁵⁾ День. ⁶⁾ Егда п. творите — нема в Лаар. ⁷⁾ Лаар: Отъ Руса отъполоненія многажды. ⁸⁾ В византійск. аще ли.

*) Се однюка статья в сѣи умові на думку проф. Сергіевича, де іде мова не тільки про околиці константинопольскі. Властиво тут тільки два випадки: коли чужий човен буде в тяжкихъ обставинахъ, то як буде се можливо — ему треба дати можливість дістатись у свій край, коли не можливо — то спродати і гроши прислати. Бороненіе земное — мілннн.

***) Цевильникъ має бути вернопий дѣсно (лице), і тоді за него або платять кошти викупу (цѣна) або нормальну цѣну (челядная цѣна..., цѣна, якоже есть купля).

****) Розділ дозволює Русинамъ вступати до византійского війска; з оповіданъ Константина Порфир. (De caerem.) видко, що в Константинополі служили значні полки рускі.

*****) Недокладну першу половину сего розділу розуміють звичайно так, що тут мова про новільників руских, що нападають в Византїю, і византійскихъ що нападають на Русь; — уставленою обовязковий викуп по 20 солідів.

*****) Справедливою здасть ся догадка, що тут мова про Русь, що жила під Константинополем, у св. Мами. Мѣстникъ — думаютъ, переклад хелтѣдич; — господар (а не местник — істець): хто не дасть у себе шукати реванші, платитъ шкоду.

13. О работающихъ въ Гръцѣхъ Руси у Христьянского цара: Аще кто умреть, не урядитъ своего имѣнья, ци и¹⁾ своихъ не имать, да възвратитъ имѣнье къ малымъ²⁾ ближникамъ в Русь; аще ли створитъ обряжение,³⁾ таковий възметъ уряженое его, кому будетъ писалъ наслѣдити имѣнье, да наслѣдитъ е отъ⁴⁾ взимающихъ куплю Руси отъ различныхъ ходищихъ въ Гръкы и удолжающихъ.⁵⁾

14. Аще злодѣй възвратитен в Русь, да жалуютъ Русь Христьянскому царству, и ать будетъ таковий и възвращенкъ будетъ не хотяя въ Русь.⁶⁾ Си же вся да творить Русь Гръкамъ, идеже аще ключится таково.

15. На утверждение же и неподнижение быти межи вами Христьяны и Русью бывшии миръ сътворихомъ Ивланомъ^{***)} написаннемъ на двою харыю, царя вашего и своєю рукою, предлежащимъ честнымъ крестомъ и святою единосущною Троицею, единого истиннаго Бога нашего,¹⁾ извѣсти и дать нашимъ словомъ;²⁾ мы же кляхомся къ царю вашему, иже отъ Бога суще яко Боже зданне, по закону и по покону^{****)} языка нашего, не преступати ни намъ ни иному отъ страны нашей отъ уставленныхъ главъ³⁾ мира и любве. И таково написанне дахомъ царства вашего на утверждение обоюму пребывати таковому свиданню, на утверждение и извѣщение межи вами бывающаго мира, мѣсяца себтябри в 2, а в недѣлю 15, в лѣто созданиа миру 6420.⁴⁾

XV. Ибн-Фадлан.

З усіхъ арабскихъ письменняків Ібн-Фадлан для насъ найважнійшій, раз що відомости его про Русь найширші й найдокладніші, друге — що оповідає він здебільшого з власного досвіду (хоч подекуде явно побільшує і розмальовує). Р. 922 він був в посольстві, що послав каліф Муктадир до цара Булгарів (заволжскихъ, камскихъ) Альмаса (чи Альмуса) задля запровадження ісламу в Болгарію і збудування тверди, за проханем того царя. Догадують ся, що записка Фадлана є урядово справозданє з того посольства; перекривала ся вона (в витягах) в арабському географічному словнику Якута (XIII в.); видан собі словник Wüstenfeld р. 1866 і д. в Липску, саму записку Фадлана видали з обласненем Фрон (Ibn-Foszlans und and. Araber Berichte, 1823) і Гаркани в своему збірнику: Сказанія мусульманскихъ писателей etc. Ширші коментарі до его відомостей подали — Круг в своїхъ Forschungen — з точки норманскої і Котляревский в праці „О погробальныхъ обычаяхъ Славянъ“ — з точки славянскої.

1) Либо. 2) Обращение. 3) Милымъ. 4) Вашего. 5) Посломъ. 6) Так в Лавр., Іпат. код.: глаголовъ.

* Мова про спадок по Русинах, що пробували в службі византийській: право спадку признано за заповітом (обряженє — заповіт, testament) і ab intestato, хоч би не мав при собі кривних (ци в словхъ не имать); майно має бути передано через рускихъ купців (удолжающихъ — що пробувають в Греції) овнокам (ближнимъ) в Русь.

** За для трудногo зрозуміня сего тексту робили ся різні поправки: „возратитса,“ себто: хто начне воювати на Русь (Еверс), „возратитса (вѣче) въ Греки изъ Руси“ (Микльосич), „не возратитса“ (Срезневский); остана поправка найправдоподобійша; Срезневский прилучає се до попередного: хто б взявши майно спадкове, присвоїв собі его й не привіз; инші розуміють взагалі втікачку.

*** Круг висловив догадку, що Ивановымъ з'явилось тут замієнь киноваримъ (ихъ живахрво; урядитхъ звичайний дипломатичний вираз).

**** Закон і покон Срезневский прирівнював до lex і consuetudo; в Лавр.: по закону и по закону языка нашего.

Я читав записку Ахмеда ібн-Фадлана ібн-Аббаса ібн-Рашда ібн-Хаммада, служебника (клієнта) Мухаммеда ібн-Сулаймана, посла від Муктадира до короля Славян,¹⁾ де він оповідає про все, що бачив від часу виїзду свого в Багдаду аж до повороту. Розкажу все, що він оповів, его ж словами, дивуючись тому.²⁾

Він сказав: я бачив Русів, коли вони прийшли з своїм крамом і стали над рікою;³⁾ я не бачив людей більших тілом, як вони, — мов дерева пальмові; вони руді, не одягають ані курток ані свит,⁴⁾ але чоловік одягає плащ і кутає ним одні бік, а одну руку випускає з під нього. Кожен завжди має при собі меч, ніж і сокиру; мечи в їх широкі, хвилясті, франкського виробу. Почавши від кінців погтів аж до шиї у кожного (бачиш) зелені дерева, малянки й інші речі.⁵⁾ Кожна жінка в їх має на грудях коробочку зелізму або мідіну, срібну або золоту, відповідно стану й можливості чоловіка; кожна така коробочка має каблучку і до неї причеплено ножа, також на грудях. На шиї мають золоті й срібні ланцюги: як чоловік має десять тисяч диргемів, набуває жінці ланцюга, як має двадцять тисяч — набуває її два ланцюги, і так кожного разу як прибуває в нього 10 тис. диргемів, дає він жінці нового ланцюга, так що часом пильна має багато ланцюгів на шиї. Найліпша оздоба в їх — зелені коралі з глини,⁶⁾ з тих коралів, що на кораблях (привозять); всяким способом змагають ся їх здобути, купують одну коралинку по диргеми і з них шиють намиста своїм жінкам.⁷⁾

Вони найбрудніші створіння Бєжі, немов дикі онагри. Приходячи в свого краю, кидають якорь в Ігиль (а то велика ріка) й будують на березі великі хати дерев'яні; в одній хаті збираєть ся їх десять, двадцять, більше або менше; кожний має лавку, де й сидить разом з гарними дівчатами, (привезеними) на продаж. Кожного ранку приходить в їх дівчина з великим цебром з водою, ставить перед своїм господарем, той мив в ній лице, руки, волосся, мив й розчісує їх гребінцем в цебрі, сякаєть ся й плює в него і всяку нечистоту з тієї води робить. Коли він все своє покінчить, несе дівчина цебер

¹⁾ Собто Болгар: і. Фадлан уважав Болгар Славянами; з сего powodu можна тільки повторити увагу проф. Гаркавін, що етнографія була слабим місцем у Арабів

²⁾ (О вступні слова Якута; останнею увагою висловляє він свій скептицизм з поводу відомостей ібн-Фадлана.

³⁾ Ф. не каже, де він бачив Русь, могло то бути в Булгарі (на Камі, недалеко Волги, коло м. Казані) чи в Іглі; звичайно думають про Булгар.

⁴⁾ В оповіданю про убрание покійника бачимо одначе й те й друге.

⁵⁾ І в нас, і в Скандинавів уживали ся мечі звичайно прості, а не хвилясті; що до франкського виробу, то тут може просто хтів Ф. зазначити, що мечі були на східного виробу. Слова про дерева сіс. невправді; дехто думав, що тут мова про рисунки на тілі, татуировку, інші — про рисунки на мечах, інші — на тих плащах, і се подібніше до правди.

⁶⁾ Варіант: з скла.

⁷⁾ Такі коробочки, як тут оповідає Ф., часто знаходять у жінок в могилах скандинавських; у фінських народів досі існуювали жіночі нагрудні бляхи з ланцюжками, т. зв. суєтуги; в літописях, з оповіданя про пімсту Ольги знаємо, що суєтуги носили і в нас. Що до ланцюгів, догадують ся що тут може йде мова про т. зв. гривні, обручи на шию, звичайно з срібла, а також і з золота, дуже розповсюджені в давній Русі. Коралі з глиняних композицій і скла уживали ся звичайно у нас, як видно з здобутків археологічних, але особливого смаку до золотих намист не відомо; може тут яко непорозуміння. Диргеми — срібна монета, близько франка.

до того, хто сидить коло его, і той чинить як і его товариш. А та без перерви носить цебер від одного до одного, поки не обійде всіх, хто є в тій хаті, і кожний з них ськаєть ся й шлює туди, мене в нему лице й волоса.¹⁾

Коли їх човни приходять до місця якорного, кожен з їх виходить з хлібом, мясом, молоком, цибулею й нанитком,²⁾ іде до високо виставленого стовпа, з лицем виробленим подібно до людського; навколо его менші образи, а ззаду встановлені в землю високі палі. Він пристуває до більшого образу, падає перед ним і каже: „владико, я прийшов здалека, маю з собою дівчат стільки й стільки голів, соболіних шкур стільки й стільки, аж доки не порухує все, що з собою привіз краму. Далі каже: „сеє дарунок я приніс тобі,“ — і лишає принесене перед стовпом, кажучи: „хочу, щоб ти мій дав кунця з динарами й діргемами, щоб купив він у мене все, що маю, і по спречав ся б зо мною, що-б я ему не казав“; і йде собі. Як торг іде трудно і час затаює ся, він вертаєть ся з новим подарунком в друге, в третє, і як бажане его все ще затаюєть ся, приносить дарунок якомусь з тих малих образів і просить заступити ся, кажучи: „се жінки володаря нашого і его дочки“; і він не мінає ані одного образу, щоб не попросити й не помолити, щоб заступив ся, і не кланятись ему низко. Часто ж торг іде легко; попродавши, (купець) каже: „володар мій вчинив мою волю, треба ему за то подякувати“. Бере скільки там товару і овець, забиває їх, частину мяса дає убогим, решту приносить і кидає перед великим стовпом і малими, що навколо его, вінає голови товарячі й овечі на вкочані в землю палі, а як настане ніч і собаки з'їдять оте, той хто жертвував каже: „володар до мене прихильний і зів мій дарунок.“³⁾ Як котрий з їх ослабне, ставляєть ему шастро здалека, кидають его туди, не ходять до его близко, не говорять з ним, навіть не навідують его за весь час (хороби),⁴⁾ особливо як се бідний або раб. Як він одужав й устане, вертаєть ся до них; а як умре, то его палять, а як раб — то так і кидають его, поки не з'їдять его собаки й хижі птиці. Як виїмають злодії або розбійники, приводять до високого, товстого дерева, вяжуть ему на шию міцного шнурка, вішають на ему, й він зостаєть ся так вісити, аж доки не розпадесть ся на кавалки від часу, вітрів та дощів.⁵⁾

¹⁾ Се оповідане про брудний спосіб життя Русів не тра приймати на віру; писав се мусульманин, маючи всякі умишлені закони приписані, і з того погляду судив, а таки мабуть і побільшав; в способі умивання може те сир'яведливо, що мила ся з одного начня, але переміняючи воду.

²⁾ Може бути мед, пиво.

³⁾ Широко розповсюджене уживане образів антропоморфичних, ідолів, відомо про славян західно північних, балтійських. Літонець, правда, каже, що Володимир поставив в Києві ідоли Перуна, Хорса и інших, але се уважають часто за запроважену Володимиром новину в культі (повод до такої гадки дає й літопись своїми виразами). Також не маємо в нашій митології давній слідів якоїсь роднин богів, як бачимо тут у Фодлана (можливо одначе, що є тут і его догадки й побільшення). Порманисти наводять митологічні погляди скандинавські, де істнувала родина богів. Що до жертв, то згадку про жертвоване худоби мали сьмо у Прокопія. Річч, які продають Фодланові Русі — челяд і шкури — є звичайний крам руский, порівняти з сім слова Хордадбега, Джайгани, а ще лїпше слова кн. Святослава, що з Русів вивозили ся скора, и воск, и мед, и челяд (літон. пїд р. 969).

⁴⁾ Варіант: „навідують его весь час“. Можливо одначе, що тут Ф. якийсь поодинокий принадок узяв за звичай.

⁵⁾ Про вішане злочинців оповідає літопись пїд р. 1071, де за провини вішають знахурів.

Мині казали, що з своєю старшіною, як хто вмер, таке вони виробляють, що палене те є що найменьша річ; тому прочувши про смерть одного значного чоловіка у їх, я дуже хтів самому при тому бути. Вони поклали небіжчика в могилу й накрили віком,¹⁾ на десять днів, аж доки шокраєли й пошили єму одєжу. Се буває так: для бідного роблять малий човен, кладуть єго туди й налять; як багатий, то збирають єго майно, ділять на три частини: третину дають родині, за третину готують єму одєжу, за третину купують напшток, що шють того дня як дівчина забиває себе й горить разом з господарем. Вони дуже охочі до вина, шють єго день і ніч, так що іноді котрий з них і вмирає з чаркою в руках. Як умре господар, то родина єго питає дівчат і хлопців єго: „хто з нас умре з ним?“, і котрийсь з них каже: „я“. Як єе сказав, то єе вже стає єго обовязком, відречи єя ніяк не вільно, як би й хотів — то не дозволить. Здебільшого чинять єе (єєбо -- згьжуют єя) дівчата.²⁾

Отак, як вмер і згаданий чоловік, поєнитали єго дівчат: „котре вмер з ним?“, і одна сказала: „я“. Тоді вибрали двох дівчат, які мали їи стерегти і бути з єєю, куди б вона не пішла; іноді вони й мшють ноги їи своїми руками. Далі взяли єя краєти єму одєжу й готувати все потрібне. Дівчата ж пила що дня й єьївала, веселились і радіючи. Як же настав день, коли мали спалити небіжчика і дівчину, я пішов до ріки, де стояв єго човен, дивлюсь: єго витяєсно вже на берег, поставлено чотири підпори з берези й иньшого дерева, а навколо образи, подібні до велетнів. Човен витяєли на ті підпори, і ходили туди й єюди, промовляючи слова для мене не зрозумілі, а небіжчик все ще був в своїй могилі, єго ще не виїняли. Далі принесли лавку, поставили їи на човен і вкрили вишиваними килимами, шовком грецьким і подушками, також з грецького шовку. Прийшла стара жінка, що зветь єя ангелом ємерти і позастєляла на лавці все отє; вона доглядає шитви й приготування, вона ж забиває дівчину; бачив я їи — червону, грубу, люту видом.

Далі прийшли до могилы, зняли ємлю з дерева,³⁾ також саме дерево й виїняли мерця, в єланці, в якому вмер; я бачив -- він почорнів від холоду того краю. Вони поставили були з ним в могилу напшток, опочи і гусли,⁴⁾ тепер єе виїняли. Небіжчик ні в чому не переминив єя, гільки краскою. Наділи на єго широкі штани, панчохи, чоботи, куртку і євиту з шовку з золотими гудзямми, на голову наділи шапку з шовку і єоболя, понесли в шатро, що стояло на човні, посадили на килимі й піднерли подушками; принесли напшток, опочи й пахучі рослини й кинули перед ним; принесли собаку, розтіяли їи на двох й кинули в човен. Принесли всю зброю небіжчика і положжили коло єго. Далі взяли двох коней, ганяли їх, аж доки упріли, розрубали мечами й кинули в човен; далі привели двох биків (чи корів), розрубали їх

¹⁾ Варіант: оплакували єго.

²⁾ Докладнійше єе об'єснює Масуди, кажучи, що нежонатого жєнять по ємерти. Такий шлюб ми маємо мабуць і в єїх похоронах, тому і в самому єбряді бачуть єправєдливо сполучений єбряд весільний і єбряд похоронний; до першого вляжуть жєртву курєй: то характеристична жєртва весільна (хоч аналогичні жєртви знаходимо і в иньших єбставинах у Константина Пор-єврородного и Льва Діакона. Ємерть з господарем, як бачимо, не була єбовязковою, а добровільною; по Масуди жінка мусила вмерати.

³⁾ Іким вкрита була могила.

⁴⁾ Взагалі єструмент єструний.

і кинули в човен; далі принесли півня й курку, зарізали їх і кинули тудиж.¹⁾

Коли настав час меж півднем і заходом сонця в п'ятницю, повели вони дівчину до чогось, зробленого подібно до притолки дверної; вона стала ногами на руки чоловіків, підняла ся на ту притолку, сказала щось своєю мовою, і її спустили. Потім підняли вдруге, вона зробила теж що за першим разом, і її спустили; підняли в третє, і вона робила теж, що перші два рази. Потім дали їй курку, вона відрубала їй голову й кинула, а курку взяли й кинули в човен. Я спитав ся товмача, що то вона робила, і той мій сказав: за першим разом сказала: „от бачу я мого батька й мою матір“, за другим: „от бачу я — сидять всі родичі (своєяки) покійні!“; в третє сказала: „от бачу я свого господаря, сидить він в саді, а сад гарний, зелений; з ним там чоловіки й хлопці, він кличе мене, ведіть же мене до нього.“²⁾

Її повели до човна, вона зняла обручі, що були на її (руках) й віддала старій жінці, що зветь ся ангелом смерті; ся жінка її вбиває. Потім взяла обручі, що були на ногах, і віддала двом дівчатам, що її услуговали; се дочки так званої ангела смерті. Потім підняли її в човен, по заводячи в шатро; надійшли чоловіки з щитами й палицями й подали їй чарку з папиком; вона снівала над нею й вишила; товмач сказав, що се вона прощає ся з своїми подругами. Потім дали їй другу чарку, вона взяла й заснівала довгої пісні; стара ж підганяла її, щоб випивала чарку й ішла до шатра, де її господар. Я бачив, як вона вагала ся, хотіла вийти в шатро й встромила голову меж човном і шатром; стара взяла її за голову, завела в шатро й сама пішла за нею. Чоловіки почали бити палицями по щитах, щоб не чути було її крику, і щоб се не стримало нічких дівчат, так що не схочуть вмерати разом з своїми господарями. Дівчину положили поруч небіжчика її господаря, двом взяли її за ноги, двом за руки, а стара, так звана ангел смерті, обкрутила її шию шнурком і два противні кінци дала двом тягнути; сама підійшла з великим, широким ножем, встромила межі ребра і вишнала, а два чоловіки душили її шнурком, доки не вмерла.

Потім підійшов близький родич небіжчика, взяв кавалок дерева, заналіз і цінов задом наперед до човна, маючи в одній руці кавалок дерева, а другу тримаючи ззаду, сам голий, аж доки заналіз дерево, що положили під човном після того, як положили забиту дівчину коло її господаря. Після того люде підійшли з трісками й дереном; кожен мав заналезений шматок дерева і кидав на дрова під човном. Очнь обняв дрова, далі човен, далі шатро з небіжчиком, дівчиною й усім иншим; потім дмухнув дужий, сердитий вітер, полум'я розгорілось і все дужче розпалювало ся невпинно.³⁾

¹⁾ Мерців палять в човнах; то мабуть стояло в звязку з їх кунецким станом, а властиво — їх приходом на човнах, хоч могло бути і обрядом звичайним; човен мав служити небіжчику й на тім світі, подібно до коня, що знаходимо наприклад в могилах воїнів руских в Київщині, та й у с'єм оновіданю маємо коней. Виходячи з поглядів і символів митологічних, де хто пробував об'ясняти жертви небіжчику символами его посмертного перебування між хмарами (воли), вітром (собака), блискавкою (півень). Що коней ганяли, се могло значити кінську гру на честь покійника.

²⁾ Дівчина дивилась (може в кярницю) в підземне царство мертвих, рай, і в екстазі (а може й п'яна — бо давали їй пити багато) побачила своїх родичів (своєякі) і свого господаря.

³⁾ Деякі подробиці Ф. здаєть ся не зрозумів добре; так били в щити мабуть не для крику (бо й не могла кричати), а се мало характер ритуальний.

Коло мене стояв чоловік з Русів, і я чув як балакав він з товмачом, що був з ним. Я спитав (товмача), про що він з ним балакав, і той відповів, що Русин сказав ему: „Ви, громада арабска, дурні, бо берете найдорожшого і найповажнішого у вас чоловіка й кидаєте его в землю, де его їдять гади і хробаки; ми же палимо его огнем в одну хвилию, і він зараз же вступає до раю.“ Далі він засміяв ся надзвичайно і сказав: „з ласки своєї до небіжчика владика его (біг) послав вітер, так що нізьме его за годину.“ І справді не минуло й години, а вже й човен, дерево, небіжчик і дівчина стали самим попідом. Потім вони на місці, де стояв витягнений з води човен, зробили щось подібне до округлого горба, ветромили в середину велику березову палку, написали на ній імя небіжчика і імя руского короля, й пішли собі.³⁾

У короля руского меж иншого такої звичай, що з низ на дворі его живе 400 відважних товаришів і вірних людей, що разом з ним вмирають і дають себе на смерть за него. Кожен з їх має дівчину, що usługовує ему, мие голову, готує що їсти й пити, і ще другу — наложницю. Ся 400 люда сидять під тро-

Подробиця, що родич, підпалюючи, постунав задом, може була цілком припадкова — може востунав огонь од вітру. Що був голій, се могло бути знаком жалоби.

³⁾ Обряд погребальний руский, як его описують Фаддани і ібн-Дусте, знаходять собі важні і докладні аналогії в оповіданню літгонсі про звичай народів вадійурлиських — Сувєрлї, Радимчів і Вятчів, і археологічних розвідках на ґрунті сьверянськїм (в землі Полян мерців не палили, і імя Руси з'являє ся у Ф. мабуть тому, що народи прийняли се імя, валежучи до держави Рускої, Київської). В літгонсі сказано: „и аще кто умраше, творяху трызну над нимъ (себ то грища, борбу), и по семъ творяху кладу (креду, стію), и възложат на кладу жертвца, и сьжнгаху, и по семъ собравше кости, вложажу въ ссудъ малъ и поставляху на століи на путѣхъ.“ Археологічні розвідки (зроблені й описані Д. Самоковасовим в Трудахъ кієвскаго археологіч. съѣзда т. I) показують, що існуювали два трохи одмінні способи похоронного паленя: в більших, богатших могилах, де, знати, поховано якхсь князів або старшину, палили мерця на стосі разом з ріжним майном, і все засинало ся землею, так що се відповідає цілком оповіданню Фаддана В кількох могилах (особливо т. зв Чорна в Чернигові і Гульбище коло Чернигова) попередку синали з землі тераса, на її ставили великий стіє, збитий залізягами цвяхами; небіжчика було положено на стосі в богатім убранні й коло него зброю й ріжні речі (начини, гроші, кістки до граня), трохи оддалі (більш метра) лежала жінка в убраню; по спаленю (огонь був такий великий, що залізо плило) присинали се землею, й на ній ставило ся начине з кістками жертвної худоби, при тім часом зброя, гроші, срібні роги; в могилі Чорній якісь сліди монумента на цегляній основі. Кілька знайдених в сїх могилах монет з к. IX в доводять, що маємо похорони з к. IX або початку X в., отже майже сучасні з оповіданем Ф. В могилах меньших находили кістки небіжчика (разом з кістками ріжних звірями) в начині, так що, знати, спалено его було де інде, і після, як сивлено, потім зібрано в начине, се поставлено на насипаний горбок і висипано могилу; иноді в могилі буває й не одно таке начине з кістками; иноді разом з такими начинями стоять порожні, що, може, були з стравко. Сей обряд таким чином підходить під слова літгонсі і ібн-Дусте, і ми, значить, маємо там описаний обряд похорону вищайшого люду. Трудність дає тільки згадка літгонсі про виставлене на стовні; его пробували обминути, розуміючи стовн як насипаний горбок (санскр. stūp), так як маємо у Дусте. Що до написів на могилі, згаданій у Фаддана, то є ще більш виразна відомість про якесь письмо руске у ібн-Надима (що писав коло 987—8 р.), той каже: „чоловік, на ширость якого я покладлось, казав що одян кавказскїм цар послав его послом до царя Русів; він доводив, що (Руси) мають букви, які впрізають на дереві; показував мнї шматок білого дерева, з знаками; не знаю чи то були слова, чи поодинокі букви“ (Гаркави ор. с. 240); ібн Надим подає й копію тїх букв, але їх даремно пробували облєпяти (і з рус, і з глаголиці, і з арабского письма).

ном (короля); трон у єго великий, дорогим каменем оздоблений. На троні сидять з ним сорок наложниць; з трону він ніколи не злазить; як схоче поїхати, то підводять коня до трону, й звіти він на него сїдає, а як схоче злізти, то підводять коня так, що він злазить на трон. Він має намісника, що командує військом, ходить на ворогів й заступає єго у підданцх.¹⁾

Отєє я взяв з записки ібн-Фадлана, не міняючи й слови; він має відповідати за все, що оповів; Віг же краще знає, скільки тут є правди.²⁾

XVI. І б и - Д у с т е.

Про сєго письменника не маємо майже ніяких відомостей, саме імя єго, як заховамо ся в рукописі, не можаве, поправляють на ібн-Даста, ібн-Русте. Свою „Княгу дорогих скарбів“ написав він в 1-ій пол. X в., але докладнїше трудно час означити: перший видавець, проф. Хвольсон залічував її до початку X в., проф. Гаркави-ж бачить в її виразні слїди користаня з ібн-Фадлана. Звістки єго про Славянів і Русів у всякім разі цікаві, хоч видко справді слїди невдалої компіляції, сполучена супротивлящих відомостей. Уривки текста видав проф. Хвольсон під назвою: Извѣстія о Хозарахъ etc. Ибн-Даста, 1869, і Гаркави в своєму збірнику; відомий текст (з одного рукопису) взагалі недокладний; подаємо єго з виданя Гаркави.

(с. 28). Меж краєм Баджнаків і краєм Славян десять днів дороги; на початку славянської землі є місто „бан. Дорога до їх края іде стєнами, через потоки й ліси густі. Край Славян — рівниний і лісний, вони й живуть в лісах. Ані виноградів, ані рілї не мають; з дерева виробляють подібне до кухлів, там у їх і вулики для мчїл, і мед мчїляний захочуєть ся; се звєть ся у їх — улишдж, один такий кухоль містить коло 10 поставців єго. Вони несуть свиней, ніби овець.³⁾

Як вмер котрий, вони налять єго труп. Жінки, як хто вмер, деруть собі ножем руки й лице. Як сналять мерця, другого дня ідуть до того місця, де то було, збирають попіл, складають в начини і ставлять на горбі. За рік по смерті небіжчика беруть кухлів двайцять меду, шгодї щось більше, шгодї щось менше, несуть на той горб, тамже збираєть ся родина небіжчика, їдять, шють і потім ідуть собі. Як небіжчик мав трох жінок, і котрась каже, що (дуже) любила єго, то приносить до тіла (чоловіка) дві налі, їх вбивають в землю сторч, третю палю кладуть шперек, по середній тілі поперечини вижуть шнурка, (жінка) став на лавці і кінець шнурка виже собі навколо шиї. Коли вона таке зробить, лавку виймають з-під неї, і вона висєть, поки

¹⁾ Се сповіданє досить трудно приложити до побуту руско-славянського (так само й руско-норманського), маємо перед собою щось більш орієнтальне, що найбільше нагадує, як справедливо зауважено, побут козарський (кагана й єго „намісника“ — бега); для теорії, що до князїв варяжских в Київї сидїли козарські династї (теорії одначе дуже слабї), відомість Ф. є одною з підвалин, але можливо, що він тут просто помішав Козар з Русами, также як, бачили ми, Българів волжских взяв за Славян.

²⁾ Сї слова належать Якуту; останнім виразом він ще раз, як і з початку, висловив свій скептицизм що до оповіданя Ф.

³⁾ Баджнани — Печеніги, що з кінцем IX в. стали розпросторюватись в чорноморских стєнах; про яке місто пограничне каже Д., трудно вгадати, проф. Гаркави догадуєть ся, що то Київ. Слово улишдж проф. Хвольсон правдоподібно уважає за „улай“, натомість д. Гаркави читає „сиджу“, нашток, вгаданий у Фадлана.

не задушить ся і не вмере, а як вмере — кидають її в огонь, там вона й горить.¹⁾

Всі вони язичники. Більш над усе сїють проса; в живна беруть зерна проса в корці, піднімають до неба й кажуть: „Господи, ти давав нам страву, дай і тепер її досить.“ Є в їх різні кобзи, гуслі (взагалі — струменти струнні) і дудки; дудки довгі на два лікті, а кобза має вісім струн. Нашток собі роблять з меду. Палючи мерця, гучно тїшать ся, радіючи з ласки, яку показав єму Бог.²⁾ Товару до роботи в їх мало, а копей верхових має тільки один згаданий чоловік.³⁾ Зброя в їх така — піки (до кидання), щити й сулиці; в ньшій зброї не мають.

Іх старший — коронований;⁴⁾ вони єго слухають й від розказу єго не ухилиють ся. Оселя єго в середній края Славян. Вище згадана особа, що зветь вони „головою голів“, зветь ся у їх Свіят — малик (малик = цар); ся особа вища від жунана,⁵⁾ бо то тільки є намісник. Цар той має верхових копей і не вживає ньшшої страви окрім кобилячого молока; має він також чорні, міцні і дорогі бронт.⁶⁾ Місто, де він живе, зветь ся Джарваб (?); що місця там бував торг трехденний. Холод в їх краях такий великий, що кождий виконує собі в землі ніби пивницю, прироблює до неї з дерева гостроверху стріху, подібно до (верху) церкви християнської, й на ту стріху накладає землі. В такі пивниці переходить з цілою родиною і взявши дерева й каміня, заналюють огонь, рознікають каміня на огонь, аж почервоніє, а як каміня рознечеть ся як найбільше, поливають водою; з того йде пара, що нагріває хату так, аж одєжу з себе скидають. В таких оселях зостають ся до весні.⁷⁾

Король об'їздить їх що року; хто має дочку, з того король бере що року собі одну з її суконь, а як єнна — то також бере собі по одному убраню єго собі річно. Хто не має ані єнна ані дочки, той дає по одній сукні жінки або служниці що року. Як цар єнімає в своїй державі розбійника, каже або

¹⁾ Як згадано було, оповіданє ібн-Дусте цілкомвто згоджуєть ся з оповіданєм літописним і з обрядом в меньших моглях єіверянских; горб, на якому ставлять начинє — є свідний горбок, підвішене в моглях. Слїдами поминок, про які каже ібн-Дусте, могли бути ті начиня з останками мяса і т. я., що стоять в моглях на заспанних землю попелящах.

²⁾ Тут дійсно можна бачити згадку про оповіданє Фадлана за той ємїх. В оповіданю про живна масмо приклад тих єуперечних відомостей, бо вище сказано, що не роблять земаї.

³⁾ Мусєть бути, в тексті не достає чогось; чоловік сей, мабуть. є та „голова голів“, про яку каже Д. низче.

⁴⁾ Натомість д. Хвольсон поправляє й читає: Іх старший зветь ся субанедж (жунан).

⁵⁾ В тексті — єутедж, єубедж, то поправляють на субанедж.

⁶⁾ Сей цар, як і цар ібн-Фадлана нагадує більше хозарского кагана, можливо, що про него тут мова.

⁷⁾ Тут, очевидно, Д. мішає до купи відомости про землянки і про баню нарову, що дивувала звичайно чужинців, почавши від Геродота; подібне до ібн-Дустового, але ширше і повніше оповіданє знаходимо у аль-Бекра, що називає се ал-ятта (яб. — ятба) (с. 57 в вид. Розена). Новішу легенду про баню ввадять з *Livonicae historiae series* Фабриці (XVII в), де оповідано, як ів-янтські домніники, добиваючись якоєсь ласки в пани, на доказ свого єуворого єспособу житя показували, як вони бьють ся віниками в бані (Чтенія въ кїевск. истор. обществѣ т. I, 289.)

задушити его, або віддає під догляд якому-небудь начальнику в далекіх країнах своєї держави.

(с. 34). Що до Русів, то вона на острові, навколо его озеро. Острів той, де живуть воли (Руси) має просторонь на три дні дороги; вкритий лісами й болотами, нездоровий і такій вохкий, що як ступиш ногою на землю, то вона трясеть ся, так богата водою.¹⁾ Воли мають короля, що зветь ся хакап-Рус; чинять наїзди на Славян, приїзять кораблями, виходять, забирають їх в неволю, везуть в Харван (попр.: Хазран) і Булгар і спродують там. Поль не мають, а живуть з того, що привозять з землі Славян. Як у кого з їх родити ся син, він бере голій меч, кладе перед новонародженим і каже: „не лишай тобі в спадщину ніякого майна, матимеш тільки те, що здобудеш сим мечем.“ Воли не мають ані нерухомих маєтностей, ані міст, ані поль; один в їх промисел — торгувати собольми, білками й иньшим футром, яке й продають, хто купить, а за плату грошову завязують віцно в свої пояс. Одягають ся воли неохайно; чоловіки носять золоті обручі. З рабами поводить ся добре і дбають про їх одіж, бо ті помагають їм в торгівлі.²⁾ Міст у їх велике число, і живуть воли просторо.³⁾ Гостей начують і добре поводить ся з чужинцями, що шукають в їх оборони, і з усіма хто в їх часто буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити й тиесути таких людей. Як же хто скривить або притисне чужинця, помагають (скривженому) й боронять. Мають мечі сулайманові.⁴⁾ Як котрий з поміж родів просить помочи, веє виходять до борби. Між ними нема розривення, але воюють з ворогом однодушно, поки его не пододіють. Як котрий має справу з ким, кличе на суд до короля і перед ним сперечають ся; як король скаже свій декрет, виконують, що він скаже. Але як обидві сторони не задоволені з королівського декрету, то за его розказом мусять зброєю остаточнo розрішити: чий меч гостріший, той і має верх. До боротьби сієї родичі (з обох сторін) приходять в зброї і стають. Тоді сонерники починають битесь і хто подоліє противника, той справу виграє як схоче.

Мають знахур,⁵⁾ з них деякі і королеві розказують, мов би начальники їх. Буває, що воли звелить жертвовать своєму творцеві все що надумают: жінок, чоловіків і коней, а як знахур скаже, то того розказу ніяк вже не можна щоб не виконати. Знахур бере чоловіка або худобу, накидає ему нетлю на шию, вішає жертву на палю й чекає, поки задушить ся; і каже, що то жертва Богу.

¹⁾ Се й далше оповіданє про Русів було раніш відоме з скороченого вітязу у Мукадесі (кінець X в.), який додає, що Русів коло 100 тисячів (текст у Гаркаві с. 283); з недобре прочитаного слова повстала й назва руского острова — Вабія. Такого, як Д. каже, місця одначе годі знайти, хіба на Полісі, або в Дніпрових плавнях десь. Що до назвіска короля хакап-Рус, то годить ся порівняти відомість Пруденція; але чи маємо тут дійсно руского князя, чи хозарского кагана, трудно сказати.

²⁾ Д. Хвольсон читає натомісь: дбають про свою одіж, бо бавлять ся торгівлею, і вщє замість неохайно — чясто.

³⁾ Тут також маємо суперечність.

⁴⁾ Сю назву одиї письменник арабский обясняє так, що воли привозили ся з краю Сельман в Хорасані; чи справді уживала Русь східні мечі (протязно у Фадлана), чи тільки подібні, годі сказати.

⁵⁾ Д. Хвольсон товмачить: л҃карів.

5

Вони відважні й сьмільні. Як нападуть на иньший нарід, то доти не відступлять, поки не знищать цілком; перемогши, гнетуть; роблять рабами. На зріст високі, гарні на вигляд і в нападі сьмільні, але сьмільність ту показують не на коні: всі свої поїзди й походи чинять на кораблях. Сподії носять широкі — сто ліктів іде на кожні. Одягаючи такі сподії, збирають їх коло коліна і принажують до нього. Всі мають зовше з собою мечі, бо мало вірять один одному, і підступ у їх — річ звичайна: кому хоч малий масток удасть ся здобути, зараз рідний брат або товариш починає заздро дивитись і силкувати ся, щоб як небудь того вбити або зграбувати¹⁾. Як умре хто небудь з значних, копають ему могилу подібно до великої хати, кладуть его туди й разом з ним кладуть в туж могилу і одіж і золоті обручі, що він носив; далі ставлять туди багато страв, начинє з напнтками й гроші. Нарешті кладуть в могилу улюблену жінку небіжчика живою. Вихід могилу закладають, і жінка вмирає в затворі.²⁾

XVII. М а с у д и.

Абуль Хасан, прозвисьом аль-Масуди, жив в 1-ій полов. X в., був купцем, мандрував цілий вік, але се не перешкодило ему зоставити по собі багато писань. Заховалось одначе тільки одно — „Золоті луки“, витяг, з додатками, що сам зробив він з своїх писань, тепер загублених, писаних до р. 944; „Золоті ж Луки“ писав він в р. 947—8; повне виданє їх зробили Варбе де Мейнар і Куртейль (Prairies d'or, Paris 1861 sq.), витяги з коментаром в згаданім збірнику Гаркави Відомости М. про Русь і Славян дуже важні й характерні, але невідомі їх жерела; більшість відомостей, знати, здобути він з живих переказів, але подекуди натикає на невідомі нам писані жерела; подаємо кілька цікавіщих уступів в перекладі з збірника Гаркави.

(І р. 364). Перед 300 (р. Гиджри, себто 912—3) трапилось, що в Андалусі³⁾ прийшли морем кораблі з тисячами люда, що й напали на побережні краї. Мешканці Андалуса думали, що то нарід Маджусів,⁴⁾ що зявляєть ся на

¹⁾ В сіх Русах норманнети також бачили Норманів, але тут ми бачимо, очевидно, по нарід, а стан військовий, дружину, яка могла бути скрізь і мабуть була дружиною київскою, до зарінно служила і Славян і Норманн. Побутові риси, якими описує ся Русь в автор, справді дуже характерні. Зазначимо, що судні поєздики були широко розповсюжені в північних землях — на пр. в Іскові, в Московщині.

²⁾ Таким чином ібн-Дусто Славянам надає обряд пилєня, Русам — закопуваня; обряд погребальний воїнів руско-полянских відомий з розвідок археологічних — небіжчика справді ховали в зброї, на коні, якого вбивали, завісивши в могилу. Одначе подібними словами оповідає Масуди за Болгарів (дунай-ких).

³⁾ Андалузія, в Іспанії.

⁴⁾ Маджус перероблено з біблійного Magog, так Араби звали взагалі язичників. Тут іде мова певне про якийсь нахід Норманів, але Масуди, хоч дуже обережно, всловляє догадку, що то була Русь: до сеї догадки привела слава недавних страшних походів Руси на східні землі і переконанє М., що з океану друга дорога до Іспанії іде через Чорне море, якби їздять тільки Русь; по думці М. — протока Азовского моря, себто Дон, лучила ся з Хозарскою рікою, себто Волгою; думка оя повстала з того, що їздили з Дону в Волгу човнами, перетягаючи їх оуходолом через малу полосу землі коло м. Царцицина сучасного; але він рішучо повстає проти гадок про безпосередне сполученє тих морей. Се все має значінє для обьясненя більш давної згадки аль-Катїба (інакше аль-Якуби), що писав в кінці IX в. і згадуючи про Севілю, каже що „в се місто вступили Ма-

тому морі що 200 лт, і що приходить він в їх край протокою, що тече з моря Укіанус (Океан), але не тією протокою, де стоять відяні маяки (Гибралтар). Я ж думаю (а Біг знає краще), що ся протока сполучає ся з морем Майотас (Азовским) і Найтас (Чорним), і що той нарід — се Русь, бо окрім їх ніхто не плаває сим морем, сполученим з морем Укіанус.

(11. 9). Що до язичників в землях хозарского царя, то меж ними в народи Славян і Русів. Вони живуть в одній полошині міста (Ітиля) і налять своїх мерців разом з худобою, зброєю й убранем. Як умре чоловік, то разом з ним палять его жінку живою; як умре жінка, то чоловіка не палять; а як умре нежонатий, то его женять після смерти. Жінки хочуть, щоб палили їх для того, щоб разом (з чоловіком) увійти до рая. То в також річ Гинда (Індусів), як то вище згадували сьмо; тільки що до сего у Гиндів такий звичай, що жінку тоді тільки палять з чоловіком, як сама на то призволить.¹⁾

(II. 11). Такий устав в столиці хозарскої держави, що в її буває сім суддів, двоє для мусульманів, двоє для Хозарів, що судять на підставі закона Таури (Тори), двоє для християн місцевих, що судять по закону Інджиля (Євангелія), один для Славян, Русів і інших язичників, що судить по закону язическому, себто закону розума. Коли ж транить ся велика справа, якої судді не розуміють, то вдають ся до суддів мусульманских, оповідають їм і приймають рішення, якого вимагає закон Іслама. Меж царями східними ніхто не тримає війська на ченші, окрім царя хозарского. Всі мусульмане в сих краях відомі під назвою „народа Ларені.“ З Русів і Славян, про яких ми сказали, що то язичники, складаєть ся військо царя (хозарского) і его служба.²⁾

(II. 15). В верхіві хозарскої ріки в протока, сполучена з протокою моря Найтас — а то є море Рускє, бо окрім їх (Русів) ніхто по ньому не плаває, а вони живуть на одному з берегів его. То є великий нарід, що не слухає ані царя, ані сьв. Письма (откровенія); меж ними в купці, що мають зносни з краєм Бургар. Русь мають в своїй землі срібну кональню, подібно до срібної кональні в горі Банджгир, в краю Хорасана.³⁾

джує, звані Рус, р. 229 (себто 843 - 4), брали в неволю, грабували, палили й били.“ Того року дійсно напали були на Севілю Нормани, і норманисти відомість аль-Катіб уважали за довод норманского роду Русь — що аль Катіб назвав норманів Русами. Вагу сеї відомості зменьшив проф. Гаркавін, признавши назву Русь в тексті аль-Катіб цілком додатком, опертим на гадці Масуди: він зауважив, що письменники арабські, що знали аль-Катіб, віде не згадують про імя Русь що до походу 944 р.; що Масуди свою думку висловляє дуже обережно, як нову, особисту догадку; і що аль Катіб, згадуючи про Русь, мало або зовсім не знаву в Єгипті, де він писав, не зоставив би сього імени без якихось коментарів

¹⁾ Пор. оповідання і-Фадлана і і-Дусте.

²⁾ Про хозарске царство буде мова при відомостях Іосифа. В відомостях Масуди заслууге увага ся різнородна з погляду національного і релігійного людність Ітиля, а також сила і важність руско-славянского елемента в царстві хозарскім.

³⁾ Отже Русь Масуди заміщує коло Чорного моря; імя Русь тут мабуть взято в політичній значіно — прилжжено до народів кївської держави. Що Чорне море звало ся Руским, се знаємо і в нашій літописі: „Понтеское море, пже море словеть, Руское.“ Бургар — Болгари волжскі, Банджгир місто на півдєві від Кас-

(II. 18). Руси складають ся з багатьох народів, поділених на окремі племена. Меж ними є племя зване Лудана, се найбільше меж ними. Вони їдуть з краєм в край Андалус, Румію (Рим), Костантинію (-нополь) і Хозар.¹⁾ Після 300 р. гіджри (912—3) трапилось, що коло 500 кораблів, на кожному сто люда (Русів), вийшли в протоку Найтаса, сполучену з Хозарскою рікою. Хозарський цар в сему місці поставив в великому числі людей, аби затримували тих, що приходять з того моря (Чорного), а також тих що приходять суходолом з того боку, до сполучаєть ся затока Хозарскога моря з морем Найтас. Се роблять тому, що турецькі кочовники — Гуззи приходять в той край і зімнують тут; вода що сполучає ріку Хозарську з протокою Найтаса, часто замерзає, і Гуззи переходять нею з своїми кіньми, бо то вода велика і так дуже замерзає, що не ламаєть ся під ними, — і переходять в землю Хозарів. Іноді виступає супроти їх цар хозарський, як поставлені люде за слабі, щоби втримати Гуззів, не давати їм перейти по мерзлій воді і відганяти їх від своєї держави. Що ж до літа, то Турки тоді не мають куди перейти ї.²⁾

Коли рускі кораблі прийшли до хозарських людей, що стояли коло устя протоки, Руси послали до хозарского царя — просити, щоб їм було вільно пройти в его землю, вйти в его ріку, виплисти в Хозарське море — а то є море також Джурджана, Табаристана і інших персидських країв, як

нифского моря; про існування копалень в землі Русів є відомості і в інших письменників арабских.

¹⁾ Отже кунці рускі в X в. мали їздити в торгових справах в Іспанію й Італію; ся відомість стоїть одиноко, хоч в її нема нічого неможливого, коли порівняєм з звістками про торговлю східною й західною їби-Хордадбега, їби-Ікуба і інших жерел, бо всі представляють ї дуже широкою (так в митному уставі Остмарки з початку X в. згадують ся кунці славянські de Rugis et de Boemanis, себто з Русів, як думають, і Чехії; М. Галл, літописець польський, оповідає, що в XI в. через Польщу їздили західні кунці до Русів. Що таке Лудана (вар.: Мудана, Кудкана), певнево — деякі бачать тут Ладогу, давню столицю Славян новгородских, деякі Лучан (Луцк на Волині).

²⁾ Похід, про який оповідає тут Масуди, був не перший, тільки попередні, менш значні, вже забули ся тоді, як він писав. Історик з початку XIII в. Мухаммед бен ель-Хасан в своїй історії Табаристана (півден. берега Каспійского моря) оповідає коротко ще про два попередні походи — один з третьої чверти IX в., другий 909—10 р.: „того року (297 гіджри — 909—10 р.) шіснадцять кораблів руских з'явилось на морі і прийшло в Абесгун, як і за часів Хасана (сина) Зейда (в р. 864—894 панував на півд.-східнім березі К. моря) приходили в Абесгун і воювали; Хасан (син) Зейда послав військо й вигубив всіх їх. А тоді (909—10 р.) вони встигли багато порушувати й пограбувати в Абесгуні і по той бік моря по берегу, вбили й пограбували багато мусульман. Начальником Сарі був Абу-з-Зиргам Ахмед, син ель-Касима; він написав про се Абуль-Аббасу, і той прислав поміч. Русів прийшли в Анджилю, що зветь (топер) Макале; він (Ахмед) напав на їх вночі, багато побив, забрав у неволю й порозсилав по околицях Табаристана“ (у Дорна — „Каспій, о походахъ древнихъ русскихъ въ Табаристанъ“ с. 5). Абесгун — славна пристань в півд.-східнім кутку Каспійского моря, коло р. Джурджан. Сарі — столиця півд. берега Каспійского моря, званого Мазендераном і Табаристаном (сі назви мішались); Анджиля місце на певно не відоме; за часів походу 909—10 р. край сей належав до Саманідского каліфату, і Абуль-Аббас був намісником тут. Що Хозари не пускали військові ватаги ходити на схід, про се каже й Іосиф (див. далі); де стояла та залога хозарська, трудно сказати, інші думають на Тмутаракань, власне протоку Керченську, інші на той „волок“ межі Доном та Волгою, де мала бути твердиня Саркел.

ми вже згадували;¹⁾ вони ж мали ему дати половину всего, що заграблять у народів, що живуть по тому морю. Він (цар хозарський) прпстав на се. Так вони і ввійшли в протоку, прийшли до устя ріки й стали плисти тією протокою, аж прийшли до Хозарскої ріки, прийшли нею до міста Ітля, промицнули і дістали ся до устя ріки, де тече вона в Хозарске море. Від устя до міста Ітля се ріка велика і богата водою. Кораблі Русів розійшли ся по тому морю, купн їх кинулись на Джиль, Дайлем, на міста Табаристана, на Абаскун, що лежить на Джурджанскім березі, на Нафтяну землю і в напрямку на Адарбайджан, бо від округа Ардабиля в землі Адарбайджана до сего моря коло трох днів дороги. Руси лили кров, брали в неволю жінок і дітей, грабували майно, розсилали кінних і назили. Народи, що мешкали коло сего моря, заголосили з переляку, бо в часів найдавніших не бувало, щоб ворог на їх туд вдарив, а приходили тільки кораблі кунців та рибалок. Русп воювали з Джилем, Дайлемом [і з прибережним краєм Джурджана, мешканці ж Бардан, Аррана, Байлакана й Адарбайджана тікали від них²⁾, з воводою ібн-абис-Саджа і дійшли до Нафтяного берега в окрузі Ширвана, званого Бакі. Вернувши ся з країв прибережних, Русп повернули до островів, що недалеко Нафти, кілька миль від неї. Царем Ширвана був тоді Алі-ібн-аль-Гайтам; мешканці взяли ся до зброї і посідавши на кораблі (війскові) і купецкі, поїхали на ті острови; але Русп кинулись на їх, тисячи мусульман було побито й потоплено.³⁾

Чимало вісяців Русп зоставали ся таким чином на тому морі; жаден з народів тих країв не міг приступити до їх на тому морі, а кріпили ся й стерегли ся від їх, бо навколо того моря мешкають народи. Коли ж вони награбували ся, й жите такє їм наскучило, поїхали вони до устя Хозарскої ріки, де тече (в море), послали до царя хозарского й попросили гроши й здобич, як була в їх умова; а цар хозарський не має кораблів і его люде до того не звикли, інакше мусульманскі краї мали б з того великий страх. Тоді Лореня і всі мусульмани з землі Хозарскій, дізнавшись про сю справу, сказали хозарскому цареві: „дозволь нам (помститись), бо сей парід (Русь) надав на землі наших братів мусульман, лив їх кров і брав в неволю їх

¹⁾ Ріжні частини Каспійского моря мали спеціальні прозвіща від прибережних місць і країв; топографічні дані східних народів Русп спеціально розібрана в згаданій праці Дорна. Подаємо звіти об'ясненя до місць, згаданих в оповіданю Масуди про похід 913—4 р.: Джиль (Гялян) і Дайлем — землі на схід від Табаристана, в півд.-західнім кутку моря, Адарбайджан — край далі на захід, до Тавриза; Ардабиль — місто на південь від р. Кури; Нафтяною, як видно, звала ся богата нафтою земля коло Баку; Вердаа — місто на притоку р. Кури, недалеко сучасного Елісанетполя; сусідній край (на півд.-захід від Кури) звав ся Арран; Байлакан — місто на Араксеї, не дуже далеко від устя.

²⁾ Додаток деяких кодексів.

³⁾ Як ми бачили, Хозарска держава не пускала воєнничих ватаг на схід, бо то шкодило її інтересам торговельним; коли „царь“ хозарський пустив Русів, то тому тільки мабуть, що не міг втримати. Число руского війска здеть ся за великим, але й про похід Ігоря 941 р. історики оповідають, що має з собою 10 тис. човнів. Похід Русів 913—4 р. був щасливіший від попередніх, бо в Табаристані йшло повстанє і боротьба з саманідским війском; похід був в кінці 913 і початку 914 р.; як бачимо, Русп не обмежились Табаристаном, а зруйнували й західний берег Каспійского моря. Про сей похід окрім Масуди оповідають коротко і інші — згаданій Мухамед бен аль-Хасан, Зейнр-ед-Дин, вірмонскій історик Каган-катавади.

живок і дітей". Не можучи їх втримати, цар послав сповістити Русь, що мусульмани хочуть воюватись з ними. Мусульмани зібрали ся й пішли їх шукати там, куди пливають до Ітіля. Коли побачили одні одних, Русі вишшли з своїх човнів; мусульман було коло 15 тис., на конях і в зброї; з ними було також багато з християн, що жили в Ітілі. Три дні була меж ними битва; Біг поміг мусульманам супроти Русів, і меч знищив їх; деяких вбито, деяких втоплено. Коло п'яти тисяч (Русів) втікло і поїхало човнами в той край, що коло землі Буртасів, вони лишили свої човни й стали на землі, але й тих — кого мешканці Буртаса вбили, хто піймав ся мусульманами в землі Бургар, і ті їх вбили. Нараховано було мерців, що вбили мусульмани коло берегу Хозарської ріки, коло 30 тис. З того року Русі вже не чинили такого як ми описали.¹⁾

(III. 61). Розділ XXXIV. Відомости про Славян, їх оселі, оповідання про їх царів і розселення їх народів. Скавав Масуди: Славяни належать до потомків Мадея, сина Яфета, сина Нухи (Ноя); до него належать всі народи славянські і до его ідуть воєни в своїх генеалогіях. Такого ж погляду і богато освічених людей, що висліджували сю справу. Оселі їх під Козерогом (на півночі), звідти тягнуть ся на захід. Вони складають ся в різні народи, меж якими трапляють ся війни; мають королів. Деякі з їх держать ся християнської віри, якобитського закону; де які ж не мають св. Письма, не підлягають законам: вони язичники і не знають ніяких законів откровенних (св. Письма).

З поміж сих народів один поперед, за давних часів, мав власть (над иншими), цар его звав ся Маджак, а самий нарід звав ся Валінана. Сему народу за давних часів корили ся всі инші славянські народи, бо власть була его, й инші королі его слухали ся. Далі йде славянський нарід Астрабана, теперішній король его зветь ся Саклаіх. Також нарід званий Дулаба, цар їх зветь ся Ванджелана. Далі нарід званий Бамджин, король зветь ся Азана; се нарід найкращіший між Славянами і найкращі їздці. Ще нарід званий Ма-

¹⁾ Назва Лароні востаєть ся незрозумілим; так звало оя, видно, військо хозарське, рекрутване з магометан. Буртас — Мордва. Останні слова Масуди показують, що він писав се раніше, ніж до нього дійшла звістка про новий похід Русів на каспійські землі — 944 р., про який давніше оповідане знаходимо у Мойсея Каганкатаваци, вірменського історика з другої полов. X в.; він оповідає в своїй Історії Агван (края коло р. Кури): „в тіж часи з півночі напав ся нарід дикий і чужий — Рузики; не більш як трома заходами (властво — трома часами) воєн як буря розпросторила ся по всему Каспійському морю до столиці агванської Партави (Вердаа). Не було можливо їм протявти ся; вони віддали місто мечу і забрали все майно мешканців. Той же Салар (вождь народу Гелемеків — м. б. з Дайлему) обступив їх, але не міг їм зробити жадної шкоди, бо вони були необорні силою. Жінки в місті, звернувши ся до підступу, почали труїти Рузів; але сі, довідавшись про зраду, немилосердно вигубили жінок і дітей і пробувши в місті 6 місяців, цілком его зруйнували. Інші, як страхополохи, пішли в край свій з великою здобиччю". Історію Агван вдав в рос. перекладі Патканов 1861 р., витяг в розправі Дорна; ширше оповідає про сей похід знаходимо у низніщих письменників, особливо в персидській поезії Нізамі († коло 1202—3 р.), в обставинах однак легендарних — з Русією воює Олександр Воликий, і у Ібн-оль-Атира († 1233). Про скітські походи Русів є ще кілька давніщих праць — Григорова в Журналі Мініст. Нар. Провс. 1835, V і Кувіка в Бюлетонях Петербур. Академії.

набан, а король зветь ся Ратибар. Потім нарід званий Сарбин; сей нарід славянський грізний, довго було б оповідати — за для яких причин, і широко викладати — за для яких ознак, а також для того, що не підлягають пійкомому народові (або закону). Далі йде нарід званий Марава, потім нарід званий Сасни і нарід званий Хашанин; далі нарід званий Баранджабин. Згадай тут імена деяких королів — то звичайні (імена) їх королів.¹⁾

Згаданий нарід званий Сарбин палить себе на огні, як вмерас в їх король або старшина; палить також его худобу. В їх звичай подібні до звичайв Гинда; ми вже про се згадали по часті в сій праці, оповідаючи про гору Кобха (Кавказ) і землю Хозарську, кажучи, що в землі хозарській в Славяни й Руси, й що вони палять себе на стосах. Се славянський нарід, інші йдуть на схід і тягнуть ся на захід.²⁾

Перший меж королями славянськими — то король аль-Дир, він має великі міста, великі залюднені землі; в столицю его держави приходять мусульманські купці з ріжними крамом. Коло сего короля з помежи королів славянських живе цар Аванджа, що має міста і великі землі, багато війська й запасів військових; він воює з Румом (Византиєю), Ифранджем (Франками), Нукабардом і з іншими народами але війни ті виходять на різно. Далі в сусідом того славянського царя цар Турка. Сей нарід — найкрацій з лиця меж Славянами, найбільший числом і найхрабрійший що до сили.³⁾ Славяно складають ся з багатьох народів і численних родів; до книги нашої не належить описувати їх народи і поділ на роди. Ми вже вище сказали про короля, якому в попередні часи інші королі їх підлягали, себо про Маджака, короля Валипана, а то є корень з корнів славянських, поважаєть ся з помежи народів славянських і має першество між ними. Пізнійше, як пішла негода між народами, прощав лад, вони поділились на племена, кожде племя вибрало

¹⁾ Імена народів славянських і їх князів значно покручені і заховали ся в дуже одмінних варіантах, так що обяснювано їх ріжними неподобними способами; так маємо варіанти: для Валипана — Валмана, Лабана, Маджан — Махал, Бабак, Астрабана — Асабана, Ваотрана і т. и., Саклахан — Сакландж, Дулаба — Дулана, Дулавана, Банджин — Намджин, Махас, Азана — Гарана, Араба, Манабан — Маналі, Матнап, Ратибар — Занбир, Зантабир, Сарбин — Сартлі, Марс, Сасни — Хасин, Харватин — Джарваник, Хашанин — Хасабин і т. и. Переказувати ріжні догадки не будемо, зазначимо кілька правдоподібніших: Марава — Морава, Харватин — Хорвати; в Сасни бачать деякі Саксів, Банджин — Чехів. Для нас цікавіші назви, які прикладають ся до народів славянсько-руських; так в Валипана деякі новіші учені бачать Волиння; ми мали б тут надзвичайно важку, бо одинокую відомість, про якусь велику державу, засновану князями волинськими, про якусь організацію, ранійшу від київської. Дулабин е, очевидчки, Дуліби, але чи наші, чи західні, в Чехії? в їх князі бачили Вацлава чеського (Делесель); але може бути, що тут маємо подвійну звістку про теж князівство волинське (дулібське). Сарбин — звичайно уважають за Сербів, се правдоподібно, але могли то бути і наші Сіверяне, близші сусіди Арабів, і в їх справді мерців палили, як ми бачили вже.

²⁾ Варіант: і далекі від заходу.

³⁾ Сі слова про аль-Дира не трудно прикласти до київського князя того іменн. одного з попередників Олега (хоч ми не знаємо зацпе часу его князювання); хоч Масуди ніби каже за сучасних, але помилка така можлива, тим більше що Масуди не здавав собі ясно справ, чи каже він про імення, чи про титули славянських князів. До Києва добре припадають і слова про торгівлю з мусульманами. Останні слова — про красу можуть належати до народу Аванджа (незрозумілого).

собі короля, як то ми вже казали про їх королів, — з причини, які оповідати було б довго. Ми вже виложили головне з того всього і деякі подробиці в двох книгах наших — Ахбар аз-Земан (Літопись часу) і Лусат (Середни книга)¹⁾.

XVIII. Умова мн. Ігоря з Византцею.

Умова ся, перехована в Літописи початкової під р. 945, з'являєть ся тут наслідком щасливого походу Ігоря на Византію 944 р., що виратував славу руску, понижену нещасливим походом р. 941 Сей похід 944 р. доволі непевний, его уважають декотрі учені за легенду, і дуже правдоподібно, що ми дійсно маємо вигадку, що мала виратувати честь руску, або покручене в народній памяті оповідане про похід з р. 941, подібно як і похід Святослава в легенді літописній представлено щасливим і вдатним. Та й умова сама, своїм змістом не покаже щоб була наслідком якоїсь побіди рускої, навпаки — права купців руских значно зменшені, а руский князь має давати Византії військову поміч; справедливо зауважено також, що тим часом як в умі 911 р. князю рускому дано титул сьвітлости, в умові 944 (як і в умові 971 р.) сего нема вже. Дати умова не має, але дата літописна цілком можлива: Роман, що правив разом з Костантином, перестав бути імператором в грудні 944 р. (по визант. лічбі — 945), отже як прийняти дату угоди, то умова була уложена в чотирох останніх місяцях 944 р. Подаю її в Інатскої літоп., як і попередні.

Въ лѣто 6153. Присла Романъ и Костянтинъ и Стефанъ послы къ Игорю построи ти мира първаго; Игорь же глагола въ шм(и) о мирѣ. Посла Игорь мужи свои къ Роману, Романъ же събра бояры и сановники. И приведоша Рускыя послы, и повелѣша глаголати и писати обонихъ рѣчи на харотью:

равно другаго свѣщаниа, бывшаго при цари Романѣ, и Костянтинѣ, Стефанѣ, христіолюбивыхъ владыкъ:

1) Мы отъ рода Рускаго слы¹⁾ и госте: ²⁾ Иворъ, соль Игоревъ, великаго князя Рускаго, и обчыни сн: Вуефастъ — Святославль, сына Игорева, Искусси — Ольги княгыня, Слуды — Игоревъ, нетий Игоревъ, Ульбъ — Володиславль, Канцаръ — Предславинъ, Шигобернъ — Съфандръ, жены Ульбовы, Прастенъ — Турдуви, Либнаръ — Фастовъ,⁴⁾ Гримъ — Сфврковъ, Прастѣнъ — Якуиъ, нетий Игоревъ, Кары — Тудковъ, Каршевъ — Тудоровъ, Егри — Ерлисковъ,⁵⁾ Войстовъ Иковъ,⁶⁾ Петръ Яшиндовъ,⁷⁾ Ятьвягъ Гунаревъ, [Прастѣнъ Берновъ], Шибридь Алданъ, Колъ Клековъ, Стегги Етоновъ, Сфирка, Алвадь Гудовъ, Фудри Тулбовъ,⁸⁾ Муторъ Утинъ, купецъ Адунъ, Адолбъ, Ангивладъ, Ульбъ,⁹⁾ Фрутанъ, Гомоль, Куци, Емигъ, Турбридь, Фурьстѣнъ, Вруны, Роальдъ, Гунастръ, Фрастѣнъ, Ингелдъ, Турбернъ, и другий Турбернъ, Ульбъ, Турбенъ,¹⁰⁾ Моны, Руалдъ, Свѣнь, Стыръ, Алданъ, Тилин,¹¹⁾ Алубкаръ,¹²⁾ Свѣнь,¹³⁾ Вузельвъ, Пенишко бпричъ,¹⁴⁾ посланши отъ Игоря великаго князя Рускаго, и отъ всея княжыя, и отъ всѣхъ людей Рускоє земли.*) И отъ тѣхъ зановѣдано обшовити ветхый миръ и ¹⁵⁾ ненавидя-

¹⁾ Тут і далі в Інат. поправлено на посл. ²⁾ В деяких пізнійших госте стоить після: обчни сн. ³⁾ Або: Либя — Аръфастовъ. ⁴⁾ Вар.: Евлисковъ. ⁵⁾ Се поправляють: Воистъ Воиковъ. ⁶⁾ Вар.: Амплодовъ. ⁷⁾ Вар.: Фруди, Тудовъ. ⁸⁾ Иггивладъ, Олбъ. ⁹⁾ и другий — Турбен в Лавр. нема. ¹⁰⁾ Тилленъ. ¹¹⁾ Алубкаръ. ¹²⁾ Нема в Лавр. ¹³⁾ Боричъ. ¹⁴⁾ В Інат. отъ ненавидящаго.

¹⁾ Сі книги Масуди не заховали ся, як сказано вже.

*¹⁾ Як видно з вступних слів умови, названі тут люде належать до двох категорій — княжі послы і купці; правдоподібно, послів ми маємо аж до слів:

щого добра вярждолюбца дьявола разорити, отъ много лѣтъ, утвѣрдити любовь межю Грѣки и Русью. И великий нашъ князь Игорь, [и князи¹⁾] и бояре его и людие вси Рустин послаша ны къ Роману и Стефану и Костянтину, великимъ царемъ Грѣцкимъ, створити любовь [сѣ] самими цари, и сѣ всѣмъ боярствомъ, и сѣ всеми людьми Грѣцкими, на всѣ лѣта, дондеже солнце сияеть и весь миръ стоить. Иже помыслить отъ страны Рускыя раздрушити такову любовь, и елико ихъ священне прияли буть (отъ страны Рускыи¹⁾), да примуть мѣсть отъ Бога Вседѣржителя, обужение и на погибель и в сий вѣкъ и в будущий; а елико ихъ не крещено сѣтъ, да не имуть помочи отъ Бога, ни отъ Перуна, да не ущитятся щиты своиими, и да посѣчени будутъ мечи своиими, и отъ стрѣль и отъ иного²⁾ оружья своего, и да будутъ раби и в сий вѣкъ, и будущий.*)

2) Великий князь руский и бояръ его да посылають на то³⁾ въ Грѣки къ великимъ царемъ Грѣцкимъ корабли, елико хотять, сѣ слы своиими и гостями, якоже имъ уставлено есть. Ношаху слы печати златы, а гостие серебряны, пишь же увѣдалъ естъ князь вашъ⁴⁾ посылати грамоту⁵⁾ къ царству нашему:⁶⁾ иже посылаеми бывають отъ нихъ послы и гостье, да приносять грамоту, пишущие сице: яко послахъ корабль селико, и отъ тѣхъ да увѣмы и мы, оже с миромъ приходять. Аще ли безъ грамоты приидуть и предани будутъ намъ, дѣржимъ и хранимъ, дондеже възвѣстимъ князю вашему;⁷⁾ аще ли руку не дадять и противятся, да убьени будутъ, и да не изыщется смерть ихъ отъ князя нашего. Аще ли убѣжавше приидуть въ Русь, и мы напишемъ къ князю вашему,¹⁾ и яко имъ любо, тако створить.**)

¹⁾ З двох кодексів Лавр. ред. ²⁾ Пізн.: мага. ³⁾ На то — нема в Лавр.

⁴⁾ Вар.: грамоти. ⁵⁾ Поправлено заміє: нашъ ⁶⁾ В більшості код.: ва шем у. ⁷⁾ Вар: нашему.

кунці Адувъ, і далі йдуть вже „гостье“. У великім разі маємо тут надзвичайно цікавий ресстр князів тогочасних руских: на першім місці стоїть великий князь Игорь, далі иньшо (обчин) княже, князі і княгині — Святослав, Ольга, племенники (потил) Игоря — Игорь і Якуи, якісь Володяслав, Предслана, Съандра — жінка Улебова, Тудко і т. и., все невідомі нам з інших джерел. Чи було меж ними й більше князів з квіскою династією, не знаємо. Що поруч князів княгині мали свої окремі волости, знаємо з оповіданя літописи про кн. Ольгу, що мала так Вишгород, і низнійшої практикп. На жаль, багато імен покручено, мабуть що в грецкім оригіналі (сліди его заховались і в транскрипції імен — напр. Іггівлад звміє Інгівлад); коло імени Сѣирка мабуть пропало імя посла. Деякі припускають між сими послами і послів від людей, та мабуть послы князі були разом і послами людскими. Значче число послів княжих залежало від того, що послы звичайно діставали дарунки, тож кождий князь мав інтерес послати. Го сѣть беруть участь як безпосередно інтересовані, а може теж і для дарунків. Ресстр кінчить Ісєнсько (чи: и Оинько) бирич — биричи були урядниками княжими; патоміє в иньш. кодексах е то імя власно Борич.

⁴⁾ В сій умові скрізь меж Русью розрізняють ся християно і нехристияне, чого не було в попередніх. Що віру в будуче жите мали і Руси язичники, найвиразнійше каже Лев Дякоп, згадуючи й про віру в можливість рабства по смертного.

^{**)} Попередній спосіб рекомендації послів і кунців — печатями князь руский заміняє новим; сєй у всякім разі свідчить про розвій письменности в тогочасній Русі. Плутаніяна велика в замієнниках вам і наш має сий початок мабуть ще в однозначности їх в грецкім оригіналі; має бути про Греків скрізь 1-а особа, про Русь 2-а; цікаво одначе, що в вступі до умови іде нова від Русі, а далі — від Греків; се пробували обяснити тим, що автор „Повіста“ черед

И аще придуть Русь без купля, да не взимають мѣсячины.¹⁾ И да запретишь князь словъ²⁾ своимъ и приходящии Руси сде, да не творять бещи- нья в селѣхъ, ни въ странѣ нашей. И приходящимъ имъ, да витають у свя- таго Мамы; да послеть царство наше³⁾ да испишетъ имена ихъ,⁴⁾ и тогда възмуть мѣсячное свое і снѣ стѣбное свое, а гостье мѣсячное свое, пѣрвое отъ града Києва, и пакы не Чернигова и не Переяславля и прочии города. И да входятъ в городъ одними вороты съ царевои мужемъ безъ оружья 50 мужь, и да творять куплю якоже имъ надобѣ, и пакы да исходятъ; и мужь царства нашего⁵⁾ да хранить я, да аще кто отъ Руси или отъ Грѣкъ створи- ть криво, да оправляеть. Входя же Русь в городъ, да не творять пакости. И⁶⁾ не имѣють власти купити наволокъ лише по пятьдесятъ золотникъ; и отъ тѣхъ наволокъ аще кто купитъ,⁷⁾ да показаетъ цареву мужевн, и тѣ я запе- чатаеть и дасть имъ. И отходящии Руси отсюду взимають отъ насъ еже на- доби брашно на путь, и еже надобѣ людьямъ, якоже уставлено есть пѣрвое, и да изъвращаются съ спасениемъ въ свою сторону, и да не имуть волости зновати у святого Мамы.*)

3) И аще ускочитъ челядинъ отъ Руси, понеже**) придуть въ страну царства нашего, и отъ святого Мамы аще⁸⁾ будетъ, и обряцеться,⁹⁾ да по- нимуть и; аще ли не обряцеться, да на роту идуть наши крестьяная Русь [по вѣрѣ ихъ],¹⁰⁾ а не хрестьянини по закону своему: ти тогда взимають отъ насъ цѣну свою, якоже уставлено есть преже, 2 наволоцъ за челядинъ.

4) Аще ли кто отъ людии царства нашего,¹¹⁾ или отъ рода¹²⁾ нашего,¹¹⁾ или отъ шѣхъ городъ, ускочитъ челядинъ нашъ къ вамъ, и принесеть что,

¹⁾ Мѣсячина — Лавр. код. ²⁾ Так Лавр., в Ип.: словомъ. ³⁾ Ваше — Лавр. ⁴⁾ Ваше — Лавр. код. ⁵⁾ Попр. замисъ: вѣшего. ⁶⁾ В декотр. нема: да не творять пакости п. ⁷⁾ Л: крѣнеть (=рушить). ⁸⁾ Ипат.: и аще. ⁹⁾ И обряцеться — нема в Л. ¹⁰⁾ З Лавр. ¹¹⁾ Попр. замисъ вашего. ¹²⁾ Лавр.: города.

собою мав обидѣ редакціи умови і так недобре получив їх; тоді плутанню заміняників также подібним способом можно було б об'яснити.

*) В сім розділі ствержують ся попередні постанови, з р. 911, але разом поставлені делкі обмежена: так обмежено повну давнійше („якоже им надобѣ“ ум. 911 р.) свободу торговаї, купці не можуть купувати найдорожші наволоки (нижні пишала ся Византия, і вивозити їх було заборонено навіть), і куплю руску поставлено під контролю доглядача грецкогo; окрім того час пробування Руси в Византиї обмежено. Умова покликуеть ся тут на попередні ухвали; богато клопоту задало ученим те, що таких ухвал нема в умові з р. 911, тільки в 907 р.; задля того делкі, як згадано, уважали фрагмент 907 р. за уривок з умови 911 р., вишні об'ясняють, що ухвали 907 р. мали вагу і після умови 911 р., а можливо ще й те, що ті ухвали були в якімсь пізнішій трактаті, що до нас не дійшов, бо от і дальший розділ (3) покликуеть ся на попередню ухвалу, а такої ухвали про викуп за 2 наволоки нема в обох попередніх умовах (пор. розд. 11 умови 911 р.).

***) Понеже поправляють на нонь же (за ним). Д. Сергієвич бачить тут і в дальшій розділі (таже в розд. 12 — отъ Грѣкъ etc., себто в Византиї) вправний доказ того, що мова йде лише про Русь в Византиї (толкує так: як втече раб від Руси, і покажезь ся, що дійсно втік з св. Мамы); вишні розрізняють отъ Руси — з країа Руских від Руси коло св. Мамы. Замисъ нашнх кре- стьяная Русь тра читати ваши.

да взвратять е¹⁾ опять; и еже что приносель будеть цѣло. все, да возместь отъ него золотника два нявчннго.²⁾

б) Аще ли покуситея кто отъ Руси взяти что³⁾ отъ людей царства нашего,⁴⁾ иже то створить, прокаженъ будеть вельми; аще ли и взялъ будеть, да заплатитъ сугубо. Аще ли створить тоже Грѣчннъ Русину, да приметъ ту же казнь, якоже приялъ естъ онъ.

в) Аще ли ключителъ украсти Русину отъ Грѣкъ что, или Грѣчнину отъ Руси, достойно естъ да взвратитъ в не точью едино, но и цѣну его; аще украденное обрячется продаемо, да вдасть цѣну его сугубу, и тѣ прокаженъ будеть по закону Грѣцкому, и по уставу Грѣцкому,⁵⁾ и по закону Рускому.⁶⁾

г) И елико христиннѣ отъ власті паннєи плонєна приведуть Русь, ту аще будеть уюша или дѣвнца добра, да вздадять золотникъ 10 и поимуть и; аще ли естъ средовѣчъ, да вдасть золотникъ 8 и поиметь и; аще ли будеть старъ или дѣтнчъ,⁷⁾ да вдасть золотникъ 5. Аще ли обьянцуютъ Русь работающе у Грѣкъ, аще суть позоници, да некупають с⁸⁾ Русь по 10 золотникъ; аще ли купишь и будеть Грѣчннъ, подъ крестомъ достонть ему да взметь цѣну, елико же далъ будеть на немъ.⁹⁾

д) О Курсуеньскій сторониъ: колко же естъ городъ на той часті, да не имудь¹⁰⁾ власти князи Рускнн да воюеть на тѣхъ сторонахъ, а¹¹⁾ та страна не покоряеться вамъ. И тогда аще просеть вон отъ насъ князь Рускнн, дамы ему елико ему будеть требъ, и да воюеть.¹²⁾

е) И о томъ, аще обьянцуетъ Русь кувару Грѣчьску вывержену на нькоємъ любо мѣстѣ, да не пребндять ея; аще ли отъ нея взметь кто что, или человекъ поработитъ или убеть, да будеть повиненъ закону Рускому и Грѣцкому.¹³⁾

¹⁾ Л.: и. ²⁾ Так в Л., в Ипат.: кто взяти отъ Руси и отъ. ³⁾ Грѣцкому — нема в Л. ⁴⁾ Дѣтєщъ Л. ⁵⁾ Так в Л., в Ип. а. ⁶⁾ Л. имате. ⁷⁾ Л.: и.

⁸⁾ Инячное, себто — за держанє (в Лавр. сего слова нема), в Рус. Правдѣ — перени (грѣцнн куи).

⁹⁾ Роздїлн 5 и 6 розрїзняють так, що в першїм мовє прѣ грабованє снєломїць — пробу або вичнок, в другїм крадж. В умовї з р. 911 (розд. 6) влодїй платять потрїбно, в сїбъ подвїбно лице, за то припускають ще можливїсть ньшої карн („покаженъ“).

¹⁰⁾ Детальна такєа замїннє неозначєну докладно „чєладнну цѣну“ ум. 911 р. В ухвалї 911 р. бачуть нерївнї умовн для Грекїв і Руси (Руснн всьакї по 10 зол., і навїть Грек, за прнєгаю, може вимагати бїльшу цѣну); та може умовн сї булн обопїльнї, тїльки так висловлено їх недокладно (Руснн по 10 зол. — розумїй тодї — „уюша“).

¹¹⁾ З сего роздїлу і р. 11 можна вивести, що рускїй князь володїв вже землями Подоньскнми, Руснєю Тмутороканьскою; Византїя застерегала, щоб він не пробував вїдтягнути якї мїста крнжскнх авнєкїв византїйскнх і обороняв навїть вїд нападу Чорннх Балгар, що жнлн за протокою Азовскою (Воснорєм Кннєрїйскнм), мор. Проконїє. За сє. їмнератор обїцїє помїч рускому князю. „Корсуньска страна“ — властвїво захїднїа частнна Крнму, тнм часом як до пївдєннї прнєкладєть сї звнчайно назєа Кланатїє; але тут чн не значить вона всїх взагалї византїйскнх земєл на пївн. березї Чорного моря; вїдомоєть про сї волостн византїйскї взагалї дуже бїднї, про їх днє. новїщї працї — Куїнка О ванскї готскаго топарха (1874) і Успенского Визант. владїнїя на сїв. берєгу Чорного м. (Кїєв. Ст. 1889, V).

¹²⁾ Пор. розд. 8 р. 911; таке скорочєнє д. Соргїєвнч доводї правдонодїбно об'яснює, що показувєсь в практицї неможлнм докладно управлнєннї вїдносннн в далєкнх краєх (так і розд. 7 р. 914).

10) И аще обрящють Русь Короуныны рыбы ловяща въ устьи Днѣпра, да не творить имъ зла никакого жо. И да не имѣють Русь власти зимовати въ устьи Днѣпра, Вѣлоборжа, ни у свягата Елеуфѣрья; но егда придетъ осень, да идуць в домы своя в Русь.*)

11) А о сихъ, иже то приходять Черьшн Болгаре, и воюють въ странѣ Короушстий, и велимъ князю Рускому да ихъ не пуцаеть: и¹⁾ пакостять сторонѣ той.²⁾

12) Или аще ключится проказа нѣкака отъ Грѣкъ, сущихъ подѣ властью царства нашего, да не имате власти казнити я, но повелѣнемъ царства нашего да приметъ, якоже будетъ створилъ.**)

13) И аще убьеть крестынииъ Русина или Русин Христианина да держимъ будетъ створивый убийство отъ ближнихъ убьенаго, да убьють и. Аще ли ускочить створивый убо(и) и убѣжитъ, и аще будетъ имовитъ, да возмуть имѣнье его ближнии убьенаго; аще ли есть немовитъ створивый убийство и ускочить, да ищють его, дождеже обратется; аще ли обратется да убьенъ будетъ.***)

14) Или аще ударить мечемъ, или коньемъ, или кацѣмъ инымъ съсудомъ.³⁾ Русинъ Грѣчнина, или Грѣчнинъ Русина, да того дѣля грѣха заплатитъ серебра литръ 5, по закону Рускому; аще ли есть немовитъ, да како можеть, въ толко жо и продаиъ будетъ, яко да и порты, в нихже ходитъ, и то с него снати, а опрочи да на роту ходитъ по своей вѣрѣ, яко не имѣя ничтоже, ти тако пущенъ будетъ.****)

15) Аще ли хотѣти начнеть наше царство отъ васъ вои на противящася намъ, да пишють к великому князю вашему, и пошлеть к намъ, елико хоцемъ: и оттолѣ увѣдятъ иныя страны, каку любовь имѣють Грѣци с Русью.*****)

16) Мы же свѣщанне все положихом на двою харатью, и едина харотля есть у царства нашего, на нейже есть крестъ и имени наша написана, а на другой послѣ ваши и гостѣ ваши. А отходяче с посломъ царства нашего, да попроводитъ к великому князю Игореву Рускому и к людемъ его, и ти принимающе харотью, на роту идуць хранити истину, якоже мы свѣщомъ и написомъ на харотью сию, на нейже суть написана имена наша.*****)

¹⁾ и нема в инш. ²⁾ Так в издѣнш., в И. и Л.: его. ³⁾ Л.: оружье ихъ.

*) Знов обмежена прав Руся; Византия очевидно бояла ся, щоб Русь не основала ся мѣсто на устьи Днѣпрѣ, де була б небезпечною а для Херсонскихъ земель, і для самої Византиї.

**) Пор. р. 3 р. 911; заборона самосуду мусѣла і там розумітись.

***) Пор. р. 4 р. 911. Між коментаторами також ріжниця що до розуміння слів да убьють я* (чи пимста родичів після суда чи кара смертна публична), як і там.

****) Пор. р. 5 р. 911; продаи—покаран (продажа — кара грошова).

*****) Порівняне з сии р. 10 з р. 911, де князь руский тільки доз воляе своїм вступати до византийского війська, показуе ясно ріжницю в обставинах, в яких ті дві умови уложені. Що Византия користала з помічних руских війск, знаємо з листів патр. Миколаи Мстиска (вдрук. у Мниа в т. 111), р. 917. під час боротьби Византиї з Сомоном болгарским: згадуе він, що імператор приготував окупників — Русь, Печеніги, Алани, Угри иже умовились і підуть на війну. Таким чином що Византия звернулася до Володимира (у IX т.), не було се чимсь новим.

*****) Сі слова ясно показують, що обидва тексти умови — в імені Греків і в імені Руся уложені були в Византиї, Греками; і низше в обов'язковому літописі-

Мы же, елико насъ крестилися есмь, кляхомся церковью святого Илья въ збориѣи церкви, и предълежащи(мъ) честнымъ крестомъ, и харотьсю сею, хранити же все, еже есть написано на ней, и не преступати отъ того ничтоже; а оже переступитъ се отъ страны нашея или князь, или нитъ кто, или крещенъ, или некрещенъ, да не имать отъ Бога помощи, и да будутъ рабѣ в сий вѣкъ и въ будущий, и да заколеть будетъ своимъ оруженъ. А некрещении Русь да полагають щиты своя и мечи своя нагы, и обручи свои и прочая оружья, и да кльниутся о всемъ, и яко суть начисана на хароты сей и хранити отъ Игоря и отъ всехъ бояръ и отъ всехъ людей и отъ страны Рускыя, въ прочая лѣта и всегда.*) Аще ли же кто отъ князь и отъ людей Рускыхъ, или крестьянъ, или некрещенъ, переступитъ все еже написано на хароты сей, и будетъ достоинъ своимъ оруженъ умерети, и да будетъ проклятъ отъ Бога и отъ Перуна, и яко преступи свою клятву. Да обаче^{*)} будетъ добръ, Игорь великий князь да хранитъ любовь всю правую, да не раздрущитъ дондеже солнице снѣсть и весь миръ стоять, въ нынѣшня вѣкъ и в будущая.*

Послани же послы Игоремъ придоша къ Игоревѣ съ послы Гръцкими, и повѣдаша вся рѣчи царя Романа. Игорь же призва послы Гръцкыя, рече: „молвите, что вы казалъ царь?“ И ркоша послы царевѣ: се посла ны царь, радъ есть миру, и хочеть миръ имѣти съ княземъ Рускымъ и любовью; и твои послы водили суть царя нашего ротъ, и насъ послаша ротъ водить тебе и мужъ твоихъ“. И обѣщася Игорь сице створити. И наутрѣи призва Игорь послы, и приде на холмы, где стояше Перунъ, и покладоша оружья своя, и щиты, и золото, и ходи Игорь ротъ и мужи его, и елико поганыя Руси; а хрестыаную Русь водиса въ церковь святого Илья, яже есть надъ ручьемъ, конѣцъ Пасынчѣ бесѣды и Козаре: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша Варязи хрестыани.**)

ХІХ. Костантин Перѣирородный.

Костантин, син императора Византїи Льва Філософа, родивсь р. 905, і вже від р. 912 став імператором, одначе опекуни й фаворити матери его Зої, а нарешті соправитель — Роман Лакапин віддалили его від дійсного справуваня: лше. від р. 914 стає він самодержцем; вмер 959 р. Відтертий від справ державних, він закохав ся в работі літературній, зоставивши чимало писань про історію й су-

*) Л.: некрестыяпъ. **) Л: аще (але значіне, як і в Іи. тако: але того най не буде і т. д.).

нім Русь не укладає умови, а тільки складає присягу. В оповіданю літоп. про умову Святослава представлено просто, що Греки пишуть умову в імені Русь. Се доводять і хрестыанскі словоси умови. Так Греки відступали від практики, яку мали з більш культурными народами, що самі в імені своїм умови укладали

*) Б суперечка, чи ся церква св. Ілїї — кївська церква, де присягала „хрестыаная Русь“ в Кїві після умови, що стояла „над ручаєм“, себ то над Почайною, чи осїбна церква варяжка в Костантинополї; останне здаєть ся мнї менш правдоподїбним, так як і догадка, що сю церкву сам літописець умістив в текст умови. Цїлком можливо, що Греки як найдокладнїше означили ритуал і формулу присяги рускої, щоб змїцнати умову, скорше — що літописець на підставі умови описав далі й присягу руску; обручи — мабуть гривни на шию, в дальшій оповіданю літоп. натомїсь — золото.

**) Пасынча бесѣда, Козари — назвища кївських улиць на Подолї, тепер не відомі. Слова літописця про варягів — хрестыан дали повод (на пр. проф. Го-

часній устрій Візантії; для рускої історії цікава біографія імн. Василя Македонянина епізодом про хрещене Русь, трактат що зветь ся тепер Про церемонії двору Візантійського, „De ceremoniis aulae Byzantinae“—своїм оповідаєм про приїзд Ольги, а ще більше — Про кермоване держави, De administrando imperio, до К. хтів ознаємити свия Романа з полїтикою Візантії що до сусідніх народів, з їх історією, а также з деякими фактами історії Візантійської держави: тут знаходимо багато цікавого, меж иншого класичне місце — подорож Русь до Константинополя. Оцінка праць сїх досі не уставила ся міцно; є закиди й що до авторитетности, до авторства К. і ще більше — до історичної вартости їх відомостей. Навіть ті, що признають К. совістно і щільно зберав матеріалу, разом з тим доводять брак критичного чуття й правдоподібности у власних комбинаціях его. Подаємо уривки з видання в болнським Corpus hist. Byzantinae — біографії Василя з т. XXVIII (Theopanes continuatus), De administrando imperio — т. X, De ceremoniis — т. VIII.

Оповіданє історичне про житє й діла славного імператора Василя. 97. І нарід руский, необорний і безбожний, нахилив він (імн. Василь) до угоди, щедро роздаючи одежи золоті, срібні і шовкові, а завівши з ними спокій і згоду, умовив їх прийняти спасенне хрещенє і прихилив до прийнятя архиепископа, що одержав посилченє від патріарха Ігнатія. Сей (архиепископ), прибувши в землю того народу, здобув собі віру таким випадком. Коли князь (кѣнѣ) того народу зібрав на збір підвладних і засїв з своєю старшиною, що через довге призвичаєнє більш як инші мала до своєї віри привязанє і роздумувала над своєю вірою та християнскою, закликано й новопритохожого архирєса і рознітувано, що він проповідує, і чому вони мають вчитись. Коли ж він, протягнувши свята книгу євангелія божого, оповів їм деякі чуда Спасителя й Бога і з чуд божих старого завіту дещо одкрив, зараз Русь заговорила: „коли і ми щось подібне не побачимо, особливо як ти кажеш от за трох хлопців в печи, ніщо тобі не повіримо і слухати твоїх слів не будемо.“ А той, віруючи неможности Того, що сказав: „що попросите в Моїм імені, одержите“ і що „хто вірить в мене, діла, які я роблю, і він зробить, ще й більші від сїх“, коли сї діла не на показ, а для спасеня мають діятись, — сказав їм: „хоч не гаразд пробувати Господа Бога, але як щиро постановили сьте до Бога приступити, просїть, чого хочете, і Бог зробить то певно для вашої віри, хоч ми єсьмо не варті і бідні.“ І вони захотїли, щоб ту книжку християнської віри, себго божественне і свите євангелїє, кинуто на огнище, що вони запалили, і як вона зістанеть ся без шкоди, не згорить, то вони признають Бога, якого він проповідує. Коли се було сказано, съвятиицик підійвши до Бога очі й руки, сказав: „Прослав імя твоє, Ісусе Христе, Боже наш, перед очима всего отсего народу“, і кинуто книгу съвятиого євангелія в піч огнию. Як минув значний час і піч загасла, знайдено свята книжку ненорушеною і цілою, не мала вона від огню ніякого знищеня чи шкоди, так що й завязки, якими завязувала ся книга, жадної шкоди чи відміни не мали. Побачивши се, варвари, здивовані великим чудом, без вагани почали хрестити ся.¹⁾

лубинському) думати, що з початку християнство на Русь завосла варяжска дружина; але вони доводять тільки, що вирядчик Лїтвинєв уважав ту давню дружину переважно варяжскою, що стояло в звязку з его варяжскою теорією початку Русь.

¹⁾ Се оповіданє потім перейшло до низьїйших копіяторів візантійських (Кедрина, Зонари, Глікі і т. п.) і росїйских (т. зв. Никоновскій збірник), меж иншою і в характерну копіяцію грецку про охрещене Русь, зкомбіновану в ріжних (може і руских) жерел, де звязано в одно се перше охрещене Русь

Про кермоване держави, 2: Про Пацнакитів та Русь (сі 'Рос). Пацнакити сусіди і сумежники Руси й часто, як не буває меж ними згоди, грабують Русь ('Рос(а) і дуже їй шкодять і нищать. Тай тому Русь силкуєть ся мати згоду з Пацнакитами: бо від їх вона купує корови, коні і вівці, і з того живе лекше й вигоднійше; бо з названої худоби жадних нема в Руси.¹⁾ І в поході заграничні Русь зовсім не може виходити инакше як тільки маючи згоду з Пацнакитами, бо поки її (Руси) не має в краю, (Пацнакити) можуть напасти на її край, нищити й руйнувати. Для того — щоби не мати від їх руйн, і задля сили того народу, завше силкуєть ся Русь брати від їх помічників і мати від їх заемогу, щоб і їх ворогування обминути і користати з помочи. Так що й до сего столичного міста Ромеїв (Константинополя) не може Русь удати ся чи то для війни чи для торгівлі, як не буде в згоді з Пацнакитами, бо коли Роси приходять до порогів ріки й не можуть перейти инакше як тільки обходом — витягнувши човни з ріки й несучи на плечах, сі Пацнакити нападають на їх і легко подолвають і вбивають.²⁾

4. Про Пацнакитів, Русь та Турків.³⁾ Тому як імператор Ромеїв в згоді з Пацнакитами, то ані Русь, ані Турки не можуть нападати на державу Ромеїв, ані за спокій свій не можуть вимагати від Ромеїв великих і незвичайних грошей та подарунків, бо боять ся сили імператора, яку він завдяки тому народу (Пацнакитам) має проти їх, як би вони пустили ся походом на Ромеїв. Бо Пацнакити, чи задля своєї приязни з імператором, чи як злиме він їх листами і дарунками, легко можуть нападати на землі Руси та Турків, забрати в неволю їх жінок та дітей і грабувати їх край.⁴⁾

з охрещенем за Володимира (видана найновійшо в *Analecta byzantino-russica*, ed. Regel, Sib. 1891, также в боннискім *Corpus'U*, т. III, в коментарях Бандури). Оповідане біографії стоїть в певній суперечности з відомостями Фотія: той оповідає, що Русь до нього звернулася за єпископом, скоро після походу свого, а тут се надає ся патріарху Ігнатію, що вернувся на патріархію р. 867. Се об'яснюють або помилкою автора, або ставлять гіпотезу, що Русь охрестилась за Фотія, а єпископа послав Ігнатій, або що єпископ, посланий за Ігнатія, був не перший. Лекше об'яснити собі другу дату — що се стало ся за імпер. Василя: Василь стає дійсним імператором з вересня 867, то замордовано імперат. Михайла, але вже від мая 866 він був соправителем Михайла, і внук Василя — Костянтин (чи був він автором, чи лише ініціатором цієї біографії) міг подію, що сталася ще до смерти Михайла, надати Василю Далі — тим часом як у Фотія Русь сама, з власної охоти звертаєть ся за єпископом, тут ініціатором виступає Василь, що дарунками нахилив Русь до того, аби прийняв єпископа; можно одначе зауважити, що Фотію не було до речи казати про се в своєму обіжнику. У всякім разі се оповідане, разом з відомостями Фотія, свідчать про християнську проповідь на Русь меж ширшою громадою в IX в. Результати її невідомі докладно, бо християнство вичаю дає себе знати в Києві вже пізнішим віком, за Ігоря. Пізнійші рускі відомостя звуть першого єпископа Михайлом — така традиція переховала ся за мощи, що лежить досі в Лаврі Печерській.

¹⁾ Тут маємо зразок недокладних комбінацій автора: він певне знав, що Русь купує худобу у кочовників, які головним чинном жили ся з худоби, але з того вивів зовсім нещасливо вивід, що така худоба не ведеть ся в Руси.

²⁾ Пацнакити або Пацнаки — Печеніги; Араби звуть їх Баджак; всі три назви повстали, очевидно, з одної. Костянтин низше оповідає про їх приход в Европу, відносячи то до кінця IX в.; вони посювались слідом за Уграми, і в середині X в. займали цілу просторонь степову від Дону до Дунаю; про їх напад на каравани рускі ширше оповідає К. далі, а живою ілюстрацією є факт смерті Святослава, як вбили его Печеніги, підстерігши в Порогах.

³⁾ Турками К., як і інші Византийці, зве Угрів.

IX Про Русів, як ідуть вони човнами з Руси до Константинополя. Човни, що приходять до Константинополя з далекої Руси (ῥῆ; ἔξω ῥωσίας), себ то з Немогарди, де сидів Свендослав, син Ингоря, князя Руси, з замка Милниски, й із Телючи, і Чернигоги і з Висегроде. Всі ото вони ідуть вниз рікою Дніпром (Δηήπριος) і збирають ся до замку Кіова, званого Самватас. А їх підвладні Славяни (Σκλαβῆνοι) підчас зими вирубують в горах (дереву ва) човни, і обробляють, як приїде час, як ростане лід, спускають їх в близькі озера. І як спуетять в ріку Дніпро, ідуть тією рікою і приходять в Кіову; витягнувши, виставляють човни й спродають Русь. А Русь купує самі кадуби і розламавши давні однодеревні (човни), беруть з них весла, уключини (до весел) і иньший принас і споряджають (нові). Місяця ж іюня рушивши рікою Дніпром, приходять в Витсєви — то в замок підвладний Руси. Зачекавши там два або три дні, поки зберуть ся всі однодеревні, рушають і плывуть вниз тією рікою Дніпром.) Перш за все приходять вони до першого порога, званого Кєсуши, що по руську і по славянску значить: не саати. Сей поріг є вузький, як цуканьстирій виширки; по середній его скелі круті та високі, вистромлені подібно до острівів. Вода, буючись об їх і пінячись, спадає звіти ключем, чинячи великий гук і (наводичи) страх. Тому Русь не відважаєть ся плисти посеред него, але приставши поблизу, висажують на суходіл людей, а иньші речі лишають в човнах і тоді роздягнувшись, ногами мацають, щоб не вдаритись на камінь, і так — ті ніс, ті середину, ті керму пропихають палицями. І з такою пильною обережністю меж заворотами і берегами ріки переходять той перший поріг. Коли перейдуть сей поріг, забирають з берега решту люду і приходять до другого порогу, званого по руську Ульворси, а по славянску Островушиприх, що значить: острів порога. І сей подібний до першого, тяжкий і трудний що до переходу; знову висажують людей і исерводять човни як і поперед. Подобним чином переходять і третій поріг званий Геландри, що по славянску значить: гук порога. Далі так і четвертий поріг, великий, званий по руську Аіфор, по славянску Неясць, бо в скелях того по-

¹⁾ Деякі з географічних імен, поданих тут у Константина, так перекручені, що тільки з жерел руських їх можна більш мовиш об'яснити. Немогарда є, певно, Новгород, хоч з иньших жерел ми не знаєм; за князюванє тут Святослава, Милниска — мабуть Смоленск, Телюца — Любеч, що виступають в оповіданю про похід Олега на Київ як головні міста на Дніпровій дорозі; Чернигога — Чернігів; за те ясно виступають — Вишгород, важніший з городів кївських по Києві, і Витичев — с. Витачів, нинше Кієва на правім боці Дніпра. Імя Кієва — Самватас відоме тільки з К. і досі не об'яснене, хоч пробувало его з ріжних мов витовкмачити; норманьсти в своїм ясни: „збірм корабельних“ (sash + bat) і „пїскуватим горбом (sandbakka + áss) були не щаслівіші від пнших Як бачимо, К. відріжнє в своїх відомостах Русь, володарів, і Славян — підвладних; норманьсти бачуть тут доказ, що Русь була норманска, але так само повинні були відріжнати Поляне-Русь від підвладних славянских народів. Русь що приходила їх ῥῆ; ἔξω ῥωσίας, по за початковою Русю — Кієвщиною, могли бути купці й дружина що вели на продаж зібрану дань і здобч. Стан купецкий був близько получений в дружиню, він входив і в дружину в великому числі. З підвладних народів славянских згадає К. імяна тільки Кривичів і Лучан (частину Дулібів, південню, з околць Луцка). На его погляд, торгівля сих народів обмежувалась продажєю човнів, але дійсно так не було, хоч зовсім можливо, що головну частину заграничної торгівлі держало в своїх руках купецтво „руське“ — кївське. Човни руські К. зве δειφῶλα, себто зроблені з одного стовбура.

рогу криють ся целікани. При сїм порозі пристають всіми човнами до берегу, вибрані люде виходять стеретти їх і йдуть, держучи пильну варту за-ддя Пацциакитів. Решта, забравши речі, які мали з собою, з однодеревнів, ведуть невільників в кайданах суходолом шість миль, аж доки перейдуть поріг. Тут ті тягнуть, ті на плечах несуть свої однодеревні й переносять за поріг, і так спускають їх в річку, кладуть свої речі і знову відпливають. Прийшовши до пятого порога, званого по руску Варуфорос, по славянску — Вулинпрах, бо він чинить велике озеро, знову перспроважають свої однодеревні через завороти річки, як в першому й другому порозі, й приходять до шостого порога, званого по руску Леанти, а по славянску Веруци, себ то: варене води, і его подобним чином переходять. Пливуть звідси й до сего порога, званого по руску Струвци, по славянску — Напрези, се значить: малий поріг, а перейшовши его — до броду званого Крарийського, де переходять Херсонити (йдучи) з Руси, і Пацциакити — на Херсон; сей брод вишки як Гипнодром, а звши — скільки очі можуть сягнути і скільки сягне стріла, як би хто стрельнув звідси туди. Тому до сего місця зходить ся Пацциакити і біють ся з Русю.¹⁾

¹⁾ Се оповідане К. є одною з найважливіших підвалин скандинавської теорії; Таку особливу вагу надає йому подвійні імена порогів, подані у К. в мові рускій (русскі) і славянській (славянскі); признаючи останні за рускі, норманности пояснюють перші з мови давньої скандинавської; тому оповідане се розбералось і пояснювалось незчисленне число разів: почавши ще від Бзера, праотця сеї теорії, петербургского академіка 1-ої полов. XVIII в. (его розправ зібрані в Opuscula, видані Клоцом в Галяе 1770), всяка ширша розправа про початок Руси застановлялась і над сьм оповіданем; опріч того є й спеціальна розправа Лерберга, в его Untersuchungen zur Erläuterung der alt. Geschichte Russlands, 1816 (і по російску 1819), що й досі не утратила ваги: тут порівняв він оповідане К. з пізнішим (пол. XVII в.) оповіданем Воплана і з сучасними порогами й дав добрий коментар.

Пороги на Дніпрі втворені верхами гранітного горба, що йде від галіцко-волянського плато на півд.-схід: Дніпро, обманувши его північні зугір'я, від Катеринослава прориваєть ся крізь него просто на південь. Пороги йдуть почавши ся низше Катеринослава аж до р. Волянки, вище м. Александровска, на протягу коло 60 верст; виступи горбу, що не переходять через ціле корито, зуть ся за борями, ті що неперізують его від берега до берегу — порогами; вода на їх не спадає водоспадом, але втворює впр меж камінем. Порогів тепер рахують 10—12, К. знає тільки сїм, так що его пороги не все можно приложити до сучасних. Перший поріг К уважають за перший сучасний — Койдаккий; назва ся повстала в XVII в., коли збудовано було тут твердь Кодак; К. називає его Есупи, і то має значити в обох мовах — не спати; думають, що то є імя славянске, мало бути Несупи, себто „несьніч“, а в скандинавській мові не soli (ні, не спл) — тому й останнє взнало, як подібне; а в імя пригадує імя одного з низших порогів — Вудяла; Койдаккий належить до більш небезпечних порогів. Цукапистривон, до якого прирівнює его К., була свідя в Константинополі, де родина імператорска града ся в мяча, сидючи на конях; яка вона була завбільшки, невідомо. За Койдакким ідуть три менших порога — Суреккий, Лоханский і Стрільчий (або забора С ча; один з сїх порогів має бути другим порогом Костантина, бо третій — Геландри, уважаючи на обясненє того імени, мають за поріг Знонецкий (5-ий, за Стрільчим), а назви їх обяснюють: Остронуннпрах — островий праг (поріг), Ульворси = holm (острів) + fors (водоспад); що до Геландри — норманности кажуть, що К. помилякою залічив его до славянских, що то скандинавске gjallandi, gellandi — participium від: звеніти, звільки. Четвертий поріг К. є безперечно Ненасицець (що йде за Тягнским, 7-ий у Лерберга). Се самий страшний з порогів; скелі підводні й вистромлені з води йдуть майже цілу версту, й вода, бьючиєсь меж ними й гранатними виступами берега, втворює страш-

Черейшовши се місце, пристають до острова званого св. Григорія і на сему острові чинять свої жертви, бо в там превеликий дуб. Жертвують живих птахів; навколо втикають стріли; інші жертвують хліб і м'ясо і що хто має, як то є в їх звичай. Про птахів кидають жеревки — чи їх зарізати, чи пустити живих.¹⁾ Почавши від сего острова Руси не боять ся Пацнакитів, аж поки прийдуть до р. Селнини. Рушивши звідти, плывуть чотири дні, аж поки прийдуть до лимана на устї ріки. Тут є острів св. Етерія; приставши до нього, спочивають там два або три дні, направляють човни свої, як є яка шкода, що до вітрил, щогол, керми. Устє ріки, як сказано, має лиман, і йде він аж до моря, і при морю той острів св. Етерія.²⁾

Звідти плывуть до р. Дніпра (себто Дністра) і прибувши щасливо, знову спочивають. Вибравши ж добру годину, рушають і приходять до річки званої Білої, і там подобним чином переночивши і рушивши, приходять до Селнин, до т. зв. рукава (παράκλιτον) р. Дуная. І поки проходять р. Селнину, біжать поруч Пацнакитів, і як море, як то часто буває, кинє човни до берега, всі виходять, щоб разом відбити ся від Пацнакитів. Від Селнин вже не боять ся нікого; ідуть до Булгарії й приходять на устє Дуная. Від Дуная приходять в Конопу, з Конопи в Константиїю, на р. Варну, від Варни ідуть до р. Дицини — то все в землі Булгарській. З Дицини приходять в Меземврійську країну, і таким чином аж сюди йде та бідолашна і страшна, тяжка і трудна дорога.³⁾

ний впр; щоб обминути его, тепер є обгороджений греблею обхід. Імя Неяснє справді значить полєкана по славі, але подібне значінє вивести для Аїфор з мови скандинавської досі не вдалось; Томсен (его обясненя в „Початку держави Рускої“ тут наводимо) догадуєть ся, що Коостантиїнові полєкани — се помилка, а імя Нелонтє значило теж „ненаситний“, і Аїфор = ої (завше) + forr (бурхливий) Порог Вулянпрах — вільняний праг (воля — хвиля) — є безперечно Волянп, або Вовнянський; імя Варуфорос обясняють — varu (хвиля, genet.) + fors (водоспад), а як слова К. про озеро не відповідають ані дїйсному виду порогів, ані приточення імяням, то замість „озеро“ поправляють „вир“. Два останні пороги К. трудно приложити напевне до сучасних Будаї, Таволяжого, Лпшнього й Вильного; Лерберт тільки зауважив що імя „малий поріг“ не підходить до останнього. Що до імен, то Веруци обясняють з вїрджии, part. вїрѣти, варити ся, а Леанти — hlacjandi, part. — що смієть ся; Нанрезн — напоріже, малий поріг, а Струвун (вар. Струкув) — від struk (водоспад). Окрім скандинавських мов, деякі пробували „руські“ імяня обяснити з вїнших. Треба признати, що деякі імяня справді добре обяснюють ся з мови скандинавської (тім часом як вїнші, неважаючи на всі заходи — не дають ся), се доводить одначе істнуванє Скандинавів на Руси, а не скандинавизм Руси, як народа. Крарійський брод — се т. зв. Кичкас, звїсний брод татарський, описує его Боллан подібно до К.; і тепер сюдою йде шлях з Катаринослава на Александрівск. Гїпнодром, до якого рівняє его К., має вширкі 270 стов.

¹⁾ Сей острів св. Григорія є Хортиця, зараз низше Кичкаса, великий острів, за часи Боллана вкритий дубовим лісом. Культ дерева добре відомий і у Славян руских, ще в т. зв. церковнім уставі св. Володимира згадуєть ся про тих, що молять ся в гві (во роценьї); жертвованє птахів знаходимо й у Льва Дьякона, і в ібн Фадлана.

²⁾ Острів св. Етерія є Березань, давній Бористен, коло устїя Дніпрового лимана, названий так тому, що тут умер і похований св. Етерії, єпископ терсонеский; про острів сей дав. розвідку Брун в I т. его Черногорія.

³⁾ Де була р. Біла, напевне не можна сказати (Брун думає про Білобереже, лиман Двїпровий, але то не згоуєть ся з маршрутом); Селниною звало ся, очевидно, одно з північних устїв Дуная.

Зимом суворе житє Руси в такє : як настане місяць поємвріи, зараз їх князї виходять з усею Русю з Київа (Κίεβον) і їдуть на полюде (εἰς τὰ πελοπόννησον), себ то округи (γῆρα): до Склавіній, Вервіан, Другувитів, Кривниців, Сервіїв і иньших Славян, які підвладні Русам. Перебувши (вл. — перегородувашись) там цілу зиму, в місяці апрілі, як ростє лід на Дніпрі ріці, приходять в Київ. Тодї, як оповідано, забирають свої човни, споряжають і їдуть в Византию (Ρωμανίαν).¹⁾

А Узи можуть воювати з Пацінакитами.

30—33.²⁾ Хорвати (Χρῶαται) жили тоді за Βηρυζαρια, де тепер Білохорвати (Βιλευρῶαται). Решта Хорватів zostались коло Франків (Φραγγίται) і тепер звуть ся Βιλευρῶαται себ то Білі Хровати, і мають власного князя. Вони підвладні Отону, великому королю Франків і Саксів, зостають ся нехрещеними і мають, посвйченє і приязнь з Турками (30).

Хровати, що замєнікують тепер край дальматинські, мають початок від Хроватів нехрещених, знаних Вілмих, що мешкають за Турками, поблизу Франків, граничать з Славянами — нехрещеними Сербами (Σερβίται). Хроватами звуть ся вони по славянску, се значить: що замешкують великий край (31).

Велика Хроватія, звана ще Білою, і досі нехрещена, як і сусідні Серби. Вона меньше виставляє війська кінного, як і пішого, ніж Хроватія хрещена, бо западто часто нападають на неї Франки, Турки і Пацінакити; вони не мають ані неводів, ані кондур, ані кораблів торговельних, бо море далеко від них: звідти до моря 30 днів дороги; море, до якого їдуть 30 днів, в т. зв. Темне (Σκῆτην) (31).

Треба знати що Серби походять від Сербів нехрещених, Білих, що мешкають за Турцією, до місця званого в їх Вєзі, поблизу Франків, подібно до нехрещеної Хроватії званої також і Білою (32).

Рід антината і патриція Михайла сина Вусевича, князя захлумского, прийшов з нехрещених, що мешкають при ріці Віслі (Βισλί), званої Дицика (33).³⁾

¹⁾ Тут ми маємо цікаву звістку за зимовий збір данї на Русь; полюднем, оцепядячп, звали ся походи рускої дружини до підвладних народів для збераня данн; термин сей існував що в кінці XII в. (в Лавронтієв. літон. під р. 1194: суцїю в. князю Ростовї на полюднї, і далї: суцїю князю вол. в Порелславлї и полюднї); сї походи X в. ілюструє знано оповіданє Лїтонини про сморть Ігоря: и присїв осень, и начє мыслїти на Деревляны, хотя примыслїти большую дань... „и примыслїашє къ пїрвої данн, и наслїашє имъ, и мужи его, и вознїа дань, и поидє въ свої городъ“ З пожежи підвладних народів Руси К. знає Древлян (Вервіан), Дреговичів, Кривчів і Сїверян. Цікаво нарешті, що К. виразно ідентифікує ту дружину, що ходила на полюде, з учасниками вєсянїх ватаг торговельних: сама дружина, як згадано було, провадила торговлю. „Всл Русь“, яку мала забєрати з собою київські князі, має означати дружину кїпєвску.

²⁾ Подаю уривки де згадує К. про Білохорватїю, як правїтчиню Хорватів підвладних.

³⁾ Вістки Константина, хоч як недокладні, неповнюють одначе найдавнїшу Лїтонїєв, що нічого не каже за оселї наших Хорватів. З неї виходить, що Білохорвати мешкали на нївнїч від Угрів (Турків), під горами (се він каже в нїньши місяці 13: Хровати під горами сусїдують з Турками), але як при Віслі жили (Серби, то значить Хорвати — на схід від неї, в східній Галлицї); нїньші означєня: близько Германії (Франки), за Баварїєю (Βηρυζαρια), далеко від Темного моря (мабуть Балтїйского — частини Темного (північного) океана) не помагають обяснити сего докладнїше. Додам, що Вєзі Шафарик, а за ним і деякі нїньші (і Партїцкїв) прикидали до наших Волків; нїньше обясненє — земля Волв, Че-

ввійшла з своїми своячками, з княжого роду, і значнішими служницями, вона йшла попереду всіх, а ті йшли в'юрьдкy одна за одною, і стала на місці, де лототет звичайно питає. За нею вступили послы і агенти (παρὰδουλοῦ) князів руских і стали владу коло вапон, і все инше йшло як і в попорядньому прийнятю. Вийшовши назд через садок, сядо кандидатів і сядо до стоїть камелавка¹⁾ і именують ся магістри, перойшла вона через онопод і золоту руку і через портки августеопа і сїла там. Імператор же звичайним чином ввійшов до дворца, і було друге прийняте таким способом: в салі Юстиніановій поставлено підвишене, заслане червоним шовком, і на нїм великий трон імператора Теофила, а збоку золоте крісло імператорске, а далі під двома запонами — срібні органи двох партій (црквоних), а органи що грають — перед запонами. Покликана з августеопа, княгиня пройшла через абсиду (аркаду), гипподром і внутрішні переходи тогож августеопа і прийшла й стала в салі трофеїв.²⁾ Імператриця сїла на згаданім троні, а невістка³⁾ її на кріслі, й увійшов увесь кувуклій,⁴⁾ а препозит і дверники (ostiarii) ввели корпорації: 1 корпорація — зосты,⁵⁾ 2 — жінки магістрів, 3 — патрициїв, 4 — протоспатаріїв офіціальних, 5 — решта протоспатаріята, 6 — спатарокандидатів, 7—спатаріїв, страторіїв і кандидатів. Тоді препозит і дверники ввели княгиню, вона йшла впереді, а за нею, як сказано, її своячки — княгині і значніші служницї. Препозит запитав її в імені імператриці, і вона вийшла й сїла в салі трофеїв. Імператриця ж, вставши з трону, перойшла через лавсак і трипетон в конуртїї, і відпочивала. А імператор сїв з августою і порфирородними своїми дїтьми, і покликано княгиню з салі конуртїї; імператор сказав її сїсти, і вона казала імператору, що мала.

Того ж дня був парадний обід в тій же Юстиніановій салі: імператриця сїла на згаданім троні з невісткою, а княгиня стояла з боку, коли ж начальник столу ввів звичайним способом княгинь, і вони уклонились, княгиня, трохи ухиливши чоло, сїла тамже де стояла, по чину, за стіл імператорский з зостами. Треба знати, що сьмівці з церкви Апостолів і св. Софії були при тому ж обіді й сьпівали сьпівн на честь імператорску; грали ся також всякі забави театральні. В золотій же салі був другий парадний обід, Ули там всі послы князів руских, люде й своики княгині й агенти, і одержали дарунки: племенник її — 30 мільаресій, всім близьких людей її по 20 міль,

еть ся, про що Ольга говорила з імператором). Натомість инші доводять, що Ольга й не хрестилась в Костантинополі, а на доказ того, що вже була хрещена, здають ся на те, що Задив з нею вже якийсь сьвещ. Григорій. Та побіч того, що приєутність сьвещеника ще нічого не доводить, треба зауважити, що окрім нашої літописи й инші жерела (як продовж Регінопа, Кедрин, Зонара, т. зв. мнх Іаков) кажуть вразно, що охрестилась Ольга в Костантинополі. Літописє каже, що Ольга нездодоволена була в византийского прийняті, з оповідає Костантина входить, що як на церомоніал византийской, показано її було доволі чести, хоч знов не більше, як якийсь ємірам з Тарса.

¹⁾ Камелавкою тут могло що инше називатись.

²⁾ Імператриця — жінка Костянтина, невістка — Теофано, жінка єго сина Романа, августа — жінка Костантинового сьпільника Романа Лакедена, якого зинуту р. 944.

³⁾ Її; та сїла (трофеїв), що воно було властиво — невідомо.

⁴⁾ Кувуклій — cubiculum, наша служба двірська.

⁵⁾ Властиво — повязана, найстарша дама двору, одна при імператриці, друга при її невістці.

20 послів по 12 міл., 42 агенти по 12 міл., священник (παπάς) Григорій — 8 міл., два товмача по 12 міл., людо Святослава по 5 міл., шість людей посливських по 3 міл., товмач київські — 15 міл.¹⁾ Коли імператор став за стілу, був десерт в салі сідальній, поставлено малий стіл золотий, що стоїть в понтаніру, і на нім десерт на тарілях, оздоблених емалію і камінем; сів імператор і Роман Порфирородний імператор, порфирородні їх діти, невістка і княгиня, і княгині подано на смальванім тарілю 500 міл., 6 близьким жінкам її по 20 міл., 18 служницям по 8 міл.

Місяця октобрія 18, в неділю, був парадний обід в золотій салі, і імператор обідав з Русами, а другий обід був в пептакувуклії св. Павла, імператриця обідала з порфирородними дітьми своїми, невісткою і княгинею, і княгині дано 200 міл., племеннику її 20 міл., священнику Григорію 8 міл., 16 близьким до неї жінкам по 12 міл., 18 служницям її по 6 міл., 22 послам по 12 міл., 42 агентам по 6 міл., товмачам по 12 міл.²⁾

XX. Симеон Логотет.

Симеону, значному візантійцю з 1-ої полов. X в., надаєть ся авторство хроніки, що в окремих рукописах переходилась з написью: Συμμεών λογότης κη λευθέτου υφ'επιμελείας η οβίβμας час з Льва Вірменяна до Іпкіфора Фоки. Однак трудно доволі принустити, що то є дійсно его работа, і ватомісь деякі обясняють, що то є витяг з єго хроніки, одна з ріжних і численних компіляцій, що були в її зроблені. То я пошу, що ми маємо серію компіляцій, що оповідають про події рускі на основі одного сильного джерела і крім т. зв. Симеона, ще продовжене хроніки Теофана (для 941 р.), продовж. Амартола, хроніки Георгія Монаха η Льва Граматика (для 865 і 941 р.) і т. п. Ст оповіданя цікаві ще тям, що одна з тих компіляцій, долучена, як продовжене, до хроніки Георгія Амартола, була жерелом оповідань про ті походи нашої найдавнійшої літописі. У Симеона окрім того знаходимо ще легенду про якогось ямичного Роса. Подаємо уривки з Симеона з виданя в *Corpus scriptorum hist. Byzantinae t. XXXVIII* (там же продовжене Теофана і Георгія Монаха), а додатки з продовження Амартола з виданя Муральта в Ученых Записки II отд. Академіи Наукъ т. VI.

Р. 674. 9 року (панованя) пішов імператор Михайло на Атарянів, лишивши інарха Орифу в місті. Коли вже імператор дійшов до Мавропотама, сповіщав він (Орифа) про нахід Русь (τῶν Ῥώζ) на двохстах кораблях. Імператор вертаєть ся зараз, нічого не вдіявши.

10 року Русь, прохопившись в середину 'Ιερύ'а, багато починила смертоубийства, окружила місто. Імператор насилу пройшов; зараз же з патриархом Фотием удали ся до Влахернської церкви Богородиці і з євнгами внісши омофор Богородиці, в легка окунули в море. І то не було вітра, а зараз підняв ся, на тихим (дотн) морі підняли ся густі хвилі η розбили кораблі безбожної Русь, так що не багато втікло від панаста.³⁾

¹⁾ Візантійський звичай — підносити гроши в дарунок, міларезій—драхма (коло франка).

²⁾ Коментарій до De ceremoniis — Рейске в *Script. hist. byz. bon. t. IX*, коментирований уривок про Ольгу — у Голубинського в *Исторія Русской Церкви I*; новша праця про візантійський двір — Беляева *Byzantina*.

³⁾ Вище, в примітках до Фотія, зауважено було, що у Фотія нема ніякої згадки про чудо; воно з'являєть ся донерва в єім оповіданя X в.; окрім Симеона і продовжил Амартола є воно в компіляціях Георгія Монаха і Льва Граматика, у Зонари. Продовжене Теофана про чудо дуже невипразно: „але

Р. 707. Русь, вони ж і Дромити, таке мають імя за для якогось сильного Роса, прозвані так після того як визволились через якусь божу раду чи натхнене від прикостей тих, що їх подолали і володіли. (Імя) Дромитів дістали через те, що швидко бігають. А вони з роду Франків.¹⁾

Р. 746. Того року (14 р. панованя Романа) прийшла Русь, звана також Дромитами, з роду Фраців, на Константинополь на 10 тис. човнів. Против їх послано протосестярія Теофана з кораблями і той, приготувавши флоту, чекав їх. Коли вони наблизили ся до маяка (εἰρεός), що над Евксинским Понтом (εἰρεός зветь ся будівля, і на її башта, щоб показати путь тим, що в ночі йдуть, а Евксинский Понт зветь ся так для контраста (κατὰ ἀντιφρασίν): звав ся негостинним, бо розбійники часто нападали на переїзжних, а як їх, кажуть, вигубив Геракл, переїзжі, безпечними ставши, назвали его (морю) Гостинним),—коло т. зв. Ἱερὴν (святие), що своє імя взяло з того, що Арґонанти, проїздячи тут, збудовали храм, — він (Теофан) несподіванно напав на їх і поналив більшу частину кораблів, а решта подала ся тікати; серед копечного втіканя декотрі з кораблів потонули разом з людьми, а велике число живих взято.²⁾

вони (Русь) підупали глґву Вождю, бо Фотий, що правив тоді церквою, умолив Бога, і післав до дому. І недовго потому (додає продовж.) прийшли до столиці після їх, просячи, аби й їм уділити сьвятого хрещеня, що й стало ся." Оповіданс літписи нашої про сей похід що до змісту цілком подібне до продовження Амартола, але не буквально; велику трудність завдає, що в літписі воно уміщено під р. 14 панованя Михайла — 866: як викобінував собі сю дату укладчик літписі, трудно вгадати. Михайло став імператором 842 р., а почав правити сам, по Теодорі, р. 856. Розділюючи між двома роками оповідане про похід Руси, хроніка показує, що тривав він якийсь час, в кінці літа і початку осені (865 р.). Заразом доповню тут уваги про перший похід Руси на Константинополь, подані при Фотію, що одною: в недавно виданім каталозі імператорів (Cumont, Anecdota Bruxellensia I, Recueil de travaux publiés par la faculté etc. de Gent) при імператорі Михайлу означено тут похід Руси під 18 червня 860 р.; се дало повод д. Василевскому (Византийский врененник, I) прийняти висловлену раніш гадку проф. Голубинского, що т. зв. похід Аскольда і Дира був 860 р.

¹⁾ Сей міт виступає у Симеона в главі, де зібрани коментарі до різних назв географічних; текст его не дуже ясний, очевидно маємо тут якийсь вивід іменя Руси (сі Ρῶς) від такого патронімічного героя Роса (Ῥῶς), що визволив їх від утисків якихось чужих володарів. Міт цікавий тим, що дає оригінальний, і так давний, може тубільний — руский, вивід руского іменя. Друга назва — Дромитів виступає і в інших хроніках, що йдуть з тогож жерела — продовженю Теофана й Амартола; не задоволяючись обясненем тим, що в тексті, пробовано се імя обяснити від Ахілєевого дрема, коло лимана Дніпрового. Чи не правдоподібніше звязати его з дромонами, швидкими кораблями (див. далі): значило б воно пиратів. Що до франкского роду Руси — що также стоїть в тих продовженнях Теофана й Амартола, то се є ще один з доводів норманскої теорії: Русь з роду Франків, сго = Нормани; натоміст зауважають, що назва Франки мала такеж широке значіне, як і Скити, прикладаючись до різних народів; тож в новішій зводі аргументів норманских (у Томсена) сього доводу вже не знаходимо. Догадують ся ще, що Франки прийшли тут наміст Варягів (Φραγγοί — Βαγγαί), як могли себе в Греції звати деякі з прихдожі Руси; так в давнім болгарским перекладі сієї відомости замість Франків приходять: „отъ рода Варяжска сущиѣ.“

²⁾ В продовженю Амартола оповідане се трохи ширше, зазначимо цікавіщі подробиці; в битві при Ἱερὴν: „з початку (Теофан), виїхавши на своїм бігуні (ἄρτεμον, швидкого ходу корабль), розірвав лаву руских кораблів і штучним огнем повалив багато, а решту примусев тікати; за ним і інші дромони і три-

Ті що zostались поплили в східні краї, до т. зв. Ротів; коли послали вони за припасом відділ війська до Витинії, стрів їх Варда Фока, посланий для того з вибраними їдцями, перебив їх і повбивав всіх. А Куркуа, прийшовши з усім війском східним (тї; ἀνατολῆς;) решту вилловив і повбивав. Вони (Русь) поналили багато міцець і храмів а Ромейв, яких ловили — тих розпиляли на хресті, інших прибивали до землі, клирикам забивали залізни цвяхи в середину голови, звязалиши їм руки ззаду. Заходила вже зима, вони (Русь) хотіли вернути ся до дому і сплзували ся утаїти ся від (грецької) флоти; відплили в ночи, але патрицій Теофан їх перестрів.¹⁾ Стала ся друга битва, і дуже багато кораблів (руських) потонуло; небогато спасло ся з кораблями і дістало ся до берега в Кейс, а в ночи втікли. Теофан же вернув ся з великою побідою, Імператор прийняв его з великою честію і надав чин паркимомени (παρχηγομηνου; — що єсть при імператорі)²⁾.

XXI. Життє Василя Нового.

Про похід Ігоря 941 р. на Византию маємо ще жерело в життї Василя Нового († 944), зладженім его учеником Григорієм; сей оповідає між иньшого, що святий предсказав той похід й оповів про его. Сей епізод, цікавий тим більше, що він був жерелом, чи мав спільне жерело з оповіданєм про се нашої літопися, промишено в тексті життя, виданім в Acta Sanctorum, і его навів недавно в рукоц. XIV в. Олександр Восоловский (в Журналї Міністерства Нар. Просвіщенія 1889, I.).

Він (Василь) сказав: „Варварскій нарід напале на нас несплюсердно, зветь ся Рос, От і Мор.“ Я ж сказав ему: „Пане мій, пане, чи не мають вони взяти і сего міста (Константинополя?“ А він: „Мати Господа нашого Ісуса Христа не дасть сему місту впасти в руки его ворогів, бо то уділ, даний їй від Бога, і вона добре его обороняє. Нарід той приїде з поущеня Божого задля наших гріхів і зруїнує краї на той бік від р. Рівн (Ρήν;) і далі, бо-

ери, напавши, до останньої втікачки їх обернули, багато кораблів потопили разом з людьми, багато поуражали і велике число взяв живим.“ В продовж. Теофана і у Григорія Монаха ще є, що Теофан зайшов Руси наперед на устє Евксинского Понта

¹⁾ В продовж. Амартола замість Ρο γη (Ρο γη;) · Συόρξ. Нижше: „прийшов тут Іван Куркуа, магістр і домашнїк τῶν συζωτῶν з усім східнім війском і зайняв подекуди поодиноких (відділених від головного війска), так що вони, боячи ся его нападів, зтягнули ся, стояли всі разом коло кораблів і не відважали ся нікуди вибігати. А вони багато починили шкоди, поки не пришло ромейске військо: т. зв. Στεφῶν цілком поналил, невіальників, яких взяв, одних на хресті розпиляв, інших до землі прибивав, інших, ставлячи ніби метою, з дуків розстрілювали; кого взяли з стану свщенничого, звязавши руки ззаду, вбивали залізни цвяхи в середину голови; багато святих храмів поналили. Коли вже наставала зима і не стало їм отрави, а бояли ся того війска, що пришло, а ще більше боевих триєр, стали наражуватись щоб їхати до дому. [В сенятябрї 15 пидикта] рушили, щоб плисти [в краї Тракиї,] силкуючись утаїти ся від флоти“; далі як у Симеона; те що стоїть в [] взято з текста Георгія Монаха і продовж. Теофана, взагалі подібного до оповіданя продов. Амартола.

²⁾ В літописи знаходимо оповіданє скорочене і доповнене деякими відомостями, що знайдено недавно в пньшій жерелї — життї Василя Нового (див. нижше). Цілий похід представляєт ся на основі сих жерел так, що Русь йшла на Константинополь, але в Восторї, коло Τερῶν (на азійскім березї, на схід від Скутари) перестріла їх грецька флота й далі не пустила; Русь поналила тільки

гато вони покалічать і спалять весь край побережний від Хризоноля до землі 'Ιερύ і далі. Та прийде на їх з добрим військом патриції Фока, що скоро стане магістром і домашником тяжко озброєної варти (імператорської), в нині сьвятійший воевода Федір прізвищем Спонгарій, прийде на них і Пантир домашник з 40 т. вояків з голыми мечами, що вміють бити ся добре, і вони за молитвою Богородиці, сил небесних і всіх сьвятих посоромлять ворогів, і з тих одні згинуть під мечем, а иньші втічуть, дорогою попадуть в хоробу страшну, розвільнене живота, й з того загинуть, і тільки небогато з тих останніх спасуть ся в свій край, оповісти про те, що з ними стало ся. І не осоромлять Християн, а підуть як і сказав отсе зараз тобі.⁴

Кілька днів пізніше прислав воевода херсонекій звістку до імператора, сповіщаючи про той похід, що вони вже наближають ся до тих країв.¹) Скоро по тому прийшли вони до 'Ιερύ'а, і військом імператорське, виїшовши проти їх, як казав чоловік божий, не дало їм вступити до міста; вони ж пройшли до Риви, набігаючи аж до Іраклі Понтийської й Пафлагонії, пройшли через усю стратигію Никомидійську, багато покалічили й попалили все побереже до Στεβύ, як то наперед сказав слуга божий. І тоді прийшли зі сходу домашник Пантир з 40 т. війська, далі — патриції Фока з великою силою Македонів, також сьвятійший воевода Федір прізвищем Спонгарій з великим військом Тракесійців. Вони окружили тих нависених собак, що немилосердно на нас брехали, і зтиснули їх в середину, не даючи їм виходити з своїх човнів на погибель християнську. Напав на їх страх і переляк великий, хтіли потай втікти і снасти ся з рук наших воевод, та не могли, бо бояли ся нашої флоти, що стергла і чигала на їх на морі. Відважившись з біди, не вважаючи на небезпечність, виходять вони на Ромеїв, почав ся бій, і Ромеї побити Русь дуже. Одні пронали під мечем, иньші втікли зпосеред їх і в вечері потай повтікали на своїх човнах, поки наша флота стояла коло 'Ιερύ'а. Коли ж попередні довідали ся про їх втічку і дали знати богоспасенній нашій флоті, більшість їх вже втікла, перейняли тільки задніх, стала ся битва, і наші почали їх палити т. зв. ясним (λαμπράς) огнем чи пак знадобом. Страшно було дивитись, як боячись огня, прокляті самі кидали ся в безодню морську, воліючи ліпше потонути в воді, аніж згоріти огнем, та й сї і ті погнули по слову сьвятого: одні згоріли, иньші самі кинулись в безодню морську, иньших взято й стали рабами; таке сталося в нині. А ті що снасти ся з рук нашої флоти, впали в страшну хоробу, розвільнене живота, і дорогою пропали, небогато спасло ся в свій край і оповіло там, що з ними стало ся й що потерпіли з волі Господа.²)

берега Востора (Στεβύ), та побита тут, повернула рубиновати чорпоморскій берег Малої Азії — Витинію (р. Рива) і Пафлагонію (Гераклея), але попала на рещті в блокаду, зтиснена з моря і з суходолу, а пробуючи пробитись, знову богато втерпала. Чи Тракія, куди Русь хтіла піхити, мала бути її естацією до повороту до дому, чи хтіла вона тільки свої рубинованя з південного на північний берег Чорного моря перенести, годі сказати. На оповіданя про люте поводження Русь вортала сьмо аще увагу — див. Проконія, житя Георгія Амастр., Фотія.

¹) Д. Веселовскій справедливо зауважив, що ся подробиця пригадує оповіданя про лїтгонскій 2-ий похід Ігоря, де звістку про него дають до Константінополя Корсуяни.

²) В двох точках бачимо виразну згоду сего оповіданя з лїтгонською: в оповіданю про землі, які пограбувала Русь (з тою однією що намість річки Риви, що тече в Витинії, приходить в лїтгонскя сама Витинія), і в іменах воевод

XXII. Л Ю Д П Р А И Д.

Луудпранд (скорочено — Луцо), родом з Ломбардії, знаменитий політик, в кінці (від р. 963) єпископ Кремони († 972), був автором кількох історичних праць; зпоміж них лам цїкава перша, зв. Antapodosis (себто заплата — прийняття за добро, ворогам за зло), вона обіймає історію з р. 893—950, писана між 958 і 962 і для нас важна оповіданем про похід Ігоря, записаним з слів Луудпрандового вітчима, що був підчас того походу послом до ім. Романа від короля Гуго;¹⁾ належить додати, що й сам Луудпранд був добре обізнаний з справами візантійськими, послушавши також кілька разів в Візантії (вперше в роках 948—50). Видано Antapodosis в Monumenta Germaniae historica, Scriptorum t. III, звідки й подаємо переклад.

V, 15. 6 парід в краях північних, що Греки звуть задля їх фізичних ознак (а qualitate corporis) Ραυτις (рудий), а ми за для положеня (іх) краю — Норманами, бо в мові німецькій північ зветь ся nord, а чоловік — man, тому північних людей можемо звати Норманами (Nordmannos).²⁾ Король сього народу був на імя Інгер; він зібрав тисячу й того більше човнів і пішов на Костантинополь. Імператор Роман, прочувши се, був в великій клопоті, бо свою флоту виправив супроти Сарацин і для оборони островів. Немало безсонних ночей перепровадив він в думках, тим часом як Інгер грабував вже все в приморських околицях, аж дали Роману знати, що в 15 на пів зруйнованих човнів (χελώνες) — тільки їх і лишило військо, бо були вже давні. Почувши се, покликав до себе калафатів, упорядчиків корабельних, і сказав: „не гаючись, скоренько спорядить ті хеландії що зістались, а знарядя, яким огонь кидають, поставте не тільки на переді, але й на кормі, й на обох боках.“ Коли за его приказом споряджено хеландії, посажав на їх людей розумніших і звелів їхати навпроти Інтеру. Поїхали; як Інгер їх побачив на морі, звелів своєюм війську, щоб не вбивали, а живих забрали. Але ласкавий і милосердний Господь, зхотівши тих, що его поважали, ему молячись, его про-

візантійських; тут є ріжинця з продовженем Амартола, і знати, що літопись окрім того черпала з життя (чи з якого спільного жерела).

¹⁾ В кінці гл. 14 кв. V він виразно каже: не залишу сказати „що часто чув від него про розум і ласкавість того імператора (Романа) і як він переміг Русь“.

²⁾ Ся назва — Норманн — один з важливіших аргументів норманістів: вони доводять, що вітчим Луудпранда, бачивши Ігоревих воїв, переконав ся що до ідентичности їх з Норманами, значить Русь — Норманн. На се треба зауважити, що коли між Ігоревими воямики були Норманн (бо дійсно було в его війську багато їх), то се не доводить, що ціла Русь була норманська; але окрім того чи не є сі Норманн тільки дотепом ученого Італіяня, що пописуєт ся своїм знанєм грецької і німецької мови: „Греки звуть їх Русами, се-тому що вони руді (Ραυτις), а ми можемо назвати їх Норманами, бо живуть на півночі (nos поцінаємо можливо = я, Луудпранд).“ Теж і вщє: „Костантинополь... має з півночі Угрів, Пиденаків (Πεδανίγιν), Хозарів і Русів, що ми звемо ныншні іменем Норманн“. Аналогічне місце наводять норманісти з Венеціанської хроніки (Chronicon Venetum) дякона Івана, зложеної на початку XI в. (вид. в Mon. G. hist., script. VII), де між подїями 3-її чверти IX в. оповідано такє: „За тих часів народи Норманок осмілились 360 кораблями напасти на Костантинополь; але жаданим чином не могли пошкодити тому необорному місту, позволючи дуже в околицях, побивши велику силу (люду), і так сей парід вернув ся з триумфом до себе.“ Подібне і в пізніших італіяньких авторів — Дандуло (XIV), Біондо (XV в.). Ся ідентифікація Руся, що напалада 866 р. на Візантію, з Норманами є мабуть таким же явщєм, як заміна Норманів Русюку у Масуди і інтерполятора аль Каттаба: кождий відносив похід до того народу, який знав ближше.

сили, не тільки оборонити, але й побідою звеличати, наслав вітер на спокійне перед тим море: інакше б для Греків незручно було пускати огонь. І так опинившись по середині між Русєю, пускають огонь навколо. Побачивши се, Русь з кораблів скоріш кидаєть ся в море, воліючи ліпше в морі втопути, як від огню згоріти; одні, обтяжені бронями і шоломами, пішли на дно, щоб ніколи не вертатись, інші, плаваючи, на самих хвилях морських погоріли, й ніхто того дня не уратував ся, хіба спас ся, втікши на землю, бо кораблі Руси, тому що малі, проходять і там, де води дуже мало, а Греки того не можуть хеландцями за для їх глибокості. Інтер після того з великим соромом вернув ся до своїх. А Греки, здобувши побіду, вернули ся весело до Константинополя, ведучи з собою багато живих (ворогів): всім їм імператор Роман звелів поутинати голови в присутности посла короля Руго, себто його вичина.¹⁾

XXIII. Продовження хроніки Регінов.

Хроніку Регінова, абата Прюмського монастиря († 915), що доходила до р. 906, невідомий автор (мабуть монах з монастиря св. Максиміана в Трирі, де насав і вмер Регінов) повів далі десь в середині X в., аж до р. 967; відомості его з серед. X в., як сучасника, дуже важні; для нас спеціально цікаві звістки за місію руску. Текст видано в Monumenta Germaniae hist., scriptorum t. I.; подаємо переклад звідти.

959. Посли Олени (Helenaе), королеви Ругів (Rugorum), що охрестила ся в Константинополі, за Романа, імператора константинопольского, — нещиро, як потім показалось, прибувши до короля, просили, щоб поставити тому народу єпископа і священників.

960. Року від воплощення Господа 960 король сьвяткував Різдво в Франкфурті, де всесенний єпископ Адальдат посьвятив Либуцця, з монастиря св. Альбана, єпископом для народа Ругів.

961. Либуций, задержаний минулого року деякими перешкодами що до дороги, вмер 15 дня мартових календ (15 II) сего року. На его місце ординовано для заграничної місії Адальберта, з монастиря св. Максиміана, підступом і заходом архієпископа Вилігельма, хоч той мав добру віру до него і ні в чому перед ним не завинив. Побожнійший король, з звичайною ласкою, спорядив его щедро всім, чого той потрибував, і з повагою вирядив его до народу Ругів.

962. Тогож року Адальберт, висвячений на єпископа для Ругів, вернув ся, не зможши зробити нічого з того, задля чого его послано, і побачивши, що даремне трудити ся; деяких, що були з ним, при повороті вбито, і сам він з великою трудностю ледве спас ся; коли ж прибув до короля, ласкаво его прийнято, і богоулюблений архієпископ Вилігельм як брата приймає его й усяким добром і вигодами наділяє, щоб нагородити за таку тяжку дорогу, що він ему вигдав.²⁾

¹⁾ Порівнюючи се з оповіданнем жерел византийських, бачимо що оповіданне Лудспранда доволі недокладне, знає він тільки першу битву Ігоря з Греками. Далі — тим часом як у Л. героєм побіди виступає імн. Роман, византийські жерела за нього цілком не згадують.

²⁾ Про сей же факт трохи одмінно оповідає літопись Гальдесгеймська (з к. X в.) під р. 960: прийшли послы Руского народу (Rusciae gentis) до корол-

XXIV. Каган Іосиф.

Каодай, іспанський жнд, учений і міністр скарбу у каана абд-аль-Рахмана († 961), прочувши про піби іудейску Хозарску державу, дуже тим зацікавився і при нагоді послав лист до „короля хозарского“, питаючи его про его державу і про віру іудейску. На се мав каган хозарский Іосиф, десь коло р. 960, відповідати ему, оповідаючи про початок хозарского народу, про те як прийнято віру іудейску і про сучасну свою державу. Листи сї вперше публіковані в XVI в. (1577). Про автентичність їх були і є закиди, але відомости Кагана так згодні з відомостями східних письменників про Хозар, що лист Іосифа має звичайно віру в історичній науці. Найприступливіше видане его — в Monumenta Poloniae hist. I. Тут подаємо уривок, де Іосиф оповідає про сучасний стан своєї держави.

Нарешті що до питання твого про просторонь краю нашого вздовш і вшир, знай, що протягаєть ся він над рікою, недалеко моря Джурджанского, на схід на чотири місяці дороги; над рікою мешкає девять чималих народів в селах, містах і твердинях, і всі дають мені дань. Звіти границя повертає до Джурджану, і всі мешканці морського побережа платять мені дань; на південь в пятнадцять великих і дужих народів аж до Баб-ель-Аббаба, вони мешкають в горах і в краю Баса і в Тафаті, аж до моря Константинопольского, на два місяці дороги, й усі платять мені дань. В західній стороні в тридцять дужих і відважних народів, що мешкають на побережі моря Константинопольского. Звідти звертає границя на північ, аж до великої ріки Яіку; люде живуть там в оселях неогорожених і кочують по степу аж до границі Гангрин, багато їх як піска в морі; всі вони платять мені дань, а просторонь їх краю — на чотири місяці дороги.¹⁾

Отона і просили, щоб він послав котрого з своїх єпископів, аби їх показав праведну дорогу; казали, що хочуть відступити від язическої віри і прийняти віру християнску. І той згодив ся з їх проханням і послав єпископа Адальберта, католика вірою, а вони у всему збрехали, як потім кінець тієї справи показав (Monum. G. hist., scrip. III p. 60); в тих же виразах оповідають про се літ. Кведлінбургска і Ламберта (XI в.) — *ibid.*; характерна їх відміна від прод. Регіона, що Русь виступає язическою, тим часом як сучасний хронист зовсім того не каже.

Відомість наведена, цілком в жерелах наших незвістну, пробували ріжними способами об'яснити: давніше висловлено було гадку, що тут не про Русь, а про острів Рюген іде бесіда, але таклі означення і з справами рускими письменець як Титмар каже за Адальберта (у него — Етельберт), що він раніше був висвячений на єпископа для Руси (Ruscia — як скрізь зве Русь). Отже те пер не викликають сєї звістки з рускої історії, і розходить ся тільки про її об'яснене; одні думають, що посли ті не були дійсними послами, а від себе набрехали — за сльм би промовляв вираз літописи (*ficta, ut post claruit, venientes* — про послів). Більш розповсюджене, а зразом і основніше об'яснене — що Ольга дійсно просила у Отона єпископа; для аналогії пригадують болгарского царя Юриса, що охрестившись, а не можучи від патрархату константинопольского здобути окремої ієрархії для Болгарії, звернув ся до папи, щоб патрарха пострашати; нещасливий кінець Адальберта подібно до того можна тих об'яснити, що Ольга вже встїгла з Византиєю порозумітись. Ще одне об'яснене — що послала Ольга послів зовсім не в церковних справах, а Отон зкористав з того для релігійної місії, а літописець *post factum* надав і послам таку мету; але літописець-сучасник, нотуючи прихід послів, чи й знав ще кінець місії. Ширші уваги про се в спеціальних розвідках — Воронова О латинських проповіданках на Руси Київской вь XI в. и Фортянского Крещеніе князя Владиміра и Руси по западнымъ извѣстіямъ — Чтенія истор. общества Нестора т. 1 п 2.

¹⁾ Відомости Іосифа, як бачимо, досить недокладні й поверхові, їх можно доповняти з інших жерел; спеціальні розвідки про Хозар — Григорєва а его

Я мешкаю на усті ріки і не даю Руси, що приходять кораблями, переходити на другу сторону, а так само не даю переходити до їх краю й їх ворогам, що приходять суходолом; веду з ними (Русию) тяжкі війни, бо як би їм того попустили, то вони спустошили б цілий край Ізмаїла аж до Багдаду. Далі даю тобі знати, що за ласкою Божою мешкаю я над тією рікою і маю в своїм царстві три столиці: в одній мешкає жінка з своїм жіноцтвом і внуками; та столиця має з своїми селами і присілками простороні 40 парасангів, мешкають там Ізраїльтяни, Ізмаїльтяни, християни й інші народи різні. Друга з своїми околицями має 8 парасангів. В третій мешкаю я сам з своїми князями, двором і служебниками приналежними; вона мала, містить тільки три парасанга; по середині тече ріка. Там мешкаємо цілу зиму, а місяця Нисана виходимо з неї й кожен, удасться до свого поля й саду й обробляє; бо кожна родина має якусь батьківщину, на якій мешкає і до якої весело і радісно удасться. Не почувш там голосу жадного нападника, не знайде тебе ворог і ніхто тобі ні в чому не перешкодить. А я з своїми князями і двором удаюся ще далі на 20 парасангів, аж до великої ріки Арсан і звідти вертаюся на кінець краю.

Така просторонь нашого краю і місця нашого спочинку. Край не багатий дощами, але має багато рік, з великою силою риби, багато криниць, а земля добра і родюча; є поля, виноградні, огородині, сади розкішні, політі ріками; багато маємо дерева овічного. Також повідомляю тебе, що границі моєї резиденції тягнуть ся на схід на 20 парасангів, аж до моря Джурджанського, на південь 30 парасангів, на захід 40; я мешкаю в середині острова, на єму поля, виноградні, огородині й сади, тягнуть ся на північ на 30 парасангів; є на єму річки й жерела гарні, і мешкаю спокійно за ласкою божою.¹⁾

збірнику „Россія і Азія“ в П. Голубовського в Київській Старині 1888, VII. Відомости Іосифа належать до часу, коли держава Хозарська доживала останні дні. Розвиватись починає вона після знаходу Гуннів; в VI в. Їх держава розпросторилася до Аракаса, і вони вели уперту боротьбу з Персами, а потім з Арабами; аж при кінці VIII в. Араби витиснули їх остаточно з південного Кавказу, і хозарська держава не йшла далі сучасного Дагестану (Вабель-Абвас=Дербент; Тагата в Аварії, в Дагестані, Васи мб. Аси, Осетини). Одночасно інші причини впливають на упадок Хозарії: боротьба з ордами, якась горюха й розділ в середині, а далі — втрати на заході, через розвиток державної організації в Русі. Раніш (десь в VIII в.) Хозарам платили дань народи що Чорному морю, на східному березі Дніпра і навіть задніпрянські (хоч легенду про дань хозарську у Полью деякі відкидають), але з кінцем IX в. і в поч. X Півніпрове (полянське й сінеринське) виходить з під власти Хозарів. Святослав привернув до держави київської решту хозарських підданців, а в 965—9 р. остаточно зруйнував Хозарію. З слів Іосифа не можна вивести, як далеко йшли границі єго держави на захід, там більше що він, видно, любивше їх довжини (що до числа днів); відомо лишні інші границі — Чорне море, Кавказські гори, Каспійське море, р. Нік і Югра (Гангрия) прпуральська.

¹⁾ Іосиф обмежує ся тим, що оповідає за свій побут; столиці, за які він каже — ріжні віддалі столиць міста Ітіля (Астрахані). Слова про перехід весною в саді не тра розуміти за довод пів-кочового побуту: таке мандруване в окольні сади й виноградні в досі в тих краях існує, а тут іде мова про мешканців столиці Ітіля. Про устрій своєї держави Іосиф не каже нічого, а був він дуже оригінальний: каган, що діждним правом приходив на трон, оточений був релігійною повагою, був майже неприступним, і єго слово мало безграничну силу, але дійсно правив державою єго намісник — бог, або хаган-бог. Каган держав ся іудейської віри, але чи багато по за єго двором було юдаїстів, не відомо; на Кавказі по декуди, в гірських краях і тепер жидів звуть Хозарами; їх потомками

XXV. Ібрагим Ібн-Януб.

Особа сего автора дуже мало znana; думають, що то був іспанський жид, купець; з его записок виходить, що писав він десь в 60 х рр. X в. (равіш, ніж могла дійти до нього звістка, що Святослав знищив Хозарію), догадують ся, що він міг брати участь в іспанській посольстві до Отона I, бо Ібрагим покликнувся на відомості що одержав він від Отона (Гута). Записка его заховалась в копіяцї аль-Бекри, іспанского араба з другої половини XI в.; уривки з сеї копіяцї, цікаві для руської історї видав з російським перекладом і коментарем Кунїка Розен. — Извѣстія ал-Бекри Спб. 1878; звідти подаємо кілька уривків.

Краї Славян тягнуть ся від Сирийского моря на північ, до околного моря (океана). І народи півночи опановали деякі з них і мешкають поміж ними й досї. Вони складають ся з багатьох ріжних народів. Зібрав їх був якийсь король, титул его був Маха, був він з одного народу, званого Влнбаба, і славив ся сеї нарід поміж ними. По нїм роз'їшла ся їх мова, пропав лад, народи їх відділились, і в кождім став (окремий) король. А королїв їх тепер чотири: король ал-Бгарин, і Бвислав (чи Брислав), король Фраги і Бвизи і Краква, і Мшка — король півночи, і Накур на дальнім заходї.¹⁾

Місто Фрага збудоване з каменя і вапна, найбагатїше з міст що до торговлі. Сюди приходять з Кракв'а Русь і Славяне з крамом, приходять до них (мешканців Фраги) муеульмани з краю Турків, і Жиди, і Турки, також з крамом, з византийськими мїткалями (монетами), а від їх везуть муку (вар. рабів), олово (вар. боброві футра) і ріжні футра. Край їх (Чехія) найліпший поміж краями північними і найбагатший що до житєвих засобів.²⁾

Сусїдами Мшки — на схід Русь, на північ Брус'ї. Оселї Брус'їв коло околного моря; вони мають свою окрему мову, мови сусїдних народів не знають, славні своїм завзятем: як прийде на їх військо, то ніхто з їх не жде, поки товариш прийде, а виступав, не дбаючи ні про що, й рубає мечем своїм, поки не пронаде. Русь нападає на їх, приходячи з заходу кораблями. А на захід від Русї місто жіноче.³⁾

Взагалї Славяни — люде сьміливі, здатні до находу і якби не було розріжненя серед їх численних і розкиданих племен, то не міг би з їх силами бороти ся ані оден народ в сьвітї. Вони замешкують краї найбагатші оселями і житєвими засобами. Шильнують хлїборобства і що до здо-

уважають і кримських Караїмів. В усякім разї в Хозарїї була широка толєранція й до вньших релїгій, як то видно з оповїданя Масуди й Хаукала.

¹⁾ Ібрагим перекладе тут оповіданє Масуди за державу Валівана, зачлєючи до неї всі ті пізніші славянські держави, які знав. Звісно, такого союзу всіх Славян, як він представляє, не могло бути, але Масуди властиво не говорить того, щоб всі Славяни до нього належали (хоч і Масуди міг би тут побільшити ту звістку про славянську державу, яка дійшла до нього). З славянських держав Ібрагим знає: Болгарію Дунайську, Чехію (Лівна з Ірагою і Краковою), Польщу (Мшка—Мешко) і Полабських Славян (Накур е, правдоподїбно, Након, князь оботритський), про їх відомості він міг здобути під час побуту в Германїї, про Славян східних знав він дуже мало, тож і відомості его про Русь не мають великого значїня (включаючи звістку про торговлю західню), бо взяті з далеких преказів.

²⁾ Фрага — Прага; маємо отже цікаву звістку про торговлю Русї з західними з землями; порівняти звістки, наведені вище. Турки — Венгри.

³⁾ Тут бачимо доказ бїдних відомостей Ібрагима за Русь: він кладе її на схід від Поляків і на захід від Прусів. Ще далї на захід уміщує він місто Амазонку: пересовуючись все далї в далекі, північні краї, воно опинилось нарештї коло північного океану, і понало в сусїди Русї, що встїгла в ті часи надати своє ім'я і північним краям славянським.

бування собі на прожиток переважають всі народи півночі. Крам від їх іде морем і суходолом до Руси й Константинополя. А головніші з народів півночі говорять по славянську, бо перемішались з ними, як наприклад народи ал-Тршкни і Анклий, і Баджнакя, і Русь, і Хазари.¹⁾

XXVI. Умова ки. Святославъ з Візантією.

Умова ся, дагована линнем 971 р., закінчила війну Святослава з Греками, розказану у Льва Дякона. Переховалась вона в нашій літописі початкової, де виступає як результат побіда Руси над Греками: Святослав хоче тільки на час піти до Русі, иривести свіжого війска і для того закликка Греків до згоди. Цілковита протавність, в якій стоїть зміст умови до сего оповідання усуває всяку думку про фальсифікацію. Текст подаємо з редакції Іпатівської, як і попередні.

Царь же наутрѣя прызва я, и рече царь: „да глаголють послѣ Русци“¹⁾. Снѣ же ркоша: „такѣ глаголетъ князь нашъ: хочю имѣти любовь съ царемъ Грѣцкимъ свѣршену ирочая вся лѣта“. Царь же радъ бытъ, новелѣ писецю писати на харотью вся рѣчи Святослави; и начаша глаголати послѣ вся рѣчи, и нача писецъ писати, глаголя сице:²⁾

Равно другаго свѣщанія, бышаго при Святославѣ велицѣмъ князи Русѣмъ, и при Свѣнгельдѣ,³⁾ писано при Феофилѣ сенкелѣ и ко Иоану, нарицаемому Цимьскому,⁴⁾ царю Грѣцкому, в Дерѣстрѣ, мѣсяца нуля, индикта 14 в лѣто 6479.**

Азь Святославъ, князь⁴⁾ Рускый, якоже кляхся, и утвѣржаю на свѣщанци семъ роту свою, и хочю имѣти миръ и свѣршену любовь съ всякимъ и великимъ царемъ Грѣцкимъ, и съ Васильемъ и съ Костянтиномъ, и съ бо-годуховенными цари,^{***)} и съ всеми людьми вашими, [ш]^{б)} иже суть подо

¹⁾ Як бачимо, Ібрагим розрѣшиє Русь і Славян, як то ми бачимо і в інших жерелах; що то не може бути доказом не-славянського роду Руси, казав я вже вище (див. Костянтина II.). Так само не має такого значіння й иньша подробця, на яку вказують Норманисти — про ті народи півночі, що перемішались з Славянами і перейняли їх мову: мала б то на їх думку бути Норманська Русь, але бачимо сами, що до північних народів попадає Русь і Польща (Мешко — король півночі), Хозари, і Баджнаки — Печеніги (ім'я Тршкни не відоме, а Анклий пригадує Канкля, таке ім'я одного з турецьких народів, може ідентичного з Печенігами — див. Голубовського Печеніги etc. (с. 55).

¹⁾ Л.: Свѣнгельдѣ. ²⁾ Л.: Цимьскому. ³⁾ В пізн. копіях: великій князь. ^{б)} и з Л.

^{*}) Я згадував вище, що се оповіданє цікаве, бо вразно надає уклад умови Грекам, хоч диктувати її літописець примушує послів руских.

^{**)} Дата літописи, замазана в копії Іпатівській, істнує в інших копіях сеї редакції, в редакції північній (Лавр.) і ин., вона зходить ся з числом индикта, але стоїть в противности з головним жерелом нашим — Львом Дяконом, що закінченє війни кладе на р. 972. Хронологія літописи не багато варта, бо оповіданє було пізніше вже, знати, розбито на роки, і рік миг і в умову пізніше вставленям бути, але він знаходить собі підмону в Их¹⁾, бо в єго оповіданні виходить, що війна не могла закінчитись літом 972, а хіба 971. Справа остаточно не роз'яснена.

^{***)} Замість сѣ Иоаномъ в літописѣ прийшло сѣ всякимъ я; Срезновский об'ясняє, що се ім'я було написане глаголицею (Ионъмъ), а відітаню кирилицею. Василь і Костянтин, сини Романа, внука Костянтина Порфиродного, були лише номінальними імператорами до смерти Цимьскія.

мною Русь, боляре и прочии, до конца вѣка.*) Яко николиже помышляю¹⁾ на страну вашу, ни собираю людей, ни языка иного приведу на страну вашу и елико есть подъ власть(ю) Грѣцкою, ни на власть Корѣсувскую, и елико есть городовъ ихъ, ни на страну Болгарьску. Да аще инъ кто помыслить на страну вашу, да азъ буду противенъ ему и бьюся с нимъ. Якоже в кляхъ азъ к царемъ Грѣцскимъ, и со мною боляре и Русь вся, да хранимъ правая овѣщания. Аще ли отъ тѣхъ самѣхъ и преждереченыхъ не хранимъ, азъ же и со мною и подо мною** да имѣемъ клятву отъ Бога, в неже²⁾ вѣруемъ, в Перуна и въ Волоса, бога скотья, да будемъ золотъ якоже золото се, и своимъ оружьемъ да нещѣени будемъ, да умремъ. Се же имѣете во истину, яко же створихъ пныи к вамъ, и написахъ³⁾ на харотѣи сей и своимъ печатъми запечатахомъ.***)

XXVII. Ібн Хаукаль.

Абуль-Касим-Мухаммед, прозвипшем Ібн-Хаукаль, кунецъ з Мосуля, почавши від р. 943, як сам оповідає, більш 30 років мандрував по різних краях, і на основі зібраного матеріалу доповідає попередні географічні праці; наслідком того була его „Книга доріг і держав,“ писана десь, значить, в 70-х р. X в. Що до загального змісту, вона дуже подібна за для спільности жерел до праці Істахри, але цікава деякими додатками; для нас особливо важні відомости про походи Святослава (про оповідає Хаукаля за поділ Руси була мова вище при тексті Джабгана). Подаємо уривок в збірнику Гаркани (по тому Хаукаль був виданий в Bibliotheka geographorum arabicorum de Гюе т. II., 1873, але лише арабський текст).

Тепер не зістало ся ні слѣду ані від Булгара, ані від Буртаса, ані від Хазари, бо Русь напала (або: знищила) всіх їх, забрала в їх всѣ ті краї и до себе принернула. А ті що спалили ся з рук їх, розтѣкли ся по близьких місцях, бажаючи зістати ся поблизу своїх країв та сподіваючись прийти до згоди (з Русню) і піддати ся їм.⁴⁾

¹⁾ Л.: помышлю. ²⁾ Вар.: него же. ³⁾ Вар.: сотворихомъ, написахомъ.

*) Розумій: хочу мати згоду і т. в. я і підладна моя Русь; може бути, що Русь (як і трохи инше) все ще значить володарів і виступає як споніи дружини.

**) Зміст такий: я і ті що во мною і подо мною: тому Микляосич поправляє: и же подо мною.

***) Цілий зміст умови в тім, що Святослав присягає не нападати на сусідні землі греци — в Криму, і на Болгарію, що таже опинилась під власттю грецкою, і обіцає військовою поміч Византиї; порівняти з сщ предумінарні пертракціи у Льва Диякона, IX. 10; там є мова і про торговельні зносини, але, як бачимо, торговельних відносни сама умова не тякаєть ся зовсім, для того мабуть, що вони були нормовані попередними умовами і все мало зістатись in statu quo, як се в тих предумінарах сказано.

⁴⁾ Наша найдавніjšа, чи Початкова літопись оповідає тільки про похід Святослава на Хозарів, взятя Саркела (Віла Вожа) і побіду над Исаям і Касогами, особ те прикавказскими народами, як думають звычайно — предками сучасних Осетини і Кабардлицини. Хаукаль внатоміє каже, що Святослав порушиван краї від Болгара (коло сучасної Казані) і до Семендара (на Каспійскім морі, на південь від устя р. Сулака). Поводом до походу на Хозарів літопись ніби виставляє бажане Святослава — прилучити до своєї держави східні славянскі околиці (Ватичів), що ще платили дань Хазарам; догадують ся, що причиною могла бути й пере-

Булгар — се невеличке місто, без великих підвладних країв, відомий же був тому, що був портом тих країв. Але Русь пограбувала его, Хазран, Ітль і Семандар 358 р. (969) і зараз пішла до Руму і Андалусу.¹⁾

Головніша страва Хазарів — то риби і риба; що з їх краю ввозять мед і футра, то се привозять до них з країв Русь і Булгарів, як і шкури видри, що розвозять ся по ріжних краях, а бувають тільки в тих північних ріках, що в землі Булгарській, Рускій та Куябі. Шкури видри в Андалусі — то мала частина того, що в в ріках північних країв. Більша частина тих шкур і найліпші меж ними — в землі Рускій, а деякі дуже гарні з землі Гого і Магога, переходять до Русь за длі їх сусідства з Гогом і Магогом і торговлі з ними. Вони (Русь) продавали се в Булгарі, доки не зруйновали р. 358 (969). Часть того йде до Ховарезміа з причини частих подорожей Ховарезміїців в Булгар і землю Словянську, походів і нападів на їх та забрання в неволю. Головна ж торговля Русь була в Хазрані, се не перемінилось: там була велика сила купців, мусульман і краму.²⁾

Хазари мають также місто зване Самандар, воно було між ним (Ітлем) та Баб-ель-Абвабом. В тому місті було багато садів, кажуть, що містив коло 40 тис. виноградних садів. Я розпитав ся в Джуржані за нього по свіжій памяті; в нім жили мусульмани й інші; (мусульмани) мали там мечети, християни — церкви, жиди — синагоги. Але Русь напала на все отсе, зруйновала все що було на ріці Ітль і належало до Хазарів, Булгарів і Буртасів, і опанували его (Самандар). Людність же з Ітля повтікала на острів Баб-аль-Абваба, а часть їх живе на острові Сіа-ку в страху. Жили (в Самандарі) в хатах, будинки робили з дерева і обмазували зверху. Король їх був з жидів, родич хазарского короля.³⁾

шкода, яку становила держава хозарска для руских походів східних (див. Масуд). Так чи сяк, але похід на Болгарию не міг мати иньшої мети, як тільки здобич, був то просто розбійницький напад. Болгария, як і Хозария, провадили велику торговлю, були й для Русь важними посередниками в торговлі східній; тим і упадок сей торговлі, що помічається ся з кінем Х в., об'ясняється ся звичайно тими походами Святослава, хоч тепер вказують ще, як на важнішу причину, на упадок торговлі в самім Ховарезмі. Знесилена вже попередньо боротьбою з ордами, Хозария упала цілковито, Болгария ж існувала і пізніше, до татарского находу.

¹⁾ Хронологія сього походу неслена — літописє містить хозарський похід під р. 965, Хаукаль під 968; або об'ясняють, що тут вишила ріжниця в лічбі літ, або припускають два походи Святослава в край східні. Хаукаль каже, що було то до походу Святослава на Візантію, значить до 967 р. (бо трудно припустити, щоб Святослав ходив на Хозарию в игрері між першим і другим походом на Болгарию Дунайську), тож скорше можна припустити ріжницю в лічбі. Хазран — як об'ясняє сам Х, „є половина міста (Ітля), звала східним Ітлем; там пробуває більшість купців, мусульманів і краму.“ Андалус приходить тут цілком безпотрібно, може з Масуди.

²⁾ Оповіданє се про торговлю футрами нагадує Хордадбега. Гог і Магог (Яджудж і Маджудж) мають означати північні, фінські народи. Що до Ховарезміїців, то, здається ся, в поправлінійшій формі виступає сей уступ у Істахрі: до Ховарезміїців приходить більша частина невольників від Славян, Хозарів і з країв, їх підвладних, також невольники туркські і дорогі футра“ (Гаркави с. 193); у Хаукаля вишило щось незрозуміле, бо ані про походи руских Славян на Ховарезмі, ані — ще менше — про походи Ховарезміїців на їх нічого не відомо.

³⁾ Число семевдерских садів у Істахрі і в Ікута — тільки 4 т. На карті Істахри остров Сіа ку стоить в північно-західнім куті Каспійского моря, а острів Ваба — в півд.-зах.

XXVIII. Лев Дияком.

Лев з Калої (в М. Азії) урод. в половині Х в. і хлопцем прибув до Костантинополя; бувши дяконом, перебував при війську імп. Василя, в часі походу на Болгарію (981), а десь коло 990 р. взяв ся писати історію свого часу. Вона обіймає р. 959—975 (від смерті Костантина Порфирородного до смерті Цилияна). Написана доволі штуканою мовою, визначає ся вона великою вагою історичною, вийшовши з під пера сучасника і совісного чоловіка. Для нас важне его шпироке оповіданє про війну Святослава, яке й подаємо. Текст переложено з видана в *Scriptores historiae byzantiae t. XI (Bonnae, 1828)*.

IV. 6.) Постановив (імпер. Никифор Фока) не вдаватись в трудні і небезпечні місцевости; тому завернувши військо, пішов до Візантії і обдарувавши чином патриция, послав Калокира того, чоловіка сьміливого і хитрого, до Тавроскитів, що в простій бесіді звичайно знують ся Рос (Ρῶς), аби їм роздав гроши, що ему (Калокиру) доручив, всего коло 15 центенарів,²⁾ і навів їх на землю Мизіи, щоб вони її собі забрали. І Калокир поїхав до Тавроскитів³⁾.

V. 1. Поки імператор такє чинив в Сирії і в Візантії, патриция Калокир, посланий з волі імператора до Тавроскитів, приїхавши до Скитів, підійшов під ласку князя (αρχηγόν) Таврів і знайшовши дарунками і обіишовши привабною мовою (бо скитський нарід надзвичайно користюлюбив, зависний як найбільше і охочий до всего, що обіцяє або дає якусь користь), умовив (князя) зібрати велике військо і йти на Мизію, щоб подолавши, опанувати їх землю і взяти їх собі для власного замешканя, а ему (Калокиру) щоб помогти на Ромеїв — досягнути власть імператороку і здобути панованє над Ромеями. І обіцяв ему достачити великі, що й не сказати, користи з скарбів імператорских⁴⁾.

1) Причиною, що викликала війну Святослава з Візантією, була боротьба її з Болгарією; від часів царя Симеона, Візантія платила дань Болгарам, ніби-то за те що Болгари мали боронити її від нападів Угрів. Такі сорокливі відносини зрівав воевничий імператор Никифор Фока (963—968), користаючи з невдатности наступника Симеонова — царя Петра, і за тею прикличкою, що Болгари не сповняють свого обовязку що до Угрів, не тільки відмовив що до данї, але й осоромив послів болгарских; та сам він обмежив ся тільки на тому, що позабрав долки болгарскі замки сусідні. Паражати своє військо на небезпечности війни з Болгарами він не хотів, тим більш що мав на собі війну Спрілюк, а уважав за ліше, тримаючись старого принципу візантійської політики — напускати на варварів варварів же, напустити на Болгар Святослава, як то далі оповідає Лев Д. Про панованє Никифора є спеціальна монографія, обширна і назвичайно рзклично видана, хоч в справах руских трохи поверховна: Schlumberger — *Un empereur byzantin au dixième siècle Nicephore Phocas, Paris 1890*.

2) Калокир був вибраний до сеї місії тому, думають, що був сам з Херсона. Центенар (χεντηνάριον) мав 100 дятр, візантійских фунтів, по 72 золотых кождий; 1500 фун. золота — сума трохи неправдоподобна.

3) Лев Д має охоту до класичних назв, як то часто траплялось, тому Русь зве звичайно Тавроскитами або Тавраиц, Скитами, Болгар — Мизіями. Далі оповідає він про події константинопольскі, походи Никифора в Сцизію і Спрію.

4) З дальшого оповіданя видно, що Калокир дійсно імператору зрадив, може справді думав про корону; чи він мав такий замір вже в часах своєї місії до Святослава і таким чиним цією справою згорн хтів для себе використати, чи прийшов він до сего пізніше, а в умовах з Святославом держав ся імператорскої інструкції, — годі сказати.

2. Почувши такі речі, Святослав (Σφενδοσλάβος або Σφενδοσθλάβος) — так его звали Таври — не міг вдержати западу, заніс ся в надії на багатства, марив про те, щоб заволодіти землею Мізян, а до того бувши палким і сміливим, відважним і діяльним, все юнацтво (властиво — людність дорослу) Таврів підняв до того походу. І зібравши військо з 60.000 дужого люду, окрім обозу, рушив на Мізян разом з патрициєм Калокиром, якого мав з приязни за брата¹⁾. Коли він ще підпливав до Істра і готував ся до виходу на беріг, Мізію, дізнавшись про се, сирядили військо коло 30.000 чоловіка і пішли на зустріч. Але Таври, посподовни з човнів, виставивши щити і мечи оголивши, міцно вдарили звідусль на Мізян. Ті не витримали й першого нападу, вдарились бігти і нужденно замкнули ся в Доростолі (се міцна твердь Мізян). Тоді, кажуть, і Петро, володар Мізян, чоловік побожний і поважний, з жалю про таке несподіване бігство, дістав епілепсию й трошки проживши, пішов з сего світа. Але се в Мізії вже пізнійше трапилось. Імператор же Ромейв Никифор, дізнавшись про Таврів, а бувши через усе життя чоловіком діяльним, енергічним, не плохим і до всяких втіх не охочим (бо ніхто не зможе сказати, що бачив его навіть за молодого віку в п'ятиці), тоді скрізь наспівав — і піше військо готував, полки узброяв, впорядковував військо кінне, споряжав їздців в бронях залізних; будував стрільчі машини й рештував їм башти міські (Царьгорода), зробив переважкого ланцюга залізного і привязавши до башти звалоу звичайно Центенарнем, приладивши на великих палях, протягнув через Боспор і причепив до башти Кастелія, що навпроти. А бувши чоловіком метким і розумним, як навряд хто шийший з тих, кого знаємо, розсудив, що не вигідно ему підняти війну супроти обох народів (Русей і Болгар). Здало ся ему користним один з тих народів собі позискати; думав, що так найлекше подужає другого і швидче его звоює.

3. Тому не сподіваючись прийти до згоди з Таврами (бо знав, що як раз Калокир збочив з правого шляху і вийшов з під его (імператора) власти, а має великий вплив на Святослава, то й сей не захоче его волі вчинити), постановив ліпше послати послів до одновірних Мізян²⁾.

VI. 8. У імператора Івана думка була заклопотана багатьма справами — куди кинутись попереду, меж трома шляхами стоючи, щоб не помилитись. Недостача поживи і голод, загниздившись, третій вже рік нищив Ро-

¹⁾ Сей похід Святослава на Болгарію наша літопись і Лев Д. вгідно кладуть на р. 967; дітопись же загально, що Святослав взяв 70 міст (се число одначе має якійсь легендарний характер), осів ся в Перенславу (Мала Преслава, на південь від Дуная, тепер с. Преслав на охід від Тульчи; Велика Преслава, столиця Болгарії, була близько Шумли) і почав брати дань з Греків: сі слова пробують об'яснити згадкою про ті дарунки Никифора. Потім мав він вернути ся на Русь задля нападів половецких, і р. 971 йти новим походом на Болгарію, Болгари боролися Переславець, але були побиті, і тоді Святослав зановів похід на Византию. Оповідане літописи беруть звичайно на віру, але уважуючи, як фальшиво представляє воно далі ційлий той похід, треба бути обережним з ним, і то так і що до змісту і що до хронології.

²⁾ Никифор, навівши Святослава, хотів тепер використати ситуацію, Болгар, але перервала то все двірська конспірація, що закінчила ся смертю Никифора і переходом імператорської корони до его убийці Івана Цимисхія (грудень 968 р.). Русь тим часом не тільки завбила всю Болгарію до Балкан, але, як бачимо далі, розпочала походи забалканьокі Цимисхий, заклопотаний сирійськими справами, пробував обмянути війну, та як се не вдало ся, відновив шлях Никифора що до Болгарії.

меїську імперію. Налягав руский нахід, показуючи невеселі вигляди, та напад Картатенія і Арабів на сирійську Антиохію, що недавно були придбали Ромей. Необорне лихо голоду розвіяв він привозом хліба, що спорядив запобігливо й швидко з усіх емпорій, спинивши пагубу такого лиха. Напад Агаряя відбив відпором східних військ, за проводом патриція Миколая: се був власний євнух імператора, ало великим стараням дійшов досевіду в справах війни. З Сьвятославом, вождем руського війська, постановив трактувати про згоду. Послав послів до єго, звиняючи щоб взяв нагороду, яку обіцяв єму імп. Никифор за напад на Мізія, і вернув ся до своїх осад і Кимерійського Боспора, а Мізію залишив, бо належить Ромеям і з давних часів була частиною Македонії¹⁾.

10. Сьвятослав, запишавшись дуже побідами на Мізіянами і високо заносячись з варварскої відваги (бо опанував край міцно), держав Мізія в переляку і страху природженою своєю суворістю (кажуть, що здобувши війною Филинополь, з людей, забраних в тім місті, 20.000 немилосердно і неполюдску насадив на палі, і тим все що ще зоставало ся настрашив і привів до покори) і дав послам Ромейв відповіди горді й сьмільні: не піде з сеї богатої (родючої) землі інакше, як за великою грошовою платою і за викупом міст і невільників, що взято на війні; а як Ромей не схотят того заплатити, нехай скорше заберають ся з Європи, бо то їм не належить, і до Азії переходять; а інакше, думає він, Тавроскити з Ромеями не помирять ся. Одержавши такі відповіді від Скити, імператор Іван, пославши послів назад, відповів так: „думаємо, що не треба б нам ламати згоди, що від батьків до нас прийшла ненорушна, як її Бог дав, бо віримо за провідінє, що воно все устроює, і значаї християнські поважяємо. Длї того радимо вам, як своїм приятелям, і вмовляємо — абсьєте рушили з єєго краю, що зовсім вам не належить, бо знайте, що як не послухавтесь сеї спасенної ради, то не ми, а ви порушувате давню уставлену згоду. І не думайте, що ми за сьміло таке вам відповідаємо, бо сподівяємось від Христа, безсмертного Бога, що як не виїдете з єєго краю, то і без волї вашої вас виженемо. Думаю, що не забудь ти невдачі батька єєго Ігоря, що зєсваживши заприсяжену згоду, приплив великим походом, на десяту тисячах човнів на столицю, а ледве з десяту човнами вернув ся до Боспору Кимерійського, ставши сам вістником єєго нещастя. Проминаю вже нещасливу смерть єго, як він пішов походом на Германів²⁾ і понав ся їм в руки, і привязаного до стовбурів дерев, на дві частини єго роздерто. Думаю, що й ти не вернеш ся до вітчизни, як примусиш виступити єупротив тебе зброю ромейську, але пронадеш тут з усім військом, що ані оден човен (огненосний) не приїде в Скитию, повідомити про нещасливу долю що теб сїткала.“

Сьвятослав, розгнївавшись з такої відповіді, під впливом варварського запалу і нерозсудности, сказав на те так: Не бачу жадної потреби імператору ромейському йти до нас; нехай не трудить ся йти в сеї край: ми самі скоро поставимо шатри перед брамою Византиї, обведемо її міцним валом, а як він (імператор) буде бороти ся з такою бідою й виїде — сьміло приймемо і са-

¹⁾ Іде екскурс про те, як Болгари з'явилися в краях балканських.

²⁾ Германі тут з'явилися на місце Древлян; подробиць сих про смерть Ігоря літописне оповіданє не знає, просто каже, що Древляне вбили Ігоря. Дуже цікава тут і вище (VI, 8) згадка, що Русь вертала ся до дому Боспором Кимерійским; се ствержає догадку, що край придонскі належали тоді до Рускої держави.

ним ділом ему докажемо, що ми не якісь партачи — зарібники, а люде крови (αἰματώων ἄνδρες) і зброєю поборяємо противних, хоч він через несвідомість силу руську й уважає за якусь жіноцтво, в запічку виховане, і сими погрозами пробує нас настрашити, ніби дітей немовлят якимись машкарами¹⁾.

11. Вислухавши такі нерозсудні его речі, імператор рішив не гаятись, але як пильнійше готовитись до війни, щоб випередити з своїм походом і перебити ему похід на столицю. Зараз вибрав полк з найкращих сьмільницьких молодиків і назвавши їх безсмертними, звелів при собі бути. Далі магістру Варді прозвищем Склиру, брату шебіжчички Марії, жінки тогож імператора, чоловіку проворному й до бою відважному, і патрицию Петру, що за імператора Никифора зроблений був обозним (στρατηγεάρχης) задля своєї сьмільности і славних вчинків на війні (кажуть, що під час нападу Скитів на Тракію припало Петру, хоч був свнух, стати з своєю полком до боротьби з ними, і вожд Скитів, здоровенний чоловічище в добрій броні, махаючи предовгим списом, вніхав на коні між війсками й викликав, хто б схотів против нього стати; Петро, набравши ся сили й відваги над сподівань, вдарив кося острогами міцно і розмахнувши дуже списа, обируч вдарив ним в груди Скита, і удар був такий сильний, що спис пробив наскрізь і пролетів наперекі через груди, так що й броня з колець его не задержала, й той велетень без крику упав на землю, а Скити злякавшись з такого несподіваного і дивного виду, вдарилась тікати) — сим двом вєводам звелів імператор з війском іти в сусідні, близкі місця Мізії, там перебути зиму, муштруючи війско й обходячи край, щоб не стало ся ему шкоди від нападів Скитів. А до становниц і мешкань ворогів посилати людеі, що вміють обидві мови, перебраних в скитеку одіж, аби розвідати про їх заміри й повідомити про те імператора. Одержавши від імператора такий наказ, пішли в Еврону.

12. Тавроскити, прочувши про їх похід, спорядили частину свого війска, придавши силу Гуннів і Мізян, і вислали на Ромеїв. Магістр Варда, скоро довідав ся про їх прихід, бувши чоловіком відважним і діяльним, а тоді ще під впливом серця й заналу великого, зібравши виборних вояків, споряджав ся до битви з ворогами; покликавши Івана Алаку, вислав его на розглядини — оглянути Скитів, довідатись про їх число, де стоять і що чинять, і як найскорше послати ему сказати, аби спорядив і впорядкував війско до бою. Іван, забравши з собою виборних, поїхав швидко до Скитів; другого дня послав до магістра, радячи, щоб скорійш ішов з війском: Скити стоять не далеко, близько. Той, почувши таке, уставив фалангу на тров, одній частині звелів іти з фронту, а двом ирйти з боків в лєні і з засади вибігти, скоро зачують, що труба до бою заграла. Таке розказавши лохагам, вступив з фронта на Скитів і починає бити ся міцно. Війско вороже переважало числом, було їх з 30 т., а у магістра, з засадою, не було більше як 10 т. Почав ся бій, і згнули сьмільвійші, аж якийсь Скит, сподіваючись на силу й велетність, відділив ся від свого полку і на коні напав ся на Варду, вдарив его мечем по шолому, але удар меча був невдатний, збив верх і ослизнув ся з решти за для

¹⁾ Се оповіданє Льва Д. нагадує нашу літопись, де Святослав послав сказати Грекам: „хощю на вы ити и взяти городъ вашъ, яко и силъ“. Взагалі, хоч в літописі покручена історія Святославової війни дуже, але знаменита її характеристика особи Святослава згоджуєть ся з оповіданєм Льва (порівняй его оповіданє про облогу Дористола), і тому можемо її тут вірити. Google

его міцності. А Костянтин патрицій, родич Варди, що тільки першим пухом почав обростати, велетень тілом і сили непереможної й необорної, витягнувши меча, кинув ся щоб вдарити Скита, але той, злякавшись удару, ухилив ся, посунувшись до заду коня; удар прийшов ся коню по шві й наскрізь її перерубав, а Скита, що впав з конем, Костянтин вбив.

13. Коли бій так загав ся туди й сюди, з частою переминою щастя в обидві сторони, Варда звелів сурмити до бою й бити часто в бубни; фаланга до розказу вийшла з засади й зайшла з тилу Скитам — страх на їх напав, і подались тікати. Ще не розпочала ся справжня втікачка, як Скит значний яквісь, що видавав ся меж вишніми велетенским тілом і красою зброї, проїздив між військами, підбурюючи своїх. Варда Склір підїхав до его й ударивши по голові, і всадив меча до пояса: не затримав ані шолом, ані броня сили руки чи удару меча. Коли він, розятій на двох, впав на землю, крикнули Ромей з ридощів і підбурились, а Скити, настрашені таким новим і страшним ударом, помішавши лаву, з лементом вдарили ся бігти; Ромей гнали їх до пізнього вечера й били немилосердно. Кажуть що в сїм бою вбито Ромейв 55 чоловіка, а покалічено багато, й більшу частину коней піками повражено, а Скитів пропало більше 20 т. Так закінчила ся битва Ромейв з Скитами. Імператор Іван переслав війська через Гелеспонт в Европу, щоб вони перезимували в Тракії і Македонїї й щодня муштрували ся в зброї, щоб підчас війни не показати ся нездатними й гіршими від ворогів, і щоб там ждали війни. А коли вона вийде з під зимової негодї й приведе погоду ясну, сам імператор привбуде з своїм військом і з усіми силами піде на Тавроскитів.¹⁾

VII. 9. (971) Бо (Скити), прочувши, що воввода Варда рушив з Европи до Азії, послані імператором задля повстаня Варди Фоки, як то вже сказано, дуже шкодили Ромеям наглими нападами і немилосердно грабували й руйнували Македонію. Бо магістр Іван Куркуа призвищем, що був поставлений на чолї тамошнього війська, незвичайно зледачів і рознив ся і дуже нещасливо і нерозсудно справував, се й надало Русєв сміливости й відваги. Не терплячи їх нищї й тяжких образ, імператор забрав ся з усіми силами їх сшннати й битвою відбити. Звелів споряджати огненосні кораблі, привезти правиятєскими кораблями до Адриянополя силу збіжа і корму для худоби і потрібне число зброї для війська, щоб Ромеям нічого такого підчас війни не бракувало.

VIII. 4. (972)²⁾. З світом (імператор) уставив і глибокими фалангами ушиковав військо та й рушив на Престлаву, сказавши в сурми до бою часто сур-

¹⁾ Пограничну війну, на границях Болгарії й Византії замищує Лев Д. під р. 970. Повстанє Варди Фоки, братанича покойного імператора Никифора, сина Льва Куропалата, примысло імператора не тільки доложати власній похід на Святослава, але й Скліра відкликати, і дало можливість Русєв поновити свої нападє на Византію (про що каже дальший уривок). Доперва що тому, як Варду Фоку було взято, з початком р. 972 міг імператор забрати ся до походу на Русь. Так у Льва Д., що з тою хронологією не згоджують ся відомости Яхї, сказав я вже.

²⁾ Восьму книгу Л. розпочинає ширшим оповіданєм про збори Цялїсхия до походу на Русь, я его випустив. Поклонившись святощам, оглянув він в Босфорї флот з огненосних кораблів і вирядив его на Дунай „стерегти его, щоб не могли Скити, як би схотїли тікати, поїхати в свої краї, до Боспору Кімерийского“ (1). Сам імператор з військом рушив до Адриянополя, гранничного міста Византії з Болгарією, й довідався, що Скити, над сподіванку, лишпи балканські переходи без охорони. Тому імператор поставив їти скоріш в Болгарію, користаюц з не обачности рускої та сподїваючись „взяти з першого ж нападу болгарську

мити, в цимбали звонити і в бубни бити. Підняв ся галас незвичайний, в горах лунав гук тимпанів, зброя звеніла, коні іржали й вояки перекликались, звичайно підбадьорючи один одного до бою. Тавроскити в поводу несподіваного находу на їх випробованого війська, збили ся й перестрашили ся. Але захопивши ся скоро за зброю і взивши на плечи щити (а сї волики, для безпечности зроблені аж до нїг) міцною лавою виступили супроти Ромеїв на свободну для коней рішину перед містом, кричачи як звіри й піднявши дикий і гучний галас. Ромеї, напавши на них, били ся міцно й дїла доказували немалі, але битва вагала ся, аж імператор звелїв безсмертним за сурмою напасті міцно на лїве крило Скитів, і ті кинувши піками, коней добре штрикнули острогами й на них метнулись. Скити, бувши пішаком (бо в їх нема звичаю бити ся на конях і до сего не привчають ся) не встояли перед їх піками, вдарили ся тікати й у стїнах мійських замкнули ся; Ромеї доганяли їх і били немилосердно; кажуть, що в сїй битві погнуло Скитів півдесятої тисячи.¹⁾

5. Ті що спасли ся, замкнувшись в місті, міцно відстрілювали ся зза стїн. Тодї, кажуть, патрицій Калокир, той що навів руску силу на Мізію, як то сказано, й пробував в Престлаві, дізнавшись про прихід імператора (а втїти ся то не могло, бо клейноти імператорські блиском золота сяли надзвичайно) серед ночі тихцем вишов з міста той подав ся до Святослава, що перебував з усім війском в Дорнестолї (тепер зветь ся Дриста). Так втік Калокир. Ромеям ніч перебила битву; другого дня (то була т зв. велика п'ятниця, коли Спаситель, ідучи на муку, після тайної вечери дав науку ученикам) прийшла решта війська з машинами, імператор Іван виїшов рано та оставивши військо рогом, втрубивши до бою, напав на стїни, щоб взяти місто приступом. Русь, підбадьорена своїм вождем (то був Фенкел, що мав третє місце по Святославу, бо той був старший над усіма) боронили ся зза стїн і відбивали Ромеїв яко мога, кидючи в їх піками, стрїлами й ручним камінем. Але Ромеї, зчаєта стрїляючи з тизу з машин до киданя стрїл і каміня, з прац, і піками, відбили Скитів сильно і не давали їм смїливо зза стїн виступати. Імператор гучним голосом звелїв ставити до стїн драбини й своїм криком підбадьорив облогу, бо веї перед очима імператора били ся смїливо, сподїваючись зараз від него відповідної за працю нагороди.

6. Тим часом як Ромеї вступали і приставляли драбини до стїн, якийсь смїливий хлопець, що тільки почав обростати рудим пухом, з країв східних, Теодосій на імя, а прізвисьцем Мезоникт, з голім мечем в одній руці, другою піднявши над головою щит, щоб не влучили в него Скити зверху, пішов драбиною. Підійшовши до заборула, приступив до якогось Скита, що вистрозившись, хотїв пікою своєю вдарити, — та по ший втяв, аж відтїята голова

стоялицю Престлаву, а звіти рушивши, легко нїху руску подолюти.⁴ Старшина військова, правда, уважала була швидкий такий похід за річ небезпечну, але імператор при своєму зостав ол. Військо дїлено без перешкоди перобило Балкани і перепочивши, другого ж дня рушили на Престлаву. Окрім імператорського полку „безсмертних“, Д. рахує грецького війська 15 т. пішого і 13 т. кінного, а у Святослава мало бути 60 тис.

¹⁾ Тут і пізше Лев Д. каже, що Русь не мала кінних; Норманьсти вказують аналогію, що й Нормани не вміли їздити кінями. Не можемо відкидати сеї звістки, що військо Святослава було піше, хоч сам Святослав в літописній характеристичї виступає їздецем. В пізнійших звістках бачимо значно більш розповсюджене уживанє коней, напр. в Іпат. л. з р. 1151.

з шоломом покотилася з стіни до долу. Ромей з такого звичку підняли великий крик та завидуючи сміливості сего що перший вишов, в великім числі побігли по драбинах. Мезоникт же, впішовши на стіну й здобувши заборолу, багато Руся на всі сторони порубав і з стіни поскидав. Колиж швидко по тому повиходило з усіх боків багато на стіну і з усієї сили почали рубати ворогів, Скити покинули заборолу й із соромом повтікали до царського двірця, що був міцно огорожений і мав в собі скарби Мізії; а одну хвіртку лишили відчинену. Тим часом товпа Ромейв за стінами розбила й знищила завіси й засови воріт і вступила до міста, страшно витинаючи Скитів. Тоді, кажуть, і царя болгарського Бориса, що визначався рудою бородою, ухопили з жінкою й двома дьтми, й привели до імператора. Той его прийняв з честію й оголосив володарем болгарским, кажучи, що прийшов помстити ся за Булгар над Скитами за їх утиск.¹⁾

7. Ромей, раз убравши ся до міста, пішли по заулках, вбиваючи ворогів та грабуючи їх майно. Так прийшли до царського двору, де збила ся сила руского війська. Але Скити з середини боронили ся міцно, вбивали тих, що вважали хвірткою, і вбили коло півтора ста сміливих людей. Імператор, дізнавшись про таке, конем прїїхав хутко й звелів був своєму полку всіми силами йти на ворога, та побачивши, що нічого доброго з того не буде, бо Тавроскити вигідно поборолі тих, що вступали тісною хвірткою й багато побили, задержав нерозсудне змаганє Ромейв і звелів з усіх боків кидати в двір огонь. Розгорілось велике полумя й нищило скоро все навколо, тоді Русь, звиш 7 тис., виїшла з дому на двір і пробували боронити ся від нападу. Імператор послав на їх магістра Варду Скліра з молодецьким полком; Склір окружив їх лавою сміливіших вояків і взяв ся до бою. Почалась битва, і Русь міцно била ся не відступаючи, але Ромей завдяки своїй відвазі й досвіді військовому побили їх піками. Богато погинуло в сїй битві й Мізіїв, які помагали Скитам, гніваючись на Ромейв, що з їх причини став ся той нахід Скитів. Сфенкел подав ся до Святослава, втікши потай з невеликим числом. Его вбито потім, як то буде мова. Так Престлава, по двох днях облоги, достала ся Ромеям.

8. Імператор Іван, нагородивши, як треба, військо, став до спочинку і сьвяткував там сьвяте воскресєнє Спасителеве. З невеличких скитських вїбрав він деяких і послав до Святослава, щоб вони оновили про взятє місто і вбитих товаришів і сказали, щоб він не галуєцьки вибрав скоріше або се або те: або відложив зброю, покоров ся переможцєм і попросивши пробаченя за нерозсудність, скоро забрав ся з Мізії, або — як не хоче сего, і перейняв ся своїм завзятем, аби боронив ся всіми силами від находу ромейского війська. Таке звелів він сказати Святославу; сам перебув кілька днів в місті, направив его руїни, лишив міцну залогу, назвавши его з свого імени Іоаннополем, і з усім війском рушив на Дористоль; се місто збудовав від початку імператор Костянтин славний і приїв его до сучасної слави й великості, коли бачив на небі знак хреста з зір і поборов Скитів, що ворожо виступили на него й ринули навїшено.²⁾ Імператор (Іван) дорогою взяв Пліскуву та Дінію й багато міст, що відступили від Скитів та пристали до Ромейв. А Святослав, довідав-

¹⁾ Цимякий пішов тією же стежкою політичною, на яку був вступав вже Никифор — вїби опікуватись над Болгарами, а в кінці Болгарію собі до рук взяти.

²⁾ Доростол — Силистрія, на правім, болгарским боці Дунаю.

шлись про біду Престлавську, журивсь і тужив, уважаючи се злим знаком на будучість, але вдавшись в нерозважність скиток та нишаючись побідаян над Мізаями, думав, що легко чму прийде й ромейську силу побороти.

9. Вачучи, що Мізи кидають попередню клязнь до нього й переходять до Ромей, в великім був клопоту, міркуючи, що як би Мізи перейшли до Ромей, нещасливо б его справа пішла; отже зібрав всіх значніших родом і можлистю Мизів, числом до 300 і зчинив з ними річ люту й нелюдську: позабивав, повтинавши голуби, решту ж закував і в вязниці посажав. Сам же зібравши все військо Тавроскитів — а було їх коло 60 т. люду, вийшов супроти Ромей. Коли ж імператор дуже поволі надходив, деякі сьмільвівіші відділились від руского війська, під впливом нерозсудної відваги, сіли в засаду й несподівано вискочивши, панали на передніх і кількох вбили. Імператор, побачивши їх труни, розкидані повз дороги, здержавши коня удою, пожалив ся погібелі земляків і zesлв догнати тих що се вчинили. Шнаки скоро оббігли ліси й чагарн, вхопили тих напастиків і привели звязаних перед лице імператора, сей зараз zesлв їх потяти, а ті не гаючись носікли до решти мечами. Коли ж військо прийшло в околиці Дористола, що звичайно зветь ся й Дриетрою, Тавроскити, узброївши свою лаву піками й щитами, стіною ставши, чекали ворогів. Імператор виставив Ромей супроти їх, поставивши з боків кінних в бронях, а стрільців і працників заду, zesлв їм стріляти часто й повів військо.

10. Війска взяли ся до бою, почала ся битва велика, і в перших бічках боротьба йшла рівно з обох сторін. Руси були ся міцно, уважали за великий сором, як би тенер побили Ромей їх, які мали у сусідніх народів таку славу, що завше в битві поборюють ворогів, і позбавили її. Ромей ж знов соромились і страшились, щоб піший парід, що не вмів зовсім їздити, не подолв, будчи неправних в війні, їх, що завше побіждали суиротивників зброю й відвагою, і щоб за одну хвилю не пропала їх вся слава. Такі маючи думки, війска були ся відважно; Русь, унесена своєю дикостію та запалом, завзято натискала на Ромей, кричучи мов божевільні, Ромей ж відбивали їх з своїм досвідом і наукою воєнною. Богато погинуло з обох сторін, і до самого вечера побіда була нерішею, й битва та в той то в сей бік хилилась; вже зоря гасла, аж імператор вдарив сильно кінними та крикнувши, щоб вони, бувши Ромейами, ділом свою мужність показали, тим підбодрив дух війска. Вдарили з натиском міцним, сурмачи засурмили до бою і крик загальний залунав у Ромей. Скити, не зтерпівши їх натиску, подали ся тікати і снасли ся за стіни, богато втративши своїх в сій битві. Ромей ж, засьпівавши пісню побідну, вихваляли імператора, а той віддачив їм, роздаючи уряди і шир спорядивши, і до (дальших) битв підбодрив.

IX. 1. З сьвітом імператор свій табір огородив міцним валом так: на рівнині коло Дористола в горб невисокий; тут військо отаборилось, і імператор zesлв викопати рів навколо, а землю, вибравши, аложити по над ровом навколо табору, а виснавши досить високо вал, повтикати зверху піки і на їх повісити щити, один коло одного, так щоб рів і вибрана з него земля були замість стіни, і ворога не могли пройти в середину і не мали вступу, нападаючи в рів; так звичайно роблять собі Ромей захист від ворогів. Зробивши такий вал, другого дня уставив військо й приступив до стін. Скити, вхпляючись з бант, кидали на ромейске військо стріли, каміне і все що мож кидати, але й ті були Скитів з низу з пращ і стрілами. В такий стрільбі

пройшла битва, і Ромей, вернувшись в табор, стали обідати. А Скити під кінець дня на конях виїхали з міста, вперше з'явившись кінними, бо звичайно виступають на ворогів пішки, по вмюючи вилазити на сідла й так бити ся з ворогами. Ромей скоренько взяли ся до зброї, посідали на коней і взявши ратниця (воини вживають такі довгі до битви) з запалом і патиском великим на їх пустились. Але ті, по вмюючи й керувати коней уздами, коли Ромей почали їх бити списами, завернулись і забрались до міста:

2. Тим часом і огнепосії триери ромейські й кораблі з збіжем показали ся на Істрі; побачивши їх, Ромей великою сповнили ся радістю, а на Скитів навав страх: бояли ся мокрого огню, що везли на них, бо чули від старших земляків своїх, як десять тисяч Ігореві (батька Святославого) Ромей сим перендеким огнем знищили на Чорнім морі. Тому скоріш позбе-рели свої човни й повітягали їх понід стіни міста, де Істер протекас повз Дористола. А огнепосії кораблі обетунили й стали естеретти їх, щоб Скити не могли, посідавши (на човни), снасти ся в свою землю. Другого дня Тавроскити, виїшовши з міста, виступили на рівнині, захистившись аж до ніг щитами і зплетеними з колець бронями. Ромей також виступили з табору, вбравши ся в броні добре. З обох сторін міцно били ся, і побіда була непевна, то єт то ті перемогали. Але як котрийсь з Ромейского війська, вихоившись, вдарив списом Свенкеда, що уважав ся у Тавроскитів третим по Святославі, що був ся сьміливо тоді, велетень тілом і завятий,¹⁾ — Тавроскити з его смерти настрашили ся, подали ся з рівнини й скоренько пішли до міста. Тоді багато побив ворогів заліною булавою Теодор призавищем Лалакон, чоловік за дїя мочи й сили тіла еграшній і несорбній, бо з такою силою нею (булавою) махав, що розбивав разом з шоломом і голову в нїм. Отже Скити, завернувшись, подали ся до міста, а імператор Ромей, звелівши сурмити до повороту, зкликав (вінеко) до табору, і наділивши дарунками й вечерєю, заохотив бити ся міцно з ворогами.²⁾

3. Так замисел Льва Куроналата страшно й погибельно закінчив ся. А Русь лавною (вертаю ся з оповіданєм, звідки почав) виїшли на рівнину, великим способом сплкуючись поналити ромейські машини. Не могли вони еховитись від їх гучної стрільби, що багато Скитів що дня вбивала киданим камінєм. Магістр Іван Куркуа, з імператорекого роду, що естеріг ті машини, побачивши такий сьміливий натиск ворогів, а до того підплив і розісцаний (було то по сніданю), сів на коня і з виборними вояками поїхав на їх. Кінь понав в яму й зкинув магістра з сниси, а Скити, побачивши красну зброю, кінські прибори й инше убрание, розкішно зроблене (бо все було густо позолочене), подумали, що то імператор, збігли ся з своєю зброєю й мечами та екірами поєкли немилосердно, а голову насадили на ратище й поставили на башті, зупаючись з Ромей, що їх імператора немов яку екотину на шматки поєкли. А се магістру Івану дістало ся, що промаи від навесних варварів, за его алочинства, що починив а божими храмами зняти, бо кажуть, що ба-

¹⁾ Імя Свенкеда (Σφηνκεδ) пригадує близько Свингольда або Свенгельда, воевода Святослава, що поруч з ним вступав і в умові з Византиєю, але тільки Свенкед у Льва мав бути вбитий, а Свингольд жив і потім; чи не помилувсь тут Лев?

²⁾ Перервавши оповіданє про руску війну, оповідає Лев Д. в гл. 3—4 про пробу постання, яку вчинив в Константинополі Лев Куроналат; брат цюкішого імператора Никифора.

гато їх пограбував у Міаїв і їх сьвяті прибори й начиння повернув на свої власні оздобы.

6. Загордувавши з того щастя, Русь другого дня виїшла з міста й стала лавою. Ромеї ї собі вступили супроти їх широкою лавою. Тут Анема, один з імператорської прабічної сторожи, син критського начальника, побачивши Ікмора (Ἰκμορᾶ),¹⁾ що по Сьвятославу вів військо скитске і після него мав у їх перше місце, чоловік здоровенний і сьміливий, що з своїм пішим повком завзято постунав і бив богато Ромеїв, — (Анема) сподіваючись на свою силу фізичну, витягнувши прабічного меча, розігнавши коня і штрикнувши острогами, кинувся на Ікмора і напавши утяв по шиї: голова Скита, відтята разом з правицею, полетіла до долу. Коли він вив, крик з лементом разом підняв ся у Скитів, Ромеї кинулись на їх, ті не витримали їх натиску і зажурившись з погибелі свого вояводи, заложивши щити на спини, подали ся до міста; а Ромеї ішли за ними й били. Як настала ніч, повний місяць сьвітив, вони (Русь) виїшли на рівнину й шукали своїх мерців. Покладавши їх коло стін, богато огаїв розложили й налили на їх, забиваючи по предківському звичаю богато невольників, чоловіків і жінок. Справляли жертви за мертвих: топили в Істрі дітей і півнів, кидаючи в течю. Кажуть, що вони, тримаючись обрядів елленских, подібно до Греків справляють жертви й поливання мерцям, чи то навчившись від Анахарсиса і Замолксиса, своїх філософів, чи то від вояків Ахилея.²⁾ Бо Аріан оповідає в своїм Периплі, що Ахилей син Пелея був Скит, з місточка Мірмикіона, що лежить при Меотийським озері. Скити прогнали его за сувору, люту вдачу й пиху, і він тоді пішов в Тесалю. Явні доводи того — одіж з застіжкою, пішний спосіб битви, руде волосє й сині очі, нерозважність, гнївлива й люта удача, за що й дорікав ему Агамемнон, кажучи: *

Милі завше ему суперечки та війни та битви (Іл. I. 177).

І тепер Тавроскити звичайно ринають суперечки вбиванем та кровню. А що се нарід нерозважний, вояничий, спільний, що нападаєт ся на всіх суздів, сьвідчать про се богато, і сьвятій Єзекіїл, що згадуючи про їх, каже: „От я наведу на тебе Гога і Магога, князи 'Рѣ;“ (Єзек. XXXIX, 1). Але про жертви Таврів досить і сього.³⁾

7. Вже займав ся день, аж Сьвятослав зібрав свою старшину — се своєю мовою вони зуть комсит (κομιστῶν);⁴⁾ коли зібрали ся, й снітав їх, що

¹⁾ Імя в наших жерелах цілком невідоме.

²⁾ Те що тут Лев Д. оповідає про похороня рускі, згожуєт ся з арабскими описями похорон, особливо ібн Фадлана; що до жертв, то про убиванє дітей не знаходимо більш звісток, а що до півнів — то порівняти а сям оповіданє Константина Порфирородного про рускі жертви на Хортиці. Цікаво, що тут Л. дає Руси в земляки Скита — Анахарсиса і Гета — Замолксиса, себто уважає Русь за оден нарід з Скитами й Гетами.

³⁾ Про перенесенє легенди за Ахилея на наші берега чорноморські казав я вже вище (див. Страбона); Лев Д. заходить ся тут коло наукової аргументації, що Ахилей був Тавроскит, себто Русин. Се, як і вивід Руси від Єзекієлевого 'Рѣ; потім вийшло в пізніші елюкубрації книжні. Цікаво, що Русь у Льва виступає як народ стародавній, з початком невідомим, без яких небудь переказів за якусь міграцію, що були відомі Византийцям напр. за Болгар, Угрів, Пече вігів і т. я.

⁴⁾ Се назвище нераз приходить у Византийців і его здебільшого об'ясняють від комони = коні, комоньство = збір кінних; натомісь деякі толкують се покрученим compositus.

тра робити, деякі радили серед ночи сісти на човин, викрастись якось і втікти. бо не можна бороти ся з кінними в золітих бронях, і то вже втративши найліпших бойців, що кріпили військо й дух підбодряли. Інші противно радили стати до згоди з Ромеями, завести угоду й тим спасти решту війська; бо не легка річ викрастись і відплисти, тому що огненосні кораблі з двох боків при берегах Істра стережуть броду, так що як би спробували шоплинути рікою, то вони б усе зараз попалили. Святослав тяжко й гірко застогнавши, сказав: „пропаде слава, яка йшла за руским війском, що нетрудно воно підбивало єусідні народи та тримало в неволі цілі краї, не проливаючи й крові, пропаде, як тепер так соромотно поступимось Ромеям. Від предків ми мужність дістали; пригадаймож, якою неборною до сих часів була сила руска й міцно биймось за своє спасеня. То не наш звичай — втікачами йти до дому, але — або жити з побідою або славно умерти, доказавши діла як слід сміливим мужам“. Так парадив Святослав.¹⁾

8. Про Тавроскитів оповідають также, що вони й до сих часів ніколи, хоч переможені, не віддають ся в руки ворогів: як не сподівать ся виратовати ся, встромляють собі в пупро мечи й так себе забивають. А се чинять тому, що мають таке переконаня: кажуть, що забиті ворогами на війні після смерти, як душа виїшла з тіла, служать на тім світлі (въ зѣсу) своїм убийцям; боячи ся такої неволі, Тавроскити самі себе забивають, не хочачи служити тим що їх забють.²⁾ Така панує в їх думка. Отже ввслухавши мови свого князя, радо ухвалили задля свого спасеня ще пробувати щастя й міцно бити ся з ромейскою силою. Другого дня (була се субота, 24 іуля місяця), вже сонце пішло на захід, Тавроскити виїшли з усім війском з міста й стали міцною лавою, з виставленими піками пробувати щастя. Імператор ушкикував Ромейв і внів з табору. Почала ся битва, і Скити міцно натиснули на Ромейв, бючи їх списами, коней разячи стрілами й збиваючи так їздців на землю. Тут Анема, що визначив ся так дещь перед тим, вбівши Ікмора, побачивши Святослава, що з запалом, як неспритомний, натискав на Ромейв і підбодряв своє військо, виїхавши на коні (так він робив звичайно і багато перед тим таким чином Скитів побив), пустивши коня цілком, наскочив на нього й ударив мечем по горлу, — збив его, але не вбив: задержала броня з колець злетісна й щит, що він брав, боячи ся ромейских списів. Скитске військо окружило Анему, збило з коня кількома ударами списів; вбив він багато з них, але вбито й его, а то був чоловік, якого ніхто з товаришів не міг переважити сміливими військовими вчинками.

9. Підбодрившись знову з его смерти, Русь гучно і дико закричала й потиснула наших: відступали вони, ухилиючись перед незвичайним натиском Скитів. Імператор, побачивши, що ромейске військо відступає, злякав ся, щоб збившись з того страшного натиску Скитів, цілком воно того рішучого моменту не упустило, і кликнувши до свого полку, списа міцно вхопив і рушив на ворогів. Забили в бубни, засурмили в сурми до бою. Ромей, застидившись

¹⁾ Тут ще раз маємо цілковиту угоду що до характеристика Святослава у Льва Д. і в нашій літопися, пригадаймо его славу промову до війська: „уже нам пїкмао ся діти, я волею и неволею стати противу: да не посрамят земля Руские, но ляжожь костью ту“ і т. д.

²⁾ Со нагадує клятву в ум 944 р.: „я да будуть рабі в спї вікъ и въ будущий.“

пред таким запалом імператора, завернули коней і міцно вдарили на Скитів; як раз підняла ся й буря з порохом, і заповнивши повітре, впала на ворогів: порох, піднявши ся, засліплює їм очі. Кажуть, що з'явив ся й якийсь їздець на білім коні і від Ромеїв, підбодряючи їх їти на Скитів, і дивно побиваючи ворогів, помішав їх лаву. Кажуть, що его перед тим піхто в війско не бачив, та не побачив і після битви, хоч імператор і шукав его, щоб відповідними дарунками наділити і за працю его віддячити; та хоч шукали, не знайшли, і звідти повстала думка певна, що то був великий мученик Теодор, якого імператор в битвах молив помагати, рятувати й спасати его з війском. Кажуть ще й таке трапилось звечера перед битвою: в Византії одній дівчині, Богу присвяченій, здало ся ві сні, що бачить Богородицю, і навколо якісь огневидні люде. І сказала вона (Богородиця) до їх: „поклічте мнї мученика Теодора“; зараз же привели краснего, відважного мужа в зброї. І сказала до его Богородиця: „твому Івану, (хзръ) Теодоре в битві з Скитами тяжко приходить ся, посиюши ся йому на поміч, як не встигнеш, то буде его справа. Той сказав: „готовий я слухати матери Бога і Господа мого“, і се сказавши, зараз пішов, і зараз сон злетів з очей дівчини. Так закінчив ся сон дівчини.¹⁾

10. Ромеї пішли за тим божественним мужем — вождем, вдарили на ворогів, почав ся тяжкий бой, і Скити, не витримавши натиску кінного війська, і як ще обійшов їх магістр Варда призвищем Склір (бо той з своїм полком зайшов їм з заду), подали ся тікати; гнали їх до стін, і гинули вони з соромом. Мало що й самого Святослава не взято, враженею й закривавленею, аж ніч надійшла й его виратувала. Кажуть, що в тій битві вбито Скитів півшіснадцяти тисячи, взято 20 тис. щитів і мечів пребагато, Ромеїв вбито півчвертаста і покалічено багато. Таку то побіду осягнули Ромеї в сій битві. Святослав цілу ніч журив ся про гибель свого війська, сумовав і ярав ся. Але не можучи бороти ся з необорним війском, зрозумів, що розсудний вожд, попавши в неможливе становище, не повинний віддавати ся злій долі, а яко мога ратувати своє військо. І так з сьвітом послав послів до імператора Івана і просив згоди, з тою умовою, що Тавроскити віддають Дорнестол Ромеям і пускають взятих в полон, лишають Мізію і вертають до своєї вітчизни; Ромеї ж дають їм відплисти і не нападуть на їх з огненосними кораблями (бо страшно бояли ся перседкого огню, що може нищити й камінь), дадуть окрім того їм збіжа й приймати муть приязно тих, що прибувати муть для торгівлі до Византії, як то давнійше був звичай.²⁾

11. Імператор радо прийняв таку угоду (волів далеко лїнше згоду, як битву, бо знав, що ся раз ратує народи, а другий раз знову нищить), завів умову і згоду й наділив збіжем, кожному чоловікови виміривши по дві міри (медина); було їх що брали хлїб 22 тис., що з тих 60 тис. руского війська втікли від смерти, а 38 тис. зброя ромейська знищила. По заведеній умові Святослав зажадав побачитись з імператором; той не відмовив і в позлоченій зброї на коні приїхав на берег Істра, маючи з собою силу кінних в зброї позлоченій. Святослав же прибув, припливши якимсь скитским човником, тримаючи весло і разом з иньшими гребучи, як би й всякий иньший. Выглядав він так: середнього зросту, не занадто високий, але й не низкий, брови

¹⁾ Ся легенда зостаєть ся доказом, як тяжко приходила Грекам побіда над Русю і яке одушевляєне серед їх вона викликала.

²⁾ Тут маємо прелїмінарію умови до вище поданого трактату Святослава з Греками; але відносія торговельних, як згадано було, в йому не зацеплено.

мав густі, очі сині, ніс короткий, борода оголена, на верхній губі густе й довге волосся, голова зовсім обголена, з одного боку висів чуб, що означало значний рід; шия здорова, плечи широкі, і взагалі дуже добре був збудований; здавав ся якимсь понурим і диким; в однім усїм висїла золота сережка, оздоблена двома перлинами, з карбункулом посередині, одїж на нїм була біла, нїчим не рїзнялась від иньших окрім чистоти. Не багато поговорив з імператором, сидючи на лавці човна, й поїхав. Так закінчилась війна РOMEїв з Скитами.¹⁾

12. Святослав, лишивши Дористол і віддавши невільників по умові, поплив з товаришами, які зістались, до вітчини. Але як плув, Пацнаки. на-рід кочовничий великий, нечистий (власт. — що їсть воши), що перевозить свої оселі, з дебільшого живучи на возах, зробили засаду, майже всіх побили, й самого Святослава з иньшими вбили, так що з такого великого війська не багато спасло ся в Русь.²⁾ Іван же імператор, в протягу чотирох лише місяців поборовши руске військо, як то вже оповідано, й привернувши Мізію Ромеям, Дористол назвав Теодорополем, з іменн воеводи і мученика Теодора, і лишивши добру залогу там, вернув ся до Візантії.³⁾

XXIX. Б р у н о.

Бруно з Кверфурта (род. 976 р.), свояк Татмара, близький чоловік при Отонї III, потім чернець з іменем Воніфация, перейняв ся бажаннем проповідувати християнство повірним народам і вповнячений на єпископа in partibus, подав ся до східної Європи. Звістки про місіонерську діяльність его доволї темні й бідні. З листа его видно, що з Угорщини удав ся він до Печенігів, потім до Прусів; тут его і вбито було скоро — р 1009. Лист Бруно, писаний, як доводять, коло 1008 р., після подорожи до Печенігів, до імпер. Генриха II, має на метї помянути імператора з Болеславом польським, прихильником Бруно. Для нас лист сей цікавий своїм оповіданєм про побут Бруно у Володимїра. Подаємо уривок в перекладї з видання в Monumenta Poloniae historica т. I.

Проїшов цілий рік, аж проседівши довго даремно, кинули ми Угрів і пустили ся в дорогу до найлютіїших з усіх язичників — Печенігів (Pescenegos).

Князь Русів (Rusorum), великий і багатий володарь, що проти моєї волї задержав мене місяць у себе, — ніби я хочу себе своєю волею занепастити, й умовляв, аби я не ходив до такого невірного народа, де не здобуду їх душам жадної користи, а тільки смерть (собі), та ще й найлютіїшу. Коли ж не зміг він (умовити), та ще й якесь видїне про мене грішного (indigno) его налякало,

¹⁾ Оповіданє Льва Д. цілком пригадує слова лїтописцї про простий спосіб життя Святослава. Що до подробиць вигляду Святослава, то оповіданє Л. подає повод до деяких двозначних толковань: так Святослав міг бути чи обстрижений чи обголений (ἐψιλωμένος τὸν πάριον, τὴν κεφαλὴν ἐψίλωτο — властиво з голою бородою, головою); що до чуба то можна толкувати: чуб висів з одного боку і — з обох боків. Се оповіданє Льва Д. від давна звертало на себе особливу увагу, бо то одинока опись вигляду руского князя і Русина взагалї з тих часів.

²⁾ В нашій лїтописї Печенігам дають вість Переяславцї — себ то Болгари з М. Преслави, що Святослав везе великі скарби, й тим дають повод до того нападу на Святослава. Се, як і ціле оповіданє про побїду Святослава, неправдиве, але чи не переходивало тут згадка, що смерть Святославу приготувала его болгарські вороги, і то правдоподібнїша — Греки?

³⁾ Далї йде оповіданє про трюмф Цимисхїя в Костантинополї; при тїм з Борнса, царя болгарского зняти були імператорські регалїї, і натомість дано ему тятло маїстра. Тим закінчилась візантїйска опїка що до его особи. Google

з війском проважав мене два дні до остатньої границі своєї держави, яку він за для переходів ворожих дуже міцною й довгою огорожею окружив звідусіль. Він скочив з коня на землю, я з товаришами йшов попереду, він з своєю старшиною йшов за нами, і так вийшли ми за ворота. Він став на однім горбі, я на другім; обнявши руками, ніс я хрест Христовий, співаючи прегарний єспів: Петре, чи любиш мене? паси вівці мої. Коли закінчено антифон, князь прислав свого старшого до нас, з такими словами: „я довів тебе аж де кінчить ся моя земля і починаєть ся ворожа. Для Бога прошу, не зананащай на сором мшї свого молодого житя. Я знаю, що ти завтра до третьої години без користи, без поводу мусиш зкоштувати гіркої смерти.“ Я відповів: „нехай тобі Біг відчинить рай, як ти менї відкрив дорогу до язичників.“¹⁾

Щож далї? Без жадної шкоди йшли ми два дня, третього дня, в п'ятницю, трічи — рано, онівдїї й о дев'ятій вели нас, з похилими головами, на смерть, і всякий раз чудовним чином — бо так велїв Біг і вожд наш Петро, виходили ми непорушно зпоміж ворогів. В неділю прийшли ми до більшого збору й дозволили нам жити, поки вістники об'їдуть і зберуть нарід на збір. Другого отже дня о дев'ятій покликано нас на збір, бито нас і коней, збігло ся люду без ліку з лютим видом, ідіняло страшний крик, тисяча сокір, тисяча мечів витягнуно на наші шпї й грозять посікти нас на часті; мучили нас аж до ночи, тягали туди, й сюди, поки старшина їх землї, видивши нас силою з рук їх і вслухавши нашої мови, зрозуміли, бувши розсудними, що ми з добрим прийшли до їх землї. Так за волею предивного (mirabilis) Бога і найдорогошого Петра пять місяцїв ми пробули між тим народом, обійшли три частини, четвертої не чіпали: звідти вістники старшини (meliorum) прийшли до нас. Коло тридцяти душ стало християнами; за помочю божою уложили ми згоду, якої ніхто, як вони казали, не міг окрім нас уложити. „Ся згода, казали вони, тобою стала ся. Як що вона буде міцною, як ти доводиш, всї ми радо станемо християнами. Як же тої князь Рузів порушить віру, мусимо дбати тільки про вішну, а не про християнство.“

З тим прийшов, я до князя Рузів, той згодив ся задля Бога й дав сина закладником. Висвятили ми з поміж своїх єпископа, і він (князь) разом з сином послав его в середину землї. І запроваджено на побільшенє слави й хвали Спасителя Бога закон християнський в тім народї, найгіршій і наплотїшій з усіх язичників, які є на землї.²⁾

¹⁾ Приїзд Бруно до Києва припав на часи дуже тяжкої боротьби Русь з Печенігами, коли, як каже наша літопись, „бї рать велика безпереступа“, руска колонїзация подаєть ся степових країв під тим натиском, і Володимир мусїв заходити коло оборони околиць київських. Літопись оповідає, що він тоді почав будувати „городи“ (замки) по Стугнї, Деєнї, Остру, Трубежу й Сулї; до сих заходів коло оборони належить і та огорожа (sepes), про яку оповідає Бруно; sepes звичайно значить частокіл; були в нїй і ворота, як бачимо з оповідання. Заховались досї слїди взлїз з ровами, часом високїх (3—4 сажнї й досї), що огорожували південні (і західні) границї Русь (про них спеціальна розвідка В. Антоновича в Київск. Стар. 1884, III); є їх кілька рядів: понад Росною, Красною, Стугнуою. Огорожа, про яку оповідає Бруно, що йшли до неї два дні, могла дійсно бути дось в околицях р. Стугна.

²⁾ Далї Бруно каже про свій замір іти до Прусів. Місія у Печенігах, як бачимо, не була дуже щасливою і не залишила по собі значного слїду. Про місіонерську діяльність на Русь Бруно нічого не згадує, була Русь і без того хрещена; звістки про таку діяльність его на Русь повстають у пізнішого біографа Даміана через помилку — замісь князя Прусів з'являєть ся князь Русь, що хре-

XXX. Т и т м а р.

Титмар, з роду Сакс (976 † 1018), еп. мерзбургський від р. 1009, один з видатніших хроністів німецьких, писав свою хроніку вже будиши єпископом, десь від р. 1012 і до самої смерті. Видатне становище, зносина з двором, давали ему можливість добре освідомлятися про події сучасні, тим хроніка его, написана досить непоправною латиною, стає важним жерелом. В своїх оповіданях про справи рускі він має відомостя від Саксів, що ходили з Болеславом в поміч Святиполку, тим так вони й докладні. Спеціальна оцінка відомостей его з 1018 р. — у Лянильченка Взаимныя отношенія Руси и Польши. Текст видано в Monumenta Germaniae historica, scriptorum t III, звідти й подаємо переклад.

VII. 52 (1017). Поступлю далі в своїх увагах і згадаю про неправдиве поступоване короля руского (Ruscorum) Володимира (Wlodemiri). Він взяв жінку з Греції на імя Олену, що засватана була за Отона III та хитрим підступом відібрана,¹⁾ і за її намовою прийняв свята віру християнську, але добрим ділами її не украсив. Бо був з нього чоловік надзвичайно розпустний і лютий, і дуже шкодив (власт. — тиснув) тендитним Данаям. Мав він трох синів,²⁾ і одного з них оженив з дочкою князя Болеслава, нашого нападника. З нею послано з Польци Рейнберна, єпископа Солі Колобрежекої (Salsae Cholbergiensis); він уродив ся в окрузі зв. Гассегун³⁾ і освічений свобідною наукою у розумних учителів, дійшов гідности єпископської, душкою — заслуженою. Скільки попрацював в повіреній ему справі — на се не вистачить ані мого знатя, ані красномовности: порушував і спалив храми ідолські; в море, присвячене демонам, вкинув чотири камня, помазаних св. помазанем і очитив благодословенною водою, і всемоцному Господеви нову галузь на неплодному дереві — себ то в народі дуже неосвіченим, порослі св. проповіді вивів: тіло своє мордуючи неснаєм, нуждою і мовчанем, серце обернув до богомисленної розваги.⁴⁾

Згаданий вище король (Володимир), прочувши, що син его з потайної наради Болеслава забирав ся до повстаня на него, взяв его (Рейнберна) разом з ним (Святиполком) і (его) жінкою і віддав під пильний догляд.⁵⁾ Там всечесний огонь, чого явно не міг робити, потай на славу Божу робив пильно далі. Тут помирившись з Найвищим Святищенником слідами й жертвою вперестанної молитви, що неслась з смиренного серця, визволений з тісної вязниці тілесної радісно перейшов до свободи вічної слави.

стять ся у Бруно. Про згоду Русн з Печенігами, запроважену закодами І., не кажуть нічого рускі жерела; могла се бути лише коротка перерва, бо далі, й до смерті Володимира війна йде своєю дорогою. І. в листі представляє справу так, що з власної ініціативи, а не з порученя Володимира запровадив згоду; характерно, що Печеніги представляють справу так, що не вони, а Володимир є ініціатором війни.

1) Тут Титмар помилив ся, помішавши византийських князів.

2) Стільки знов Титмар.

3) Гассегун, коло Бамба.

4) Ad speculum divinae contemplationis.

5) Перекладають также: в особні в'язниці (in singulari custodia) Звістка Т. про замір повстаня Святиполка объяснює нам оповіданє літписця, що Святиполк хоч одержав від батька землю Туровську, в часі смерті Володимира пробував в Києві, але віби на волі; літписць натякає на его звязок якійсь з Вишгородом: може батько перед смертю випустив з в'язниці і посадив его під рукою в себе в Вишгороді. Рейнберн чи не був посередняком в тих зносинах Болеслава з Святиполком.

А імя того короля (Володимира) несправедливо толкують: власть спокою (*potestas pacis*), бо не то зветь ся правдивим спокоєм, що мають від часу до часу неправедні, або держуть властители сьвіту сего, бо сей завше хисткий, але той тільки виключно ним володіє, хто, заспокоюючи всякий рух свого духа, здобуває царство Бога, що переборює перешкоди втїхою терпіння. І той єпископ, в небесній безісчотности пробуваючи, сьмієть ся з погроз неправедного чоловіка, володіє чистотою подвійною і дивить ся на полумя кари того респунтника, бо як сьвідчить учитель наш Павел: перелюбв судить Віг. Болеслав, довідавшись про все отсе, не запехаян, скільки міг, за те пометитись.

По тому король той (Володимир) вмер в старости, полишивши всю спадщину свою двом синам, тим часом як третій був в вязниці, але звідти він втік, полишивши жінку, й утік до тестя.¹⁾ А король той (Володимир) мав слабість (*lumbare venereum*), і то ще побільшило єго прирощену недужність. Учитель же спасеня нашого Христос, велячи нам опоясати свої чресла, сповнені погнбельним багатством розкоши, не до чого шийшого як до здержности нас покликає. І король той, чувши від своїх проповідників про світлинки запалені,²⁾ пляму вчиненого гріха зтер шильною щедростію милостиш; бо писано: давайте милостиню, і все у вас буде чисто. І він, бувши вже в старших літах і довго панувавши над згаданим королівством, вмер, і поховано єго в Київі (*Cuiewa*), великим містї, в церкві мученика Христового і папи Климента, коло вище згаданеї жінки єго:³⁾ їх гроби стоять в середній тої церкві зверху. Власть же єго ділить ся меж двома синами, і Христове слово скрізь справджуєть ся: бо а бока ся, що виходить те, чому голое правди каже сповнюватися; а він каже; всяке дарство, роздільниє само на себе, розпадець ся, і таке далї; всі християни молить, щоби Бог перемінив такий присуд що до сих країв (*in hiis partibus*).

VIII. 16. (1018). Не можна промовчати, що за біда тяжка трапилаєь на Руси (*Ruscia*). Болеслав наїав на неї з великим війском і, багато їй пошкодив. Місяця іюля в 11 день августівских календ (22/VII) згаданий князь (Болеслав) прийшов до якоїсь ріки⁴⁾ і там війску своєму каже стати табором і приготувати потрібні мости. Коло неї ж і король руский стояв із своїми і чекав неспокойно, який буде кінець заміреної з обох боків битви. Тим часом ворог, викликаний Поляками (*Polenii*), сьміливо вступав на битву, але з несподіваним щастєм єго проганяють від ріки, яку він оборонив. Довідавшись про се, Болеслав осьмілюєть ся і вмовляючи товаришів, щоб готувались і поєнішали, швидко, хоч і тяжко, переходить ріку. Протинше військо, полками ушиковавшись супроти їх, даремно сиджуєть ся боронити вітчину, бо вже з першим натиском відступав і після сього не дав сьміливого відпору. Там тоді побито нечислену силу втїкачів, а мало побідителїв. З наших проїав Герик, воєк славний, що єго імператор наш довго держав в вязниці. Після сего дия Болослав щасливо, як хотїв, пагалив розбитих ворогів: всі мешкаючі єго при-

1) Тут мусї Титмар пояснитись.

2) Няткая Т. на притчу сьмисельску про дїя.

3) Цирюни Аниї: Володимира поховано в церкві Богородици Девятинній, Т. називає її так тому, що там були моци папи Климента, принесенї з Хороносев.

4) Літописє каже (р. 1018), що битва була над Бугом, коло м. Волпя; в якоїсь легенді оновідає вопа, що Русини викликали Болослава до бою поєміхом, і дуже їх побито. В оновідаюю своім Т. все зве Володимира і Ярослав королями (*reges*), Болослава — дїух, а Святополка — senior.

мають і частують дорогими дарунками. А тим часом Ярослав силою опановує одно місто, що належало до його брата і забірав його мешканців. Місто ж Хитаву (Київ), дуже сильне, вороги Печенегів (Печеніги) знесилюють частими нападами з намови Болеслава, і зруйновано його великою пожежою.¹⁾ Мешканці його борошили, та скоро мусли піддатись чужій силі, бо король їх втік і покинув, і 19 д. календ сентембреских (14/VIII) прийняло (місто) Болеслава і свого князя Святополка (Zentopulcum), якого давно не бачила — його ласкою і страхом перед нашими придбано весь той край. Архiepіскоп міста прийняв їх, як приходили, з моцями святих і иньшими святами різними в монастирі св. Софії, що рік перед тим згорів від нещасливого випадку. Була там невістка вище згаданого короля. жінка і дев'ять сестер його; старий розпустник Болеслав одну з їх, до якої давніше сватав ся, неправедно забрав, забувши про свою жінку. Несчисленна сила грошей приходить йому тут, більшу частину їх він роздав своїм приятелям і прихильникам, а дещо послав до вітчизни.²⁾ В помочи згаданому князю (Святополку) було з нашого боку 300, Угрів 500, а з Печенегів 1000 чоловіка. Всіх їх виправили до дому, бо князь той тішив ся, що тубільці вертались і показували себе вірними йому.

В великім сім місті, столиці того королівства, в більш 400 церквях і 8 торгів, люду несчисленна сила, а він, як і весь сей край, боров ся з дуже шкодливими для них Печенігами і иньших (ворогів) перемагав силою втікачів — рабів, що сюди звідусіль збігають ся, а особливо з швидких Данів³⁾

Потімешний таким щастєм, Болеслав послав архієпископа згаданої (церкви) до Ярослава, щоб той попросив у його, аби вернув його (Болеслава) дочку, а обіцяв віддати его (Ярослава) жінку з невісткою і сестрами его.⁴⁾

XXXI. Як'я Антиохійський.

Як'я син Саїда сина Як'ї, лікар і письменник арабський з I-ої пол. XI в., був православний грек з Єгипта, родич (своєю) патрарха александрійського Евтатія (по араб.ку — Саїда ібн Батрїка), также славного лікаря й історика (+939/40) і повів далі его „Перлове памисто“ — історичну хроніку, доведену до 837/8 р. З передмови до хроніки Як'ї знаємо, що в першій редакції написана вона була перед переїздом его до Антиохії (де мешкав потім) в р. 1014/5, але потім він переробив і доповнив її в Антиохії на основі нових жерел. До якого часу він довів її, не знати, бо дові відомі рукописи его не мають кінця, доходила наново до 1031 р.; сам автор — як се с таж сама особа з відомим лікарем того ж імені з Антиохії, жив ще 1063 р. Працю его недавно відшукав і видав

¹⁾ Про се літопис не каже; Печеніги виступають союзниками Святополка від р. 1010. Про те відомости Т. заслугують віри.

²⁾ Подібно каже й літопис, та тільки вихід Болеслава був недобровільний: Болеслав же бѣжа не Києва (бо Поляків почали бити Кляне), вонзла їхнїне, и бояре Ярославъ, и сестрѣ его, и Настаса пристави десятиногого (свѣщенника з катедрі), бѣ бо си ему шѣврилъ лѣстїю, и людїи множество веде съ (сеобою) (Інат. с. 101). Може про кінець похода Болеслава Титмар не знав, бо вмер 1 грудня, а хроніка его перериває ся на порозї.

³⁾ Очевидно, Т. прочув про Варягів — Скандинавів в дружині кївській і трохи сю відомість побільшив, также як побільшив, мабуть, і число церквях кївських (правда, і в літописи від р. 1124 сказано, що в Києві згоріло церквях 60); хто хоче сю відомість прихилити, об'ясняють, що тут пороховано церкви приватні, домові). Згадка Т. про Данів — оден з аргументів норманістів.

⁴⁾ На тім перериваєть ся оповідане Т. про справи рускі.

з неї витяги з перекладом російським і коментарем бар. Розен під титулом: „Императоръ Василій Болгаробойца, извлеченія изъ лѣтописи Яхъя Антиохійскаго (Спб. 1883); звідті подаємо уривки (с. 23, 177, 180).

Болгари зкористали з випадку, що імператор Никифор воював землі мусульманські, і руйнували скраїни его держави і набігали на сусідні землі. Він пішов на їх і побив, завів угоду з Русю — а вона воювала з ним¹⁾ — і умовив ся з нею, що воюватимуть вони Волгар і нападуть на них. І розпалилась ворожнеча між ними і почали вони воюватись між собою. І взяла Русь гору над Болгарами і несподівано напала на їх місто Тлера²⁾, столицю їх держави, і взяли двох синів Самуїла, царя болгарского, що там були.

Прочув Цимисхий, що Русь, з якою Никифор прийшов до згоди і завів умову про війну з Болгарами, збирають ся йти на нього, воювати з ним і помстити ся за Никифора. І впередив їх Цимисхий, і пішов на них і обложив їх в місті Тайсафра³⁾, що Русь взяли у Болгарів. І зоставав ся він там, при тій облозі три роки³⁾. І просив король Руси Цимисхий, щоб він дарував і дозволив ему з людьми, що були при ньому, вийти з міста й вернутись до свого краю. І пристає на те цар і звив від нього міста і сусідні твердині, які опанувала були Русь, і звив від нього обох синів Самуїла, царя Болгарів, що були в їх (Руси), і від себе іменував начальників до тих твердинь. І вернув ся цар до Константинополя⁴⁾.

І Варда Фока збутовав ся явно і оголосив себе імператором в середу, на свято св. Хреста 14 айдуля (вересня) 1298⁵⁾, себто 17 джумади І 377 і опанував край Греків до Дорилей і береги моря, і дійшли его війська до Хризополя. І стала ся справа небезпечною; і імператор Василь був в клопоті з причини сили его (Варди) війск і побіди над ним (Василем). І перевели ся его скарби, і примустила его біда послати до царя Руси — а то его (Василя) вороги — просити, щоб поміг ему в такому становищі. І пристає він на те. І уложили вони поміж себе умову про посвяченя, і оженнв ся цар Руси з сестрою царя (Василя⁶⁾), як сей поставив ему умову, щоб він охрестив ся

¹⁾ Сюго з інших жерел ми не знаємо

²⁾ Д. Розен догадує ся, що то Доростол.

³⁾ Мусить бути *laryus lingua*, замість 3 місяці.

⁴⁾ Слова Их'у, як бачимо, підтверджують оповідання Льва Дилкона про результат війни; мотив німети за Никифора — то, звісно, помилка. Про ріжницю хронологічну (971 замість 972 р.) я згадував уже; Их'и оповідає, що 360 р. гаджри (4/X 970—23/IX 971) пять місяців египетске військо стояло під Антиохією, а Цимисхий як раз тоді був на війні в Болгарні, а вернувшись в Болгарні, пішов на схід і перейшов Евфрат 13/IX—11/X 972 р. (Розен ор. с. с. 189—4). Болгарска кампанія Цимисхия закінчилась літом, тож се не міг в таким разі бути 972, тільки 971 р.

⁵⁾ Рік т. зв. селевкидської ери; дата відповідає 987 р. Для поясненя оповіданя треба сказати, що Варду Фоку, небіжа імп. Никифора послано було против Варди Скаяра, византийского намісника в східних краях Малої Азії, що збутовав ся в оголосив себе імператором зараз по смерті Цимисхия (976 р.). Втративши віру у імператорів, Фока ввійшов у зносини з Скіяром, але того увязав, віддавши під дозор жінки, і себе натомісь оголосив імператором. Повстанє пішло так щасливо для него, що швидко (десь при кіпці 987 р.) стояв під Константинополем; Хризополь — над Босфором (Скутари), Дорилей — на схід від Пруси (Друс).

⁶⁾ З дальших слів видно, що імператор видав за Володимира сестру вже пізніше, тому ці слова треба розуміти, або як поясненє змісту умови, або як згадку про її остаточний результат.

і вся людність его країв, — а то нарід великий. І тоді Русь не признавалась ні до якого закону і не знала жадної віри. І послав до него цар Василь пізніше митрополитів і єпископів, і ті охрестили царя і всіх, кого містили в собі его землі, і послав до него сестру свою, і та побудовала багато церков в землі Руси. І коли зайшла у їх умова про шлюб, прийшли війська Руси також і сполучились з військами Греків, які були у царя Васля, і пішли всі разом на боротьбу в Вардою Фокою морем і суходолом в Хрестоколь¹⁾. І перемогли вони Фоку, і опанував цар Василь край приморський, і забрав всі кораблі, які були у Фоки²⁾.

І розійшлося те військо що було з Никифором, сином Фоки, і сам він пішов до своєї матери, а та пробувала в тім замку, де було посажено Скліра. І написав Варда Фока своєму сину Льву, що лишив він намістником в Антиохії, і зяєлів ему, щоб виправив з міста патріарха Атанія з міста, щоб не пошкодив ему своїми заходами. І запросив его Лев виїхати за місто, давши знати, що хоче з ним поговорити про одну справу, що ему задав клопіт, і закликав також багато з мешканців Антиохії. І вернув ся Лев до Антиохії і не дав вернути ся до міста патріарху Атанію й тим, що виїшли з ним разом; було се в суботу 8 адара (марта 989 р.) 1300, себто 23 зу-л-кади 378. І рушив цар Василь і брат его Костянтин разом з своїми військами і з військами Руси і стріли ся з Вардою Фокою в Абдосі — а се недалеко від берега константинопольского — і побили Фоку, і вбито его в суботу 13 писана (квітня) тогож року, себто 3 мухаррема 379, і принесено его голову в Константинополь і виставлено. І тягнув ся его бунт один рік і сім місяців³⁾.

¹⁾ Се оповідає про зносини Візантії з Володимиром. Св. дуже важне, бо йде з доброго жерела. Доки не відомий був текст Ях'ї, воно було знане з переказу (не дуже докладного, що й затемняло справу) у арабского письменника аль Макина. З оповіданя Ях'ї довідуємось, що початок тих зносин пішов від імператора, застрашенного повстанєм; Володимир поставив умову, що імператор видасть за нього сестру, імператрицю — що Володимир охрестить ся. Тоді Володимир послав своє військо — дось літом 988 р. Але сестра імператора поїхала аж пізніше; порівнюючи з сьм датою (випливаючи з звістки у Льва Дьякона), що Херсонес взято після квітня 989 р., об'ясняють, що імператор, перемігши за допомогою Володимира Фоку, протягнув час і не послав сестри (бо на візантійський погляд — шлюб її з Володимиром був великим понижєнєм), і лише похід Володимира на Херсонес примусив его ту умову сповняти. З сьєю справою зв'язаний вивід дати охрещєня Володимира, і над нею велась нещодавно жива суперечка (розвідки Завитневича, Соболевского, Липиченка).

²⁾ Тут проминає оповіданє про поміч, послану Фоді з Грузії

³⁾ Після смерти Фоки жінка его випустила Скліра, і той повів справу повстаня знову, але імператор завів зносини з ним і приєднав, повернувши і побільшивши ему і его сторонництву уряди й маєтки. Се об'ясняють тими ударами, які понесла як раз Візантія від Волгар і від Володимира (похід на Херсонес). Помічний корпус руский, що прислав Володимир, і пізніше зоставав ся в Константинополі; Ях'я згадує про руске військо, оповідаючи про похід на Спирю 999 р. („де які мешканці (Химса) заложили в місцевій церкві св. Костянтина, уважаючи себе там безпечними; довідавшись про се, Руси з війська его (імператора) підпалили її“ — с. 40;) відомости в її у інших авторів; про се розповідає Василевского — Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополі XI и XII в. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1874).

XXXII. Георгій Модри.

Особа сего автора нам майже цілком невідома; догадують ся, що був те якийсь духовний. Его всеовітнє хроніка (Συνοψις ἱστοριῶν) кіпчить ся приходом на стія імператорскій Ісака — р. 1057 і мабуть коло того часу була й закінчена. Для нас вона цікава головню своїм оповіданєм про останній похід Русн на Константинополь, оповіданєм дуже докладним і в византийскім мноменстні одинаким. Подаємо уривок з виданія в боянскім Corpus scriptorum hist. Byz. (t. XXXIII p. 551).

Місяця іюня тогож самого індікта (11 — р. 1043) трапив ся й похід Русн (τῶν Ῥῶς) на столицю. До того часу вона жила з Ромеями в відносинах добрих і спокійних, зносини були безпечні й купці ходили звідти і звідє. А під той час виїшла в Византиї суперечка з якимись скитскими купцями, з того повстала бійка, й одного значного Скита вбито. Князь же (κατάρχων) сего народа Володимир, чоловік горячий і гнівливий, скоро дізнав ся про той випадок, розсердив ся та не гаючись і трохи з походом, зібрав своїх людей, скільки було до віска здатних, та приєднавши немало поміч від народів, що мешкають на північних островах океану, зложив, як кажуть, сили коло 100 тисяч та посадивши на місцеві кораблі, звані одnodеревними (μικροῦν), рушив на столицю.¹⁾

Дізнавши про се; імператор послѣв, просячи (Володимира), аби залишив похід, і обіцяючи відшкодованє дати, коли яка кривда стала ся, аби задля малої причини не каинивсь ламати від давня уставленого спокою і народи один на одного напукати. Колиж той, одержавши сєй лист, з соромом прогнав послів і дав відповідь горду та перозважну, імператор, залишивши надію на згоду, й собі як треба почав готуватись. Скитских купців, які пробували в столиці, также і тих що в помічних війську були, порозсилав він по областях і безпечно умістив, щоб і в імперії якоєсь чварн не повстало, і урядивши, скільки дозволяв ему час і наглі обставини, імператорскі триєри, і иньших немало добре споряжєнних та легких, посадив на їх військо з того люду воєнного, що трапивсь тоді в Византиї, сам сїв на імператорскій дромон, рушив на Скитів і стрів їх коло устя Понта: стояли вони коло т. зв. Фара; чимале ж кіине військо (византийске) йшло за ним (імператором) суходолом.

Обидві сили стали одна проти одной, але жадна не хотїла розпочинати: Скити стояли спокійно на якорі в порті, а імператор чєкав їх нападу. Так час ішов, і вже було надвечір; імператор знову послѣв згоду, але варвар знову відирявив їх з соромом, кажучи, щоб аби він залишив війну з імператором, дали его війську по три літра золота.²⁾ Відповідь була неможлива, і (імператор) постановив почати бій. Поки ті собі стояли безпечно, некликав імператор Василя Теодорокана і звелїв ему взяти швидких кораблів (ζεφυλάκας) і поїхати, щоб попробувати, чи не зможе він стрільбою викликати Скитів до битви. Той взяв три триєри і рушивши до Скитів, не став їх пробувати стріль-

¹⁾ Цікаві тут натякання на живі зносини торговельні Русн з Византиєю, на перебуванє повсєчасно в Константинополі руских купців (за старою модою Кедрян воліє звати Русь Скитами) і руских воєків в византийскім війську. Князя руского Кедрян зве Володимиром; є тут стільки помилки, що кермо держави рускої належало до Ярослава, а він врядав в похід свого старшого сина Володимира, що сєдїв в Новгороді. Воєки з островів північного океану мають означати наємну дружину скандинавську: про участь її в поході каже ширша версія руска (Варяги).

²⁾ Літра, византийскій фунт — 72 солідів, себто червоних золотих.

бою, але кинувсь в середину їх і запалив сім кораблів штучним огнем, три потопив разом з людьми, а один взяв: скочив сам на нього і людей, що були там, інших побивав, інших прогнав, бо злякались его відваги. Колиж побачили, що надходить імператор з усею силою і зміркували натурально, що коли від трох триер вони так постраждали в битві, що ж то прийдесть ся потерпіти, як будуть з цілим флотом битись, таїм подались тікати, але викинуло їх на місце, де були скелі та каміні підводне, і втратили вони більшу частину кораблів, а тим часом з суходолу напали ще вояки з війська, що тудою йшло, й побили багато, так що потому найшло ся викиненого на береги трупу коло 15 тис.

Після сьєї побіди над Скитами імператор простояв цілих два дні, а на третій вернув ся до столиці, лишивши два полки і т. зв. *ἐταρεία* (товариства) під проводом паракимомена (спальника) Миколая і магістра Василя Теодорокана, щоб вони гледіли берегів, обіздили та стерегли, аби варвари не вийшли де, цілому ж флоту сказав стояти коло Фара. Так урядивши, імператор прийшов до Византиї, а ті що в паракимоменом і з Теодороканом обходили береги, куди повикидало трупи варварів, здобули силу здобичи й зброї.

А двадцять чотири триери, відділившись від решти флота, погнали ся за варварами і гонячись, застали їх, що стояли в якісь затоці. Скити довідались про мале число їх і дізнавшись, що нема їх більше, скільки з'явилось, пішли з одного і з другого боку на обхід і гребучи дрібно, почали їх окружати. Ромеї, втомлені попередню гребнею, коли гнали ся, та настрашені силою варварських кораблів, подали ся тікати. Але варварські кораблі встигли окружити й заступити затоку, і вихід до моря був неможливий; тоді патрицій Костантин Каваллурій, воввода Кивиреотів, сміливо став до бою з триерами своїми й ще десятю иньшими, і по сильній битві побито его. Взято чотири триери з людьми, разом з адмиральським кораблем, і всіх на їх вбито; решту ромейських кораблів повикидало на мілини, на береги, на скелі, і побилась, а люде одні потонули в морі, иньші, забрані варварами, віддані мечу й неволі, а ті що спасли ся — вернулись до свого табору піші та голі.

Що справа пішла не так, як сподівали ся, стали думати Скити за поворот до дому. Коли вони йшли морем і суходолом (кораблів не ставало на всіх, бо декотрі потонули і побрані в вищезгаданій битві, иньші від бури та хвиль розбились, і для того більша частина йшли пішки), перестрів їх Катакалон Вест Обналений (*ὁ κερκιδεύης*), що був старшим над городами й замками коло Іетра, — на березі т. зв. Варни, напав і примусив тікати; багато побив, а 800 взяв живцем і звязаними послав до імператора. Сей (Катакалон), як ще Скити з своїх країв йшли на столицю і почали жити ся в області, що він тоді мав, зібрав своїх людей та вдарив на їх і по міцній битві примусив їх тікати і забрати ся до своїх кораблів. А стережучи побережні місця свого краю і чекаючи кінця (того походу), перестрів їх при повороті й напавши міцно, вчинив вище розказане.¹⁾

¹⁾ Про сей похід знаходимо в т. зв. Початковій літописі оповідане, також під р. 1043, яке має дві версії — коротшу в давніших редакціях і ширшу в т. зв. збірнику Воскресенскім. Се оповідане ціляком не каже нічого про першу битву — в Бософії, а кораблі Володимир розбиває бура, і він вертаєть ся; імператор послав 14 (у Кедрія 24) човнів в погоню, але Русь їх побіла; значна (мабуть — переважна: 6000) частина Руси пішла після бури берегом, і їх Греки побрали в неволю. Ширша версія додає, що за Дунаєм Русь радила Володимиру

XXXIII. Сага про Олава Тригвассона.

Цілюком особіше місце серед наших жерел займають північні саги; герої їх часто досить виступають на рускім ґрунті, а з жерел тубільних знаємо, як дівсно часами (в X—XI в.) багато пробувало на Руси між дружину Скандинавів. Однак законоположник наукової історіографії Шлецер дав дуже суворий осуд про саги як історичний матеріял; хоч з часом погляд на їх значно пом'якшав (в російській історіографії горлячим оборонцем їх виступив 1834 р. проф. О. Сенковський), але досі не висліджено й не оцінено їх докладно, як жерело для історії Русі. Трудність головна в тому, що саги є заховались не в оригінальній формі, а літературних обробках, і то значно пізніших; найранішу збірку, т. зв. Старшу Едду (едда — бабка), змісту переважно митологічного, і в формі переважно поетичній, надають Земунду Зигфусону, ісландському священнику з 2-ої пол. XI в.; т. зв. Молодша Едда, мішаного змісту, в формі прозаїчній з фрагментами оригінальних пісень, належить Снорро Стурлезону, ісландському аристократу († 1241); він же уважить ся автором Геймскрінґли, ціла саґа про королів норвежских. В передмові до неї головним жерелом укладчик предсталив історичні пісні й перекази усні, і сам зауважає, що пісні мають можливість довго заховуватись без пероміни; одначе він не обмежувавсь їх записуванем, а користав з того матеріялу, виплялючи певну самостійність в композиції. Сага про Олава Тригвассона ввійшла в ціля Геймскрінґли, але заховалась ще в обробках двох данійших ісландских мопаків — Олда Снорросона і Гуннлауга Лейфсона; редакція Олда належить до другої полов. XII в., Гуннлауга мабуть трохи пізніша (вмер 1218 р.); обидві були уложені моною латинскою, але заховались в ісландській перекладі: автором его уважають Стирмера, канеляна Стурлезонового († 1245); редакції Снорро і Гуннлауга мають фрагменти пісень, редакція Олда прозаїчна цілюком. Редакція Стурлезона далеко меньше оповідає про Гардарик (Русь), ніж ті дві: нема тут ані Володимирової матері, ані участі Олава в охрещеню Руси. Урванки з їх видані в I т. збірника *Antiquités russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves*, де зведено в саґ що належить до історії держави Рускої; скандинавські тексти подані тут з латинским перекладом (вид. товариства північних антикварів під редакцією Раґна, в Копенгагені, 1850—2, 2 т. in fol.). Подаю ексцерти з редакції Олда, потуючи важніші варіанти з двох пінших.

3. Про короля Гардів і его матір. Тоді панував над Гардариком з великою славою король Валдамар; за его матір казали, що вона пророциця: таке пророкованя язичників в Писемі зветь ся духом пинітским. Що вона прорекла, зтверждалось фактами; але тоді була вже вона дуже ослабла від старости. Був у їх такий звичай, що першого нечера свята Іольского виносили її на стільці перед трон короля, і перш ніж почнуть шти, король питає у матері, чи не предчував вона і чи не знає — чи загрожує его королівству яка небезпечність або шкода, чи не надходить який пополох чи страх, чи не жадає его землі хто пінший. Вона ему відповіла: не предчуваю я душею, сину, нічого такого, щоб уважала для тебе або твого королівства небезпечним і взагалі нічого такого, щоб могло твоє щастє потурбовати, але бачу якесь дивне і незвичайне видінє: тепер, сього року уродив ся в Норвегії син від одного короля, що буде вихований в сїні (пашій) землі, і буде

ввійти з війском на землю й отаборитись, а Варяги умовляти Аті під Костантинополє, і що та буря стала ся тому, бо Греки в море окунали Христові челени (про сї версії дав. замітку Куніка в книжці Дорна „Касній“). Як бачимо, окрім проуєскя першої битви, коротка редакція цілюком згожуєть ся з оповіданєм Кедрина. Як давня подробица про причину бурі, що очевидно повторяє оповіданє про першій похід Руси на Костантинополє IX в., трудно сказати; правдоподібніше одначе, що маємо тут інтерполяцію пізнішу.

з его чоловік знаменитий і славний князь, він не зробить шкоди твою королівству, але багатьма способами побільшить, а потім вернеться ще за молодого віку в Норвегію й опанує королівство, що до нього правом прирощенням належить, і ставши королем, ясним світом заблище, буде помічник багатьом в північній краю землі, але під властивою его не довго буде Норвегія. Та вже несіть мене звідси, бо вже сказала досить, навіть занадто, і більш не скажу.* Сей Валдамар був батько короля Яризлейфа.¹⁾

4. Про Олава, сина Тригві і его матір Астриду. Олав і Астрида пробули дві зими у старого Гакона; вирядивши їх знаменито, доручив він купцям, що їхали на схід в Гарди, щоби виправити їх до брата Астриди Сигурда, що був у великій шанобі у короля (конунга) гардського.²⁾ Старий Гакон наділив їх усім, що потрібно було для сьбї подорожи, і не перш відступив, аж як посідали вони на корабль з добрим проводом. Поплили в море, і в сїй дорозї напали на їх розбійники, що забрали в їх все добро, частину людей побили, а решту розлучивши, забрали в полон і неволю. Тут Олава відлучено від матери, і її потім продавали з одною землею до другої; Олава, як і інших невольників, продано за раба, і в сїй неволї мав він трох господарів. Першій з їх що купив, на імя Клеркон, вбив на его очах его доглядача;³⁾ скоро потім продав він его якомусь чоловіку на імя Клерку, взявши за нього доброго цана; і в его власти був (Олав) якийсь час. Але Бог, не зоставляючи в темряві слави і годности своїх другів, як і світ не може зховати ся в пїтьмі, виявив і славу сего хлопця і визволив его з неволї, як колись Іосифа. Бо той чоловік, що мав Олава в своїй власти, продав его певному чоловіку на імя Ерес, взявши за него дорогу одіж, що ми своєю мовою зовемо vest або slagning (плащ). Хозяїн, що купив его на сїй раз, був родом з язических країв; жінка его звала ся Рехон, снї Реас. Купив він разом з Олавом і его товариша Торпільса, сина Торольва, старшого від Олава. В сїй неволї пробули вони 6 зим.

5. Про Олава. Тодї правив Гардариком Валдамар, мав він жінкою королеву на імя Алогію, жінку дуже розумну. Сигурд, брат Астриди, мав такий вплив у короля, що одержав від нього великі маєтности й великий край до правління, настановлений був судити справи, що приходили до короля, й поборати мито королівське з бігатьох округів; власть его мала значити по цілій королівстві.⁴⁾ Олаву було вже девять років, як трапилось, що вуй его Сигурд

¹⁾ В сїм оповіданю бачуть звичайно пам'ятку про „наймудрішу жінку“ кн. Ольгу, бабку Володимира; тільки ся постать в традиції поетичній роздвоїла ся, і з того вишла пророчця бабка і жінка Володимира Алогія (зам. Ольга), „найпроумніша між жінками“. В редакції Стурлезона епізода про матір нема зовсім. З комбінації фактів виходить, що Олав уродився 969 р., коли Володимир ще не був князем. Гардарик — край городів (замків), звичайне імя Рус в сагах; тім часом як редакція Олда не поясняє ближче де в Гардаріку князував Володимир, в двох других редакціях виступає він князем Голмгарда — Новгорода.

²⁾ Батька Олава — Тригвін, забито в боротьбі з суперечниками, і Олав родив ся вже після смерги батька; жінка Тригвін Астрида переходила в руки у батька, потім в Швеції у Гакона, але як вороги всякі заходи робили, щоб Олава в свої руки дістати, постановила їхати до брата Сигурда.

³⁾ На імя Торольва, вбив тому, що той був занадто старий для роботи (як поясняють пізні ред.).

⁴⁾ Сей Сигурд в жерелах руских невідомий; але таких Норманів між боярами Володимировими могло бути немало; цікаво, як би могли ми покласти ся на оповідане саги про обовязки Сигурда, але не можна. В двох інших редакціях означено, що Сигурд знайшов Олава в Eistland, збираючи податки на Володимира;

прийшов в село; де пробував Олав, а селянин з робітниками був в полі. Сигурд, оточений купою людей і світлим проводом, вїхав в село конем, а Олав тоді з иньшими хлонцями грав ся: бо хазяїн так его любив, що не тільки (Олав) роботи не робив, а був за сина, не відмовляв він (хазяїн) ему жадної річи і що дия дозволяв ему, коли хотїв, бавити ся грами. Олав повитав приїзжого весело й дуже чемно, а Сигурд відповів на его слова ласкаво й привітно, кажучи: „ти, хлонче, як бачу, не нагадаєш тубильців сего краю ані виглядом, ані бесїдою, скажи мені своя імя, рід і вітчизну“, а той ему: „звуся я Олавом, вітчизна моя Норвегія, а роду королївського“; Сигурд питає: „а як зветь ся твій батько або мати?“ Той каже: „батько Тритви, а мати Астрида.“ Сигурд знову: „чия дочка була твоя мати?“, а той: „Ейрика опростадекого, мужа могутного“. Почувши се, Сигурд зліз з коня й витаючи его привітно, обцїлував, кажучи, що він его вуй, „і то радісний день, що ми тут здибались.“ Далї роспитав Сигурд про подорожи Олава, як він прибув в ті краї, і скільки часу терпів він неволю. Той ему оповів про свої подорожи, як були, а тоді Сигурд каже: „хочеш, викуплю тебе, родичу, в твого хазяїна, щоб ти довше в его не був невольником або слугою.“ Той ему: „Тепер моя доля, в порівнянню з попередню, добра, та все таки дуже б хотїв викупитись, аби тільки мій товариш визволений був і разом зі мною пішов.“ Сигурд сказав, що радо то зробить і жадних коштів не пожадує. Потім хазяїн-селянин вернувся до дому й привітно повитав Сигурда, бо сей мав вибрати чинши з маєностей і домів того округу й доглядати справедливої їх оплати. На реші Сигурд став з селянином говорити, чи би не продав хлонців: „зараз за їх заплачу“; той ему на те: „старшого хлонця продам, на якій ціні згодимось, але менший непродажний, бо видасть си й красою й розумом і мнї далеко милїший, нерадо б его віддав, хіба продам за великі гроши“. Почувши се, спитав Сигурд, до чого ж то воно їде (чого він властиво хоче), але селянин все таки ухляв ся, хоч Сигурд все більш доневирав ся; скінчив ся сей торг на тїм: старшого хлонця продано за марку золота, а меньшого за девять марок золота, і все таки селянину було тяжче сього, як того продати.

Потім Сигурд, забравши свого родича Олава, поїхав до Гардарика. В сїй землі закон забороняв, щоб ніхто без відому не короля виховував якого заграничного королевича, хоч би й з далекого краю; тому Сигурд взяв Олава до своєї господи й там ховав потай, так що мало хто знав, хоч багато его любили. Так минув якийсь час, і трапилось одного дня, що Олав разом з своїм товаришем без відому вуя вийшли потай з свого покою, пішли й прийшли на якусь вулицю. Тут познав перед собою Олав свого ворога, що перед шістью лїтами вбив его доглядача перед его очами й самого в неволю продав; як вздрів его, почервонїло в его лице як кров, надуло си, й дух в его стурбовав ся дуже, тому швидко вернувся до своєї хати. Скоро прийшов і Сигурд з торгу й побачив, що родича его Олава нема; розгнїваний, запитав ся, що то трапилось, і той оповів ему причину й просив, щоб поміг ему помститись за свого доглядача, „бо той чоловік мнї вчинив стільки жалю й багато всякої наруги, тепер хочу я помстити ся за свого доглядача.“ Сигурд каже, що то ему дозволить; повставали й з великою купою людей, з Олавом на чолї, їдуть на торг; як побачив Олав того чоловіка, ухопили его й повели за

але територія Естів (Чудв) не належала до волостей Волидиморових — перші звістки про заходи коло її належать до часів Ярослав (похід 1070 р.)

місто; тут Олав, той молодий хлонець, виступав, щоб помститись за свого опікуна; дають ему велику сокіру, щоб нею того чоловіка вбив; було тоді Олаву дев'ять літ. Махнув сокірою, вдарив по шиї й відрубав голову; такий удар малого хлопця дуже вихваляли.¹⁾

Тоді в Гардаріку було багато віщих, що вперед знали багато, і з їх ворожбтства показалося, що прийшов в той край якийсь значний, але молодий віком, що кращого від нього, казали, й не бачили; то вони широко висловляли, а не знали, де він є; казали — такий він видатний, що сьвіт, що єго освічує, розповсюдить ся по вєсьому Гардаріку і багатьох краях східних. Королева Алоґія, що, як сказали сьмо, була найрозумніша між жінками, надавала тому велику вагу й попросила короля красними словами, щоб оголосив збір, аби на нього зійшли ся всі з близьких округів; а вона вже там буде і зробить все так, що буде ему до вподоби. Король так і зробив; зійшла ся велика сила людей, і королева звелѣла вєсьому множеству кругами стати: „щоб один при одному стояв, аби могла я кождому чоловіку глянути на лице, особливо на очі: сподіваю ся, що як гляну єму в зінки очей, зможу пізнати, хто то в той славіній, і тоді не зможе втатись, хто має отаку вдачу“. Король її послухав. Два дні трівав той збір, королева по одному підходила і заглядала в лице, та нікого не знайшла, щоб видко в єму було таку силу прирощенню. По двох днях прийшов третій, знову зібрав ся збір і всі зійшла ся в приказу короля: хто б не прийшов, мав бути караний; весь збір став кругами, і та надзвичайна жінка, славна цариця, розглядала кождого в лице. Нарешті прийшла, де стояв перед нею якийсь хлонець, але одягнений, обернений плащем, з відлогою на плечи відкинєною. Поглянувши єму в вічі, зразу зрозуміла, що то він тішить ся тим надзвичайним даром щастя, повела єго до короля всім даючи знати, що дїсно знайдєно того, кого довго шукала. І так того хлєнца прийнято в опіку королївську. Тут він об'явив королю і королеві свій рід значний, що він не раб, але, як об'явило ся тепер, що він з роду королївського. Король і королева стали єго виховувати з великою любовію й ласкою і надїлили єго ріжним добром, як рідного сина.

Виріє сєй хлонець в Гардах, дозрівши силами й розумом; підростаючи день у день поєнївав, так що за недовгий час далеко випередив однолітків

¹⁾ Інакше, і правдоподібніше оповідають се дві пьвші редакції, навожу оповіданє Снорро: одного дня Олав Тригвасон, стоячи на торгу, де зібралась велика сила людей, пізнав там Клеркона, що вбив Торольва, єго пестуна; Олав мав в руці маленьку сокіру і так нею влучив в голову Клеркону, що застрягав в мозку; побіг скорше до дому, до покою й оповів єю справу своєму родичу Сигурду. Сигурд зараз одвів єго до покою королеви й оповів її, що сталося. Звелась вона Алоґія. Сигурд просив її, щоб оборонила хлопця, а вона глянувши на єго, сказала: не годять ся, щоб такого гарного хлопця вбили, й звелѣла своїм войкам узброїти ся й прийти. В Голмгарді снокії так сьвято поважав ся, що законом було ухвалєно: хто чоловіка без суду вбє, сам має бути вбитим. Став ся великий рух, і все множество, по закону й звичаю, шукало хлопця, де він подів ся; розійшла ся чутка, що він в двірці королеви, й що туди йшло велике війско, цілкомито узброєне. Прочувши про се, конунг прийшов з війском і не хочая, щоб свої з своїми бились, привів попереду до згоди, далї до ласки: конунг ухвалив кару, королева її залятїла; Олав зостав ся у королеви, і та єго дуже любила.⁴ А як в Гардаріку був закон, щоб ніхто з королєвського роду не перебував там без дозволу конунга, тому Сигурду оповів королеви, якого роду Олав і чому він туди прийшов. В сєму оповіданю цікаве те задіяване Нормана з такого руского риторизму що до захованя снокою.

у всему тому, що може бути окрасою доброму князю; став показувати своє знанє в штуці, значно видаючись, і швидко переціняв всю справу кінну й військову науку, бо вони в тих справах найбільш досвідчені й шильні; і тим здобув собі велику повагу і честь у короля та королени, далі й у всіх, значних і менших. Так він там виріс і дозрів розумом і дітмами і досвідом в усіх штуках, що окрасою бувають для найліпшого князя. Король Валдамар скоро настановив его старшим над двором і воеводою іменовав над тими войками, що мали здобувати честь королю. Багато він вчинив славного в Гардаріку і східних краях, але тут ми не багато тільки вичислимо. Бувши дванадцяти літ, сунтав короля, чи є які замки та округи, щоб належали до его королівства, але відібрали їх язичники, порушивши его майно й владсть? король відповів, що було кілька замків та округів, що їх чужі позабирали і свої владсти привлащили. Олав каже: „дай щось війська під мою владсть і кораблів придай, попробую, чи не зможу вернути ту втрачену частину королівства, бо жадаю я воювати, жадаю бити ся з тими, що порушили твою честь; хочу до того покористати і з твоїх засобів і з свого щастя, і або їх побую, або силою вжену.“ Король на се відповів привітно й дав ему війська, скільки прогав. І показалося, як то вже вище сказано, який він освідчений в усякій кінній штуці і військових справах, бо вмів так добре керувати впорядкованим війском, ніби в тім велику справу мав. Рушивши з ним війском, багато вчинив битв, здобув велику побіду над ворогами, вернув всі замки та тверди, що дивніше належали до Гардаріка, і підбив під владсть Валдамара багато чужих народів. На другу осінь вернув ся з славною побідою й значенитою здобичею, приніс королю й королеві багато золотих клейнотів, дивні пурпури шовкові й дороге камінє. Так поновила ся его честь, і всі зраділи надзвичайно з его приходу. Так він і далі чинив кожного літа, давав битви, чинив вчинки славні, а зимою перебував у Валдамара. Серед такої слави, вернув він, як кажуть, в Гарди по славній побіді, на кораблях, з такою пишністю і славою, що замість вітрил були шовки дорогі червоні, і такіж шатра корабельні. З того можна зрозуміти, якої пишности дійшов він на сході славними вчинками.)

6. Про короля Олава. Кажуть люде вчені і освідчені, що Олав ніколи не служив ідолам, і завше его душа від того відверталась. Навіть хоч мусив часто проважати короля до храма, ніколи не входив, але завше стояв на дворі коло входу. Король одного разу упоминав его, аби тогд не робив: може статіє, що боги на тебе розгнівають ся, і втрапиш ти цвіт твоєї молодости; тому я дуже хотів би, щоб ти був до богів побожним, бо бою ся за тебе, що легковіжний такі речі, аби великого злину то на тебе не зтигнуло. Той ему каже: не бою ся я ніколи богів, що не чують, не бачать, і розсуду не мають, про яких я знаю, що не вомодіють розумом; а які вони, про се я, пане, з того можу догадатись, що все бачу тебе неслото, виключивши ті години, коли ти пробуваєш в храмі і жертви богам справляєш: коли там буваєш, то лице в тебе, бачу, не добре віснує; з того я розумію, що боги, яких ти поважав, — боги темряви.

Кажуть, що коли Олав процвітав такою славою, знайшли ся деякі люде, сповнені не ласкою, а заздростию, обвинуватили его перед королем

1) Ся легендарна подробиця нагадує літописну легенду про похід Олега на Константинополь, де також вітрила зроблено з шовку й золотя.

і підбили на его багато значних людей.¹⁾ Тому він відійшов, і з великим війском напав на язическі народи, побідив їх, обійшов багато краю коло Балтійського моря і підбив собі ту людність; коли ж та справа почала ему наскучати, з початком зими задумав вернути ся до Гардів, та задержала его велика непогода і він з війском звернув ся до Випдландії, і там кораблі на стоянку поставив.²⁾

10. Сын короля Олава. Потому Олав рушив з кораблями й поплив на схід до Гардаріку, де король і королева прийняли его найпривітнііше, й пробув він зиму там. Тут ему було одного разу важне видінє; явилась якась величка скеля, і він ніби йшов на неї, доки не виішов на верх; тут піднімаєть ся він в повітрі, вище хмар; поглинувши, бачить місяця надзвичайно гарні, і ті місяця замешкують люде ясні; чує солодкі пахощи, бачить гарні квітки різнородні, бачить славу яснішу ніж можна словами представити, хоч би розумом і думкою зрозумівши. Далі чує — голос говорить до нього: „слухай, в тобі ознаки доброго чоловіка: не шанував ти богів і служби їм жадної не чинив, але зневажавш їх, тому твої діла закінчить добрий і користний кінець; але багато ще тобі бракує для того, щоб міг ти в сих місяцях пробувати, щоби годен був вічно жити, бо ще не пізнав свого Творця, не знаєш, хто є правдивий Біг.“ Почувши се (Олав), злякав ся дуже й спитав: „хто ти, Господи, щоби в тебе міг я вірити?“ Голос відповів: „Іди в Грецію, там тобі сказано буде імя Господа Бога твого. Як будеш слухати его науки, здобудеш вічне життя і щастя, і напоївишесь правою вірою, повернеш багато інших від блудів до спасення, бо Біг тебе поставив, щоб ти багато народів до Ёго привернув.“ Побачивши і прочувши се, ніби зіішов з скелі, а зходячи, бачив місяця страші, повні полумя й муки, чув ревний плач і багато страшого; тут ніби пізнав він багато другів і князів, що вірили ідолам, і дізнав ся, що та мука приготована для короля Валдамара і королеви. Се все так его зтурбувало, весь сльзми облив ся і з великого страху не спав.

Ціля сього Олав сказав своему війску зібратись до походу: „поставивши я йти в Грецію.“ Так і зробив, за добрим вітром приїхав до Греції, там знайшов слашних і працювних учителів, які навчили его імени Господа Ісуса Христа. Так наповаив він був тією вірою, що ранііше ему ві сні була объявлена; далі знайшовши якогось доброго єпископа, просить его, щоб охрестив его св. хрещенєм, якого давно бажав, і прилучив таким чином до громади християнскої, і так зараз охрещений був. Тоді попрохав єпископа, щоб

¹⁾ Інші редакції подають тую ближшу причину підозріння: „були такі що радий конунгу, аби по данні Олаву знавдо слал, бо той чоловік був би тобі дуже небезпечний, як би заходив ся чинити яку шкоду тобі або твоїй державі: так він видасть ся воїмь оздобами природи й штуки, таке має приятельство, тай не знаємо, про що вона вадуть такі часті бесіди з королевою“. В у мотутих конунгів тогочасних широко був розповсюднений звичай, що королева мала положину надвірних волків і своїм коштом утримувала, і на то скільки могла, побєрала податків і чиншів; так і у конунга Валдамара був такий звичай, що королева мала не меньше число волків, як конунг, і вони дуже між собою конкуровали за вдатних людей: і той і та таких хотіли до себе перетягнути.⁴⁾

²⁾ Варіант пильшої рукописи — Гардарик, як і пізше.

³⁾ Тут оповідає сага, як Олав оженив ся з дочкою короля Вендї (себто Славян номорокх, Вендїн) Вурзаловн, але та умерла по трох роках, і Олав вдав ся в піратство; про поворот Олава до Гардаріку редакція Снорро не згадує.

з ним поїхав в Русь і ім'я Боже проповідав язическим народам; єпископ обіцяв поїхати, як що й він разом поїде, бо тоді й король і більша старшина менше буде противити єму, як що він єму рівно помагати буде, аби з того який плод вишшов, і церква Христова собі щось придбала.¹⁾ Олав отже поїхав і вернувся до Русь; прийнято єго приїзтно, як і раніше. Тут зоставив ся він якийсь час, радячи королю і королеві часто, щоби зробили те що їм

¹⁾ Єпископа сего ред. Гундауга зве Павлом; про охрещене Володиміра оповідає так: „нарешті за намовою королеви конунг окликав великі збори; куди зішло ся багато старшини і велика сила народу, і збори стали єм, конунг Олав устав і сказав так: „Сповідано єм, що ти, конунг, розумом єси розумієш, як же тобі згадував, що далеко більше випадає й тобі й усім иншим, і богатим і бідним, вірувати в єдиного Бога, творця, що сотворив небо і земля і всі речі видимі і невидимі, що дає вічно, безконечно спасєне нікому, хто прає вірити в нього й праведно служити, аніж блудити в такій нічтї, вірити в непраудні ідоли, що не можуть нікому й допомогти нічого, коли самі з міста рушитись не можуть, як хто їх не попросе чи повеє, як то вже давно я казав тобі, коли ще не мав ніякої відомости про Бога, — що все мнє здавало ся незрозумілим й неслужливим. І я до того всякої праці та клопоту доложу й ніколи не перестану проповідувати вам ім'я Боже, поки не введу тебе, конунг, і цілого сего народу з темної й блудної стежки, якою занадто довго йшли, на яснї стежки надїї на вічне спасєне“. В відповідь на єго бесїду сказав конунг Валдимар так: „з того проміня, що свїтити в гарних твоїх намов, прихожу л до гадки, що зничай християнський далеко лїший від нашого; та довго призначав є до давньої віри по дає мені розберати в належних до неї рїчах, і розум мій мені каже, що мені дурному не випадє зрїкати ся віри, якої тримали єм мої родичи й предки єдини по одному завсїди, увесь час Тому в єїй тяжкій справі послухаю думок инших, і перш за все — королеви, бо вона далеко від мене розумнїша, а далі — всєї старшини й радників наших.“ Сю бесїду конунга прийняли всї з великою похвалою, а як утїхли, королева так почала: „сеє Олав прийшов до тебе, конунг, як ще був хлопцем, визволившиє перед тим недавно з вигнання і великої неволї, прийняв ти єго незначого чужинця, й вигодував та виховав ласкаво так, як свого сина; він покорєстав з того, й як тільки лїта дозволили єму до чогось узїтись, він рівно скріпляв і побільшував твою державу; придбав він ласку всїх добрих людей; а вїхавши на вдовгий час, став вірним і користним порадиником володарям, хоч їм і не завдачував стїльки, як тобі. Тому думаю, що він щиро й поважно дуже підносить ту гарну справу, в якій виступає речником, і вона всїм розумним здаєть ся спасєною. Совість пригадує мені мати твою, конунг, що наперед знала про сього чоловіка, і що багато розумних і свїдомих людей пророкувало, що буде тут вихований чоловік, що не тільки єю державу окрасить славом блискучого свого розуму і знаня; але єго добра воля й по инших місцях процвієє красно. Я се з лица єго давно вже пізнала, і зараз же тоді, та й потім завсїди я єго вище ставила від инших хлопцїв; се правдївише, ніж що хотїли деякі зї люди нашу любов обвинувати“. Так закінчила королева, і всї її красномовність і розум хваляли. Збори скінчили ся на тїм, що з ласки божої і з намови королеви не обіцялись прийняти праву віру. Тим часом прибув з Греції єпископ Цавод, здавши ся на Олава, і охрестив і в правїй вірі затвердив конунга Валдамара і королеву Алагію і всєє наріє їх. Се принїє вірний слуга (Олав). Бога небесного перший плод своєї праці Господу євому, ще нехрещений, подїбно до св. Василя, що перше явно возістив св. віру, нїж охрестив ся. І се що оповїдано про проповідь віри християнської Олава Тригвасона в Гардаріку не є неправдоподїбним, бо і славна і для знатї користна книга звана *Imago mundi* не єо свїдїчить, що народи звані Русьми (Rusci), Поляки (Polovi) і Уграми звернули ся до християнства за часи Отона третього. В деяких книгах сказано, що імператор Отон ходив в військами на східні краї (що лежать коло Балтійського моря) і там по багатьох місцях приворнує народ до християнства, і що Олав Тригвасон ходив з ним разом.⁴

випадає: бо далеко краще вірувати в Бога правдивого і творця, що сотворив небо й землю і все що на Їх. Також доводив, як то не випадки могутійшим людям в такій томряві блудити — вірити в такого Бога, що жадної помочі не може вчинити, і на его всю вагу поклати: „з вашим розумом можете зрозуміти, що ми правду вам проповідуємо; і я ніколи не перестану вихвалити вам правдиву віру і слово Боже, щоб могли всемогутньому Богови плод принести.“ Король довго протинив ся й не згожував ся відкинути свій звичай і культ богів, та за ласкавою помочю Божою зміг зрозуміти, що велика різниця між вірою, якої тримаєть ся, і тією, що Олав проповідує. Часто доводив (Олав) красними бесідами, що то помилка з Їх вірою попередню, і з жертвами, і що то розуму протинне, а християнска віра і крапа і краща; до того прийшов що й голою королеви, що також, за ласкавим патхненем Божиим, за те ветоювала, і так король з уейма своїм прийняв святий хрест і правдиву віру, і всі мешканці его края стали християнами. Потім Олав звідня рушив, а слава про его велика йшла скрізь, куди він не простував, не тільки в Гардаріку, але і в північних краях; і та світла слава і славі вчинки, що чинив щодня, вже й тоді розпросторились на північ до Норвегії.¹⁾

XXXIV. Еймундова сага.

Сага заховалясь в кодексі званім Flateyrbók, себ то з острова Флатей коло Ісландії, писаним 1387 р.; догадують ся, що ісландскій оригінал, з якого вона списана, міг належати до кінця XIII або початку XIV в Коли занесена була ся сага, повідомо (можливо — з початку мовою латинскою) в певній мірі вірний і згідний з історичними відомостями зміст її міг бы вказувати на час значно ранійший від XIV в., хоч знову значні недокладности роблять неможливою гадку про запис сучасну. Приваблені правдоподібністю її, деякі (як Сенковскій, Рафн) хтіли навіть на основі її поправляти оповіданє лїтописне, але се було б за багато, і справедливым зостаєть ся погляд, висловлений з поводу її перед сорока роками Погодним (Исследования I с. 287), що деталі сагі здебільшого певірні, але вижна загальна картина побуту і ролі на Русі Скандинавів. Текст саги був виданий з латинским перекладом в Кононгагені р. 1833, а потім — з перекладом латинским і французким в Antiquités russes t. II, звіткі й людамо переклад; в інших перекладах цікавий — Сенковського з его увагами в рос. Библиотечі для Чтенія 1834. I.

Звідє починаєть ся історія про Еймунда і про короля Олава. 1) Був король на імя Ринт, володів в Упландії, в Норвегії; край его звав ся Ринтарики; був він розумний, ласкавий, привітний і дуже багатий; він був синоз

¹⁾ Со оповіданє саги одному з видатнійших істориків давньої церкви рускої, проф. Голубинскому послужило за підвалну до виводу, що християнство на Русі розповсюджували дружинники норманскі. Другою підвалною є згадка Іліонна в оповіданю про християнску присягу воляків Ігорових: „якози бо бїша Варязи христїани“; але Іліонсоць з своїми поглядами на давню дружину руску як на варязску може тільки й хтіти того сказати, що між дружиною (= Варяги) були християни. Що до оповіданя саги (Рафн догадувався, що воно пішло з але зрозумілої відомости Imago mundi і не признавав за ним жадного історичного значіння) про вплив Олава на розповсюдженє християнства на Русі, то тут є очевидне побільшенє; чи не обмежувалось все справді на охрещенє Олава самого? тож відомо, що сага взагалі дуже побільшуюєть вплив і славу свєтї героїв. Цікаво, що Олав приймає хрест в Греції, після служби в Русі; цілком можливо, що Нормани здобували відомости про християнство через зносини з Візантією в рускій службі; але аболютно не можна собі уявити, щоб в тих відносинах Русі з Візантією брали участь виключно Скандинави, що були на Русі, а Русини-Славяне — ні; ба, вони ще могли в Візантію знати дорогу далеко ранійше, ніж

Дага, сина Ринга, сина Гаральда красноволосого, а в Норвегії ті роди, що себе від его виводять, уважають ся за найкращі й найславійші. Було в Ринга трое синів, всі мали титул королівско; старший Ререк (Hraegrek), другий Еймунд, третій Даг; всі вони вєславились проворетвом, в батькові імені спорязали війскові походи і в ширати ходили, і тим здобули собі честь.¹⁾

Тоді королем Упландії був Сигурд, Кабан прозвищем, мав він за собою Асту, дочку Гудбранда, мати короля Олава Св.; сестра її була Торни, мати Гальварда Св., і Ізрида, бабка Торера стентского. Олав, син Гаральда, і Еймунд, син Ринга за молодих лїт виховувались в купі й були майже однолітки. Вони призначали ся до всіх справ, що дають честь людям, і пробували то в короля Сигурда, то в короля Ринга, батька Еймундсворго. Як Олав їхав в Англію, Еймунд поїхав з ним; був разом з ними Рагнар, син Агнара, сина Рагнара Руккіл, сина Гаральда Красноволосого, і багато інших значчих людей. Що більше країв вони звідували, то все більша слава і честь їх імя осявала, що засвідчила справа з Олавом Св., а его імя славне було по всіх краях північних. Він, заволодвши Норвегією, опанував всі округи королівства і князів тих округів ріжними способами повитискав, як то переказали люде осьвідомлені, а свідчить за него й істория; відомо, що він ранком одного дня позбавив власти пятьох королів, а всього відняв власть у одинадцяти королів тубільних, як свідчить Стармер Мудрий;²⁾ одних побив, других покалчив, інших вигнав з королівства. Ся руйна окопила ся й на Рингу, Рерику і Дагу, а Еймунд з князем Рагнаром, сином Агнара, тим часом як се діялось, бавились ширатством. Ринг і Даг, втікши з королівства, довго бавились війсковими походами, потім пішли на схід в Готію, і там довго правили. Короля Рерика осліплено, і він пробував з королем, поки не напав на нього підступом, посявши незгоду між его двірєкми, так що вони почали бити одні одних, а сам на свято Вознесєня напав на самого короля Олава в середині церкви Христової і розсік одєжу шовкову, що одягнений був король, але за Божою помочєю король не був убитий. Король Олав, розсердивши ся з того, віддав его Торарину, сину Невюльва, щоб він его за добрим вітром відвіз до Гренландії; але корабель прибило до Ісландії, і Рерик пробував у Гудмуида, старшого в Медруєсллі, на Ейнафюрді, і вмер в Кольєскінні.

стали ті Скандинави до Руси приїздити, тож і не потрібувала варязкої проповіді до розповсюдєня хрєстянства в Київї й на Русь.

¹⁾ Генеалогічні відносини осіб, що виступають в сагах, представляють ся так (див. таблиці в Antiquités russes т. I):

Ейрик, с. Еймундара, кор. шведск.	Гаральд Красноволосий (Hárfagri) кор. норвеж. † 934				
Бюри, кор. швед.	Олав	Ринг	Рагнар ruykill	Бюри	Сигурд Hvisi
Ейрик, кор. швед. жінка — Сягрида, тітка ярла Рагнвальда	Тригни	Даг	Агнар	Гудрод	Гальфдан
Олав, кор. швед. † 1024	Олав Тригнасон † 1000	Ринг		Гаральд Grenski	Сигурд Кабан (Sýr) † 1015
Інгігерда † 1050.	Рерик, Еймунд, Даг		Рагнар	Олав Св. кор. норвеж. † 1030	Гаральд Сьмільний (Hárd-gada), зять Ярослав, кор. порижский † 1066

²⁾ За сього Стримера згадено було вище.

2. Про Еймунда і Рагнара. Скажемо поперед, що Еймунд з Рагнаром пізніше трохи вернулись в Норвегію, тим часом як Олав перебував в дальших округах. Почувши про вище згадані справи, Еймунд позкликав мешканців на збір і так сказав: „Трапились після нашого від'їзду в сьм. краї важні справи; втратили сьмо своїх родичів, і деякі з їх з соромом вигнані з краю; відібрані в нас славі і значні родом кривні, і з того нам жаль і шкода; тепер один король панує над Норвегією, що давніше кілька держало, хоч я й думаю, що королівство, де панує мій товариш Олав, прийшло до доброго володаря, не вважаючи, що де в чому що до власти поступає він занадто прикро. Сподіваюся, що він вчинив би мені велику честь, виключивши титул королівський.“ Тут приятелі обох стали радити Олаву, щоб він звернувся до Олава і поспробував, чи не схоче він і королівського титулу сьму признати, але Еймунд сказав їм: „я супроти Олава бороти ся не буду і не стану по стороні его ворогів, але для тих важних справ, які межі нами стались, не можу на те пристати, щоб мав, зрікши ся свого титулу, здати ся сьму на ласку. Щож на вашу думку нам зостаєть ся, коли не хочемо й до згоди йти з ним, ані до боротьби ставати? Я знаю, що як би ми з ним згодились, велику б мені показав він честь за те, що я на его власть не хочу нападатись, але то мені дуже неприємно, чи ви, мої товариши військові, зтерпите, як побачите ваших родичів зневажених? А хоч би мене стали ви підбивати, то прийшло ся б терпіти, бо мусіли б наперед (сьму) присягнути й присяги тієї вірно дотримати“. Тут вояки Еймундові питають: „що ж ти думаєш робити, коли думаєш, що не можна й на ласку здаватись, ані з королем зирити ся, що треба й із останніх маєностей йти на вигнання, а до ворогів не приставати.“ А Рагнар каже: „дуже мені слова Еймундові по душі, бо думаю, що не тра нам своїм щастем супроти королєвого мірятись; на мою думку, тра нам подумати, щоб полинивши маєностей і втїкши, стати чимь вищим від інших кунців.“ Тоді Еймунд: „як що схочете послухатись мої поради, я вам оповім свій замисел, як хочу. Прочув я, що вмер Валдамар, король Гардарика, держави східньої. Королівство его перейшло тепер до трох синів, мужів преславних, але королівство він між синами не рівно розділив, бо один дістав більше ніж інші; один зветь ся Бурислав (Buzislaw), найстарший, що найбільшу спадщину одержав, другий Ярислав, третій — Вартилав; Бурислав держить Кенуґард (Київ), найбільшу частину цілого Гардарика, Ярослав Гольмґард (Новгород), а третій — Палтеску (Полоцьк) з усіма належними округами. Тепер меж ними нема згоди, бо той що одержав найбільшу й найліпшу частину не задоволений своїм і уважав то за кривду своєї власти, що менше має, ніж батько, і уважав себе пониженим супроти своїх предків.“ Тепер думка така, як що ви згодитесь, щоб туди їхати, звернути ся до сих королів і пристати до котрогось, а особливо до тих, хто хоче своє королівство ціле захвати і задоволений тим, що батько наділів. Ся справа сдчинить вам

¹⁾ З усіх синів Володимира сага знає тільки Святуполка, що зве Бурп-славом (дуже можливо, що вона помішала се імя з іменем его тестя і союзника в війні — Болеслава) і Ярослава. Третій — Вартилав, як правдоподібно догадують ся, в Брячислав полоцький, син Ізяслава († 1001). Тут Київ виступає найбільшим і найголовнішим плеєм, низше (гл. 11) в такій ролі виступає Новгород. Оповідаючи про незадоволення Святуполка, сага незвичайно щасливо попадає в саму глибину его мотивів, а разом — взагалі звербавсь давньої Русі: метою було сполучити на ново землі держави Руської, розділеної між братами, Google

стежку і до слави і до багатства, і так ухвалимо собі сей замір.“ Все до сеї думки пристали; було там багато таких, що охочі були до прибитку, а в Норвегії бояли ся німсти за різні неправди, і за ліпше мали йти з вітчизни, аніж зоставатись на утиски короля й ворогів; тому пристали до Еймунда й Рагнара, і з великим, дужим і славним військом рушили на Східне море, кинувши Норвегію. Король Олав не знав про те, поки вони не поїхали, й жалкував, що з Еймундом вони не побачились: „розійшли ся б, казав, кращими приятелями; природно, що він має на мене серце; от і пішов в Норвегії чоловік, якому я найбільшу честь показав би, окрім титула королівського.“ Колиж хтось оповів ему, що Еймунд казав на зборі, засвідчив (Олав), що завсеїди він вмів знайти користну пораду. Та про се нема чого ширше оповідати, вертаємось до Еймунда і до ярла Рагнара.¹⁾

3. Еймунд приходить в Гардарик. Не спиняючись в дорозі, прийшов Еймунд з своїми в Голмгард до короля Ярислава, і за порадою Рагнара, перше до Ярислава звернули ся. Конунг Ярислав був посвячений з Олавом, королем шведским, мав за собою его дочку Інгітерду. Довідавшись про їх прихід, послав конунг предложити їм безцenne мешканє в его королівстві й закликати до конунга на славний шир, і вони прийняли радо сї запросини. За столом конунг і жінка пильно розшитували за Олава, сина Гаральдового, короля Норвегії; Еймунд сказав, що можна б багато сказати в похвалу сьмого й его вдачі, що довго вони були товаришами — і в вихованню, й на війні; та нічого не сказав про прикрі для нього справи, про які попередю згадали. Все що бачили вони в конунга, дуже подобалось Еймунду й Рагнару, теж і в жінці, бо була дотепна до справ і щедра, а конунг Ярослав, хоч за щедрого взагалі не уважав ся, володар добрий, великого духа.²⁾

4. Умова Еймунда з королем Яриславом. Запитав їх конунг, куди вони простують? відповіли: „прочули сьме, що тобі, напе, з причини братів приходять ся боляти ся за своє панство; а ми вигнані з вітчизни й рушили на схід, в Гардарик, з тим щоб звернути ся до тебе й інших братів, предложити свою службу тому, хто найбільше схоче показати нам слави й честі; бо ми хочемо придбати собі багатства й слави, а від вас мати честь і гідність. Думали ми, що й ти, маючи братів — ворогів, що наступають на честь твою, захочеш собі приєднати завзятих людей; ми ж обіцяєм за певною нагородою підняти оборону сього королівства, а від вас побирати золото, срібло й добрі убрания; коли ж ти не хочеш зараз нашої умови прийняти і нашу поміч відкинеш, ми то все від нього короля дістанемо.“ Конунг Ярислав відповів:

¹⁾ Се оповіданє гарно представляє нам причини тієї міграції скандинавских вікінгів, що заповняла „Варягами“ рускі дружини X—XI в. Королі скандинавскі позбавляли дрібніших конунгів (королів) їх земель, а ті ставали в головах полків, що йшли грабувати сусідні краї, або ставали кондотерами, і в такій ролі приходили на Русь. Наші жерела не знають Еймунда, але знають на пр. аналогічного Гакона (Якуна) помічника Ярослава 1024 р. (Пнат. л. с. 103). Тут годить ся зауважити характерну річ, що в сагах Русь, руска династія з'являють ся чимсь чужим для Норманів, нема натакаєд на традиційну міграцію Русів з Скандинавщини: се один з доводів антинорманістів.

²⁾ Що Ярослав був швагром Олава, наші літописи не кажуть, бо й взагалі про шлюби князівські тих часів мало що знаєм; догадують ся, що Інгітерда звалось хрещенням іменем Орипою, і в імя її патрона збудовано в Києві монастир св. Орипи. Характеристичку Ярослава чисто дано з погляду дружинника-кондотера; був не щедрий!

„дуже мні потрібна ваша поміч і порада, бо ви, Нормани, і розумні і сміливі, та не знаю, що ви зажадаєте з нашого добра за свою службу.“ Еймунд на те: „перше — щоб нам спорядив хату і поклопотався, аби мали ми з твоїх найкращих запасів усе, що нам потрібно.“ „На се пристаю“, каже конунг. „З сьєю умовою, каже Еймунд, полк наш готовий слухати твого розказу, ходити на чолі твого війська й державу твою боронити; опріч того маєш давати кожному волювати уціню срібла, а кожному стернику ще пів унції.“ „Сего не можу“, каже конунг. „Але можеш, пане, каже Еймунд, бо замісь срібла візьмем футра боброві й соболині й інші речі, що легко роздобути в твоїй державі, і сї речі цінувати мєм ми самі, а не воляки наші; і як буде здобича, тоді нам давати мєш сї гроши, а як буде спокій, то удержанє зменшуєть ся.“ Король на се пристає, і ся умова віала стояти дваццять місяців.¹⁾

Б. Еймунд має побіду в Гардаріку. По сїй умові Еймундові воляки повитягали кораблі й безпечно їх поуставляли. Конунг Ярислав звелів їм збудовати каміницю й обвішати шовками червоношми; наділив їх всяким добром потрібним щедро; що дня тішились і бавились вони весело з конунгом і єго жінкою. Не довго вони тішились такою честію, коли прийшов лист від конунга Бурналава до конунга Ярислава такого змісту: просить він кілька округів і торгових місць близких до єго панства, щоб вони платили єму невеликі податки. Конунг Ярислав оповів конунгу Еймунду, що хоче від єго брат, а той відповів: „не можу в сїй справі дати тобі доброї ради; як хочеш бороти ся, то маєш нашу поміч готову; добре було б не дратувати твого брата, поки можна, але як він по сїй уступці, як я сподіваюсь, ще більш зажадає, можеш тоді виберати — чи відступити єму своє панство, чи сплюго єго боронити і битись з братом, як що уважати мєш можливим оборонити свою землю. Далеко безпечніше відступити, що він жадає, але таку ухвалу багато уважатимуть за боязку, не гідну конунга, тай не знаю — на що б ти мав тримати заграничне військо, як не звіряш ся на нас; але в сїй справі вибір тобі полишаю.“ Конунг каже, що не може й думати, щоб мав відступити своє панство без боротьби. Тоді Еймунд: „ну то скажи послам свого брата, що ти хочеш боронити свою державу, та й не давай єму часу зібрати війська, бо розумні люде кажуть, що бити ся вигідніше в своїй, як у чужій землі.“ Посли, вернувшисє, оповіли своєму конунгови, що Ярилав нічого не хоче відступити брату з своєї держави й готовий бити ся, як що він на єго державу нападе. „Мабуть, каже конунг, сподіваєть ся звіткисє помочи, коли постановив з нами бороти ся; чи може які заграничні люде прийшли до него й порадили єму

¹⁾ Сї л дальші умови Норманів з Ярославом дитуть правдою і представляють виразно тогочасні відносини; з одного бачку бажанє виторгувати як найбільше, користаючи з обставин, з другого — дешевим коштом задовольти, ба й спечатисє Норманів. Се нагадує переговори Володиміра з Вірягами після здобутя Києва: рїша Варязи Володиміру: „се градъ нашъ, и мы прияхомъ е, да хоцємъ имати окуиъ на нихъ по 2 гривни“; и рече ихъ Володимиръ: „пождете, даже вы куны оберуть, за мѣсяць“; и жьдаша за мѣсяць, и не дасть спмъ, и рѣша Варязи: „сѣльсталь еси намъ, да покажи вы шуть въ Грѣкъ“; оиъ же рече: „идите“ (Іпат. с. 52). На перший раз Еймунд в сазї задовольняєть ся платою унції (себ то $\frac{1}{16}$ гривни, що була пів фунтом) срібла, удержанє 600 Норманів Еймундовим контуваною отже звиш 200 грив.; се нагадує ті 300 грив, що мали за чася Осєга Новгородці платити на удержанє залогн варязскої „мира дѣля“. Потім, користаючи з обставин, побіжшвили вони плату в 12 раз — по унції золота = 2 грив. срібла (золото рахуєть ся для того часу з сріблом як 12: 1).

боронити державу?" Посли сказали — „чули, що в там конунг норманський з шестю сотками Норманів.“ „То вони, певно, ему й порадили се“, сказав Бурислав і став зберати військо. Конунг Ярислав по всій державі посилав стрілу, вістницю війни; так обидва конунги зтягають свої війська. Вийшло так, як і думав Еймунд — конунг Бурислав повів своє військо на брата за свою границю. Там де стрілились вони, був великий ліс, на березі якоїсь річки; тут стали вони обозами, між ними була річка, а число війська в обох не багато ріжнилось. Конунг Еймунд і его Нормани стали собі шатрами осібно, і так стояли спокійно чотири ночі, не виступаючи на битву. Рагнар і каже: „чого ми тут ждемо, чого маємо так седіти?“ „На думку нашого конунга, відповів Еймунд, військо вороже западто мале, та его заміри здають ся не щасливими.“ Пішли вони до конунга Ярислава і спитали, чи він постановив не битись? Конунг сказав: „здасть ся, маємо військо добірне, велике числом, і можемо на его спуститись.“ „Я не такої думки, пане, відповів Еймунд, перше, як ми сюди прийшли, то в шатрах (у ворогів) було помалу воєнків, і табор більш для виду був розпрестореній, ніж скільки мали війська; та генер бачу инакше: мусять або побільшувати число шатрів, або спати без шатрів, тим часом у тебе багато воєнків розбігло ся по своїх краях, так що, видко, не треба спустатись на військо.“ Конунг спитав, якої ж він думки, і Еймунд сказав: „все нам погіршило ся, сидячи — втратили побіду, але я з Норманами тим часом не гуляв: річкою, проти води, поприводили ми всі свої кораблі з зброєю; ми посідаєм на їх з війском, покинувши порожні шатри, і нападёмось на ворогів ззаду, а ви як найскорше виводіть лавою військо.“ Так і зробили; з обох боків затрубили на битву, підняли корогви, виставили воєнків до битви; зішли ся війська, почалась горяча битва, і скоро прийшло до великої бійки. Конунг Еймунд з Рагнаром ударили сильно на конунга Бурислава, напавши на нього ззаду несподівано. Стала ся велика битва, багато побито, військо Бурислава розірвано, почав ся біг; Еймунд перейняв его військо й стільки побив ворогів, що довго було б вичисляти їх імена. Ворог розбитий побіг, не дбаючи про боротьбу. Кого доля зберегла в битві, спасаючись, тікали в ліси й поля. В тім пополоху повстала чутка, що й конунга Бурислава вбито. Ярислав з тієї битви здобув велику здобич; більшість сю побіду ставили на честь Еймунду й Норманам, і з того здобули вони велику славу. А сталося се задля справедливости справи, бо Ісус Христос справедливо рішив сю справу, як інші всякі. По сьому вернулись в свої краі, і конунг Ярислав не тільки заховав свою державу, але й здобич дістав з сеї битви.¹⁾

¹⁾ Оповідання саги про боротьбу Ярослава з Святополком в тім зходять ся з оповіданням літописця, що й тут і там вона зведена на три великі битви (на Дніпрі, на Лугу й на Альті); описану тут битву можна б уважати за Любецьку, деякі в подробиці подібні: битва десь меж Київом і Новгородом, військо стояли довго (в літописи аж 3 місяці), битву почало військо Ярослава (в літоп. — Новгородці), перейхавши на другий бік. Але й літописець не вичисляє всіх битв (вона тільки побіжно згадає, що перед Альтською битвою „чювде Ярослав на Святополка, а побіди Ярославъ Святополка, и бѣжа Святополкъ въ Печенѣгы“ — Инат. с. 101, а на сагу можна же менше здатись: вона оповідає про похід Святополка на Новгород (2-а кампанія), а про се літописець певно оповіла б, як би таке було; не кажу вже, що сага промянає цілком візну з Володаром (Сенковський обясняє се дефектом, але се не правдоподібно). Цікаво, що прихід Еймунда на Русь, як уважати на події що его викликали, мав по хронології швідичій статись по

6. Порада Еймунда. Решта літа й дальша зима перейшли спокійно, і нічого не трапилось значного. Конунг Ярислав панував над обома державами за порадою й працею Еймунда. Нормани мали велику славу й вплив, даючи безпечну оборону конунгу своїми порадами й побідами над ворогами. Але конунг, зкинувши брата, увважав їх поміч менш потрібною, а спокій — певним, і перестав давати їм плату. Коли ж прийшов день, уставлений для платні, Еймунд звернувся до Ярислава й сказав так: „ми пробули в твоїм панстві, пане, якийсь час; тепер вибериш — чи мусить умова наша й далі тривати, чи хочеш, щоб наш союз скінчився, і ми перейшли до иньшого володаря, — бо плата нам проволікаєть ся.“ Конунг відповів: „тепер ваша поміч мені не так потрібна як давнійше, а таку плату давати, яку вимагаєте — то великий видаток.“ „То правда, пане, сказав конунг Еймунд, бо від тепер буде платитись воякови ушця золота, а стерпникам — шів марки золота.“ „Ну то я хочу умову зкасовати“, каже король. А Еймунд єму: „Нехай так буде, як хочеш, та тільки чи знавш ти напевне, що Бурислава нема живого?“ „Думаю, що певне“, каже конунг. „Ну то певне, каже Еймунд, єго могила гарно оздоблена; (скажи ж), де то єго могила?“ „Ми сього напевне не знаємо“, відповів конунг. „А то б тобі, конунг, випадало б знати, де могила такого славного брата, сказав Еймунд; та тільки догадуєш, що вояки то розславили, аби тобі догодити, а ти й доєї не дізнаєш.“ „Що ж ти можеш певнішого оповісти, щоб тому мав більше я вірити?“ питає конунг. „Дійшла чутка до мене, каже Еймунд, що конунг Бурислав сєї зими перебував в Біармії,¹⁾ живий; запевно оповідали, що він тепер споряджує військо на тебе, і се мені здаєть ся правдоподібнішим.“ „Колиж на твою думку, питає конунг, нападе він на наш край?“ „Кажуть, що буде за три тижні“, відповів Еймунд. Прочувши таке, конунг Ярислав не хотів зоставатись без помочи Норманів, тому умови відновлено на 12 місяців. Тоді конунг питає: „що ж тепер чинити? зберати військо та битись з ними?“ Еймунд на те: „така й моя думка, як хочеш обороняти Гардарик від конунга Бурислава.“ Тоді Ярислав питає: „чи сюди зкликати військо, чи послати проти їх?“ Еймунд на те сказав: „вєе військо, яке можна зтягнути, треба зкликати до міста; як зійдеть ся військо, тоді дамо раду, яка до тієї справи покажеть ся користнійшою.“

7. Битва між братами. Отже конунг Ярислав розіслав по всій державі звістку про зликанє війська, і велика сила селян зтекалає до єго. Конунг Еймунд, пославши своїх до ліса, велів рубати дерева, везти до міста і зкладати на стінах; гілляки дерев велить пооставити перед стінами, щоб стріляти не можна було на місто, зробити за стіною великий рів і виинявши звідти землю, сповнити водою, а потім положивши дерева зверху, так приряджує, що й сліду тої роботи не видко було, і земля здавалає нерушеною. Но сему прочули, що Бурислав напав на Гардарик і їде до міста, де були конунги. Конунг Еймунд віцно спорядив дві брами, де ухвалено було оборонятись, і як

р. 1018, отже серед боротьби Святополка з Ярославом. Але Раєн уважав вступ до сага пізнішим додатком.

¹⁾ Біармією Нормани звали край по Північній Двині і далі на схід; сю назву порівнюють а Пермій наших літописєв, територією Перяків і Звряя. В літописи Святополк після першої війни тікає в Польщу, і Поляки вступают єго союзниками в другій кампанії, як в третій Печеніги (хоч Татхар доводять, що Печеніги брали участь і в другій війні), отже в сазі з'являють ся Біарми намієть Поляків.

потреба — виступити з міста. Ввечері перед тим днем, як ждали ворожого приходу, конунг Еймунд звелів жінкам стати на стіни, позаберавши всякі, які мали, дорогі речі, в убранях як найліпших, а золоті гривні підняти на паляцах, щоб звернути увагу ворогів. „Бо я думаю, казав, що Біарми охочі до дорогоцінних речей, і як заблище на сонці золото і виткати золотом червоці убраня, то пойдуть до міста швидко і безпечно“. Зроблено, як він сказав. Бурислав з війском, вишовши з ліса, наблизив ся до міста; вояки, побачивши блиск над містом, тінать ся, що поєніли раніше, аніж чутка про їх дійшла. Летять сміливо без розваги, і велика сила люду попала в річ і пропала. Конунг Бурислав, що їхав заду, побачивши, як его вояки погнули, сказав: „мабуть облога виїде трудніша, як ми сподівались, видно єт Нормани добре вміють радити.“ Поки оглядав ся, кудю лекше до міста приступити, помітив, що блиск той показний зник, бачить, що всі брами зачинені, окріч двох, а до сих трудно приступити за для міцного спорядження й великого числа оборонців. Тут підняв ся крик боєвий, в городі готують ся до битви; конунги — Ярислав і Еймунд кожиди при своїй брані; починають ся горича битва, з обох боків багато згинуло воєнків. Де був конунг Ярислав, такий був напад, що пробилсь крізь браму, що він боронив; самому конунгу тяжко ногу вразили,¹⁾ і багато побито, поки ту браму здобули.“ „Сирива став погана, сказав конунг Еймунд, бо конунг вражений, і багато наших побито, а вороги здобули дорогу до міста.“ „Ти вже, каже, Рагнар, роби що хочеш — або сю браму борони, або їди на поміч конунгови.“ Рагнар каже: „я тут зостану ся, а ти їди до конунга, бо там треба щось порадити.“ Еймунд отже пішов туди з великим війском і побачив, що Біарми вже пройшли в місто; зараз задав бірку криваву, й багато з воєнків Бурислава побито. Конунг Еймунд, підбодривши своїх, напав на ворогів з запалом і сильно, рідко коли така довга битва триплялась. Що зосталось живого з Біармів, потікало з міста, побіг і конунг Бурислав, з дуже великою шкодою. Конунг Еймунд з своїми воєнками гнали бігунів до ліса, вбили хорунжого конунгового; і тут чутка рознеслась, що й конунга вбито. Велику побіду здобуто. Еймунд сею битвою придбав собі велику славу. По сьому якийсь час був спокій, вони пробували у конунга в великій повазі, тіннались шанобою у всіх; але плата знов приходила від конунга пізно і тяжко, не платилось по умові.

В. Про Е й м у н д а. Трипилось якось, що Еймунд звернуєть до конунга і просив, щоб він виплатив удержання, як личить могутньому конунгу: „думано, сказав він, що тою побідою здобув ти для свого скарбу біліш здобичи, ніж скільки належить до плати, і се ти, адеть ся ним, але робиши, хоч ти й думаєши, що не потрібуєш нашої оборони й помочи.“ Конунг на те сказав: „ти сирива їти ме, відий, добре, і без вашої запомоги; ви мені вчинили велику послугу, але знов кажуть мені, що ваші вояки дуже забавливі що до всего.“ Еймунд на се єму: „то щож з сего всего, напе? ти ж один мавш ся справу рішити; аджеж з моїх людей багато думають, що втратили дуже: ниньші стратили руки чи ноги чи нинше що, ниньші мали шкоду в зброї, і мусять давати великі відатки, тобі випадало б становити нинше полїшшити; тепер виберай що хочеш — або з нами або без нас зоставай ся.“ Конунг на

¹⁾ До порівняня з сею, подробицею наводять глузуване військо Святославового з Новгородців під Любечю: „что придет с хромцем сим а вы плотници еуще, а приставимъ вы хоромъ рубуть нашихъ“ але дехто чигають хоромцем, і туді Ярослав замісь куляного став теслюю, разом з Новгородцями.

те: „не хочу я вас відсилати, але й грошей не обіцяю, коли нема й страху війни.“ Еймунд на се сказав: „нам треба грошей, і наші не хочуть служити за саму страву; лїше вже підем до нього якого конунга та будемо здобувати слави. І так воно правдоподібно, що твому королівству не загрожує жаден напад; але чи на певне ти знаєш, що конунга вбито?“ „Уважаємо се за правду, бо королю вго в себе маємо“, сказав конунг. Еймунд питає: „то й могли вго знаєш?“ „Нї“, сказав конунг. Еймунд каже: „сього не знати — се не дуже мудро.“ „А що ж ти знаєш за се певнішого від інших, що уважають се за певне?“ пита конунг. „Та волїв втратити королівство, як жите, каже Еймунд; думаю я, що втік він цілий і перебув змучений в Турці; постановив він знову воювати з тобою і привести непереможне військо з Турків, Бліокуман і багатьох інших диких народів.“ Ще правдоподібніше чув я, що він постановив зректи ся християнства і відібравши в тебе Гардарика, обидві держави залюднити тими варварськими народами. Як сей замір він виконає, певно він вижене соромно тебе з усіма родичами.“ „А скоро він прийде з тими дикими народами?“ питає конунг. „За пів місяця“, сказав Еймунд. „Щож маємо чинити“, питає конунг; вжеж я не можу зостатись без твоєї оборони.“ Рагнар умоуляв, аби йшли, а конунг нехав сам собі радить, але Еймунд сказав йому: „дорікати муть нам, як конунга лишимо в такій небезпечности; коли ми прийшли до него, він спокоем тїшив ся, і я не хочу так вго лишати, щоб по нашому відходї спокоем не мав, але поновимо умову на 12 місяців, з тим що мати мемо побільшену платню по умові. Та тепер тра над справою подумати: чи зтягати військо, чи волївш пане, щоб ми — Нормани самі боронови твоє панство, а ти сідати менш спокійно, і тоді тільки до свого війська звернеш ся, як нас побють?“ „Так і зробіть“, каже конунг. Еймунд на те: „не дуже поспітай з сею справою, пане; в це інших спосіб — щоб мати зібране військо (з обох) і тим, на мою думку, більше здобудеш собі честі. Ми — Нормани першими не побіжимо, та знаю, що багато є на се готових з тих, що на піки ворогів кидають ся, і не знаю, чи ті що тепер найбільше підбавляють (до битви), чи з'являть ся вони в рішучу хвилину. Щож маємо, пане, чинити, як зійдемо ся з військом конунга, чи вго вбити чи нї? атже не буде ніколи кінця сьм бучам, поки ви обоє живете.“ Конунг відповів на се: „того вже не буде, щоб я ще намовляв до битви з конунгом Буризлавом, а потім скаржив ся на тих, що вго вбили.“ Після сього вернувшись собі до дому, не сказавши нічого до війни готувати, і се найбільше дивувало всіх, що така небезпечність настунав, а до війни зовсім не готують ся. І трохи пізніше приходить чутка, що конунг Буризлав вступив до Гардарика з великим військом з силою дикого люду. Конунг Еймунд удавав, ніби про се нічого не знає й жадної чутки не чув; багато казали, що він не відважаєть ся бити ся з Буризлавом.

9. Еймунд вбив конунга Буризлава. Одного дня раненько Еймунд покликав свого родича Рагнара й ще десять чоловіка, сказав їм осідлати коней,

1) Турки, Турція є, мабуть, відгомон Торків, що з кінцем X в. пресунулись до руских границь і були союзниками Володимира в поході на Болгар; в Лїво-Куманях Сенковської бачив Віто-Куманів, германців; скоріше — се сподуччі називаєть ся тією самою ордою: Половці-Кумани (порівн. форма Blawen, Płowci), але вони не вступують в інших жерелах так рано, з початку XI в. В Лїво-Кумані Святослава біжить „в Печеніги“ (що виступають его союзниками р. 1018 в Титмарі); Торки і Половці могли вступити в оазі їх місце в пізніших переказі (з 2-ої пол. XI в.).

і вийшло їх дванадцятьох, не взявши більш нікого, всі інші zostались собі; в тим числі був Ісландець на імя Біора, Кетик з Гарду, ще один на імя Аскель і двох Тордів; взяли ще одного коня без їздця, наладовавши зброю й їжею. Всі вбрані були купцями й поїхали кіньми, і ніхто не знав, з якої то причини вони поїхали, і яку штуку собі замислили. Вїхали в якийсь ліс, пішли ним цілий день, аж на ніч вїшли в ліс й прийшли до великого дерева, навколо були гарні поляни рішні. Еймунд каже: „тут снінимося; я дізнавсь що конунг Вуріазлав сю ніч буде тут почувати і стане шатрами.“ Обходячи дерево і поляну, зауважили, де найбільш вигідне місце для шатра. „Отут, каже Еймунд, стане табором конунг Вуріазлав; я чув, що він має звичай, як що можна, ставити своє шатро коло ліса, щоб мав куди тікати при потребі.“ Еймунд дав шнур чи канат (людям), велів приступити до дерева, що там стояло, а один мав вилізти на гіляки і обв'язати їх шнуром. Так і зробили. Тоді нагнули дерево, так що гіляки доставали до землі, і так дерево перегнули аж до самого долу. „Се мені подобається дуже, сказав Еймунд, з сего можемо мати велику користь.“ Перешли витягнути канати і прив'язали їх кінці. Се вони зробили до шостої години пополудню, і почувши, що вже військо конунга надходить, пішли до коней в ліс. Але бачили велику силу військова, гарний віз, оточений великою купою людей, а перед ним несли корогну. Попростували до ліса, вступили на поляну і, як догадавсь Еймунд, поставили шатро на вигіднішому місці, а всі воїки стали шатрами з обох боків позадовж ліса; так забавили ся, аж зтемніло. Шатро конунга було рясніше й майстерно зроблене, з чотирма відділами, в горі високий шпиль, і на кінці его золота куля з короговкою. А все що військо робило, бачили з ліса, та стояли перухомо і мовчки. Як зтемніло, засвітили світло в шатрах, з того догадались, що приберуть ся до вечери. Конунг Еймунд і каже: „в нас мало їжи, се зле; отже піду в їх табор роздобути страву.“ Прибрав ся старцем, бороду цупину прив'язав і сперяючись на дві палиці, йде в шатро конунга і випрошує їжи, звертаючись до всіх людей, заходив і в найближше шатро; здобувши багато їжи, подякував за неї й пішов з великим запасом страву з обозу. А там випивши й в'ївши в смак, затихли. Тоді конунг Еймунд розділив своїх людей по полюванні: шістьох лишив в лісі, щоб стерегли коней і мали готових для наглої потреби, а сам з рештою пішов з лісу в обоз безпечно. Тут Еймунд каже: „Рогнівальд (Rognvaldr), Біора і Ісландці -- їдять до дерева, що ми нагнули“, і дав кожному по сокірі, „ви, каже, вмiєте добре вдаряти, от тепер треба, аби єсте показались.“ Коли підійшли до того місця, де були прив'язані гіляки, конунг Еймунд сказав: „треба нехай стає тут, на стежці, що йде до поляни; він не має нічого чинити, тільки держати шнура і пустити, коли ми его потягнемо, держучи за другий кінець; і як все впорядкуємо, як треба нам; той кому я ту справу доручу, ударить держальком сокіри по шнуру, а той, що тримає шнура, мусить уважати, чи він трясеть ся тому, що ми тягнемо, чи тому, що ударено; і як даний буде знак, потрібний і важний для доброго виконання справи, той що тримає шнура, даєть знак; тоді гіляки дерева підрублять, і воно падає і з сполоху дивиться ся.“ Вони й зробили, як було сказано. Конунг Еймунд і Рагнар, разом з Біором прийшли до шатра, зробили з шнурка петлю й ратцями надїли її на короговку, що була на шпилю конунгового шатра, і вхопилась вона за кульку; все се зробили потиху, по шатрах всіх місце знали, втомлені дорогою та випивши з вечера. Зробивши се, понатягали за кінці шнури і умовились, що мають

робити. Конунг Еймунд підійшов ближче до конунгового шатра, щоб бути поблизу, як его піднімуть. Вдарили по шнурку, той хто держав, помітивши, що шнур задріжав, дав знак, щоб рубали. Підрубане дерево вічно й високо відскочило, і здерши з землі конунгове шатро, далеко закинуло в ліс, погасивши все світло, яке було в середині. Конунг Еймунд ще з вечера докладно зауважив, де в шатрі слав конунг, туди й кинувся він і вбив нагло конунга й багато інших. Взявши голову конунга Вурналава, він з своїми людьми втікли в ліс, і не пізнали їх: воїни Вурналава, що зостались живі, були перелякані з такого надзвичайного випадку. Конунг Еймунд з своїми людьми втікли кінями й раненько приїхали до міста; прийшов до конунга Ярислава й оповівши ему про смерть конунга Вурналава, каже: „отее, пане, его голова, як що можеш пізнати.“ Конунг, побачивши голову, почервонів. А Еймунд каже: „отже ми, пане, з Норманами вчинили таке славне діло; ти ж споряди розкішний і поважний похорон своєму братови.“ Конунг Ярислав сказав на се: „дуже ви швидко зробили сю справу, що так мене діткнула; самі вже й похорон спорядіть. Але що ж его нісеко тепер робитиме, як ти думав?“ Еймунд каже: „догадуюсь, що вони зберуть ся і будуть один на одного думати; бо вони не повірили нашого приходу; так спераяччись і не вірячи один одному, поділившись, розійдуть ся вони; тому мало хто з їх, на мою думку, поклоночеть ся коло похорону конунга.“ Нормани рушили з міста і тією ж дорогою поїхали лісом, аж приїхали до табору: стало ся так, як догадувався конунг Еймунд: все нісеко Вурналава розійшлося, поділившись через суперечку. Конунг вийшов на полянку: тут лежало тіло конунга, все его покинули; заходились вони коло похорону, приложили голову до тулуба й одвели тіло до дому; і так багато дізналось про похорон Вурналава. Тоді весь народ присягнув Яриславу, і так став одноким конунгом над державою, що попереду в двох держали.¹⁾

10. Еймунд іде від Ярислава до его брата. Мишло тим часом літо без ніякого значного вчинку, і удержане було незаулачене. Деякі нагадували конунгу тяжку смерть его брата, казали що Нормани вже тепер уважають себе вищими від конунга. Як прийшов день платити гроши, Нормани пішли до конунгової спальні; конунг привітно їх прийняв і спатав ся, чого так рано хочуть? Конунг Еймунд відповів на се: „може бути, ти вже, пане, не потребуєш нашої помочи, то заплати нам плату належно, совітно“. Конунг на те: „з причини нашого приходу сюди повстали важкі справи.“ „То правда, пане, каже Еймунд, бо без нашої заповоги зїстав ся б ти без панства, а що до смерти твого брата, то зроблено було то за твоїм дозволом.“ „Щож ви тепер задумаете“, спитав конунг. „А чого б ти найбільше не хтів?“ пита Еймунд. Каже конунг: „сього не знаю.“ А Еймунд: „а я добре знаю; найбільше бити не хтів, щоб ми пішли до твого брата Вартилава, а ми до его й ідемо, і ему велику поміч дамо, а ти, пане, зоставай ся здоров.“ З тим скоренько вийшли й пішли до кораблів, а ті вже зовсім були готові. Отсе пішли скоро й без моєї волі“, сказав конунг Ярилав. „Як би прийшлося тобі з Еймундом боротись, то мав би суперечника тяжкого“, промовила его жінка. Конунг на те: „добре було б его позбавитись.“ „Се треба б скорше, поки вони тобі ще не наробили сорому“, сказала жінка. По сій мові вона з яртом Рагвальдом,

¹⁾ Оповідання про смерть Святополка — зразок тих хитрих штук, якими пишавуть ся наївно саги. Оборонці саги доводили, що се оповідане заслуге більшої віри, як лготіанне про те, що Святополк десь втік в західні землі й там провав, але певне такий факт, як смерть Святополка в поході, був би на Русі відомий.

спном Ульфа, взявши небагато людей, попростували до кораблів Еймунда і Норманів, що стояли при березі. Прийшла звістка, що конунгова хоче говорити з Еймундом, Еймунд і каже: „не звірайтесь, бо вона розумніша від свого чоловіка, та не можу її розмови відмовити.“ „То й я йду з тобою“, каже Рагнар. „Не треба, відказав Еймунд, тут нема страху, з ними нема більшого числа, як у нас.“ Еймунд був в плащі з торочками і мав в руці меч; сів на якомусь горбку глиниюватім, і конунгова з ярлом Рагвальдом так близько сів коло нього, що майже на його одіжі седіли. Конунгова й каже: „отсе зле, що ви з конунгом так розійшлись; з охотою б взялась би до цього, щоб меж вами була згода, а не незгода.“ Тим часом і Еймунд і вона не давали рукам спокою: той розв'язував торочки свого плаща, а та зняла рукавицю й підняла над головою. Еймунд зрозумів, що тут є підступ, і дійсно — вона намовила людей, щоб його вбили, і піднята рукавиця мала бути знаком. Ті скоро підбігли, але їх помітив Еймунд скоріще, ніж вони посіли, і скорше, ніж сподівались, підняв ся, лишивши плаща; і так его не могли виймати. Побачивши се, Рагнар і люди з ним один по одному позбігали з кораблів на землю й хотіли вбити тих, що конунгова жінка наслала, але Еймунд сего не дозволив, їх взяли й покидали з того глиняного горба. Рагнар і каже: „тепер вже тебе, Еймунде, питати не будем, а їх з собою заберемо.“ „Се не випадє, відказав Еймунд, треба їх вільними відіслати, я так не хочу розірвати свою приязнь з конунговою.“ Так вона й пішла собі до дому, засмучена таким кінцем, а ті собі рушили на кораблях і не спиняючись в дорозі, прибули в панство конунга Вартислава й прийшли до нього. Конунг привітно їх прийняв і спитав, що чувати нового. Еймунд розповів все, як було, про початок тієї справи і про те, як пішли вони з панства Ярислава. „Щож ви тепер думаете робити?“ пита конунг. Еймунд відповів: „сказав я конунгу Яриславу, що підем до тебе; бо думало, що він хоче твоє панство зменшити, як то брат з ним робив; — отже роздумай, пане, чи схочеш нас прийняти, чи відіслати, чи потребуєш нашої помочи.“ „Невно, що я б хотів вашої помочи, сказав конунг, але скільки хочете собі?“ „Хочемо мати стільки, скільки мали у твого брата“, каже Еймунд. А король: „то, прошу, дай мені час сказати про се підданим, бо вони дають гроши, хоч видаватиму їх я.“ На се пристали, і конунг Вартилав, зібравши своїх, оповів їм, яка прийшла чутка за брата — конунга Ярислава, що замишляє на его панство; що прийшов конунг Еймунд, пропонуєчи йому свою поміч і оборону. Ті дуже радили конунгу, щоб прийняв Норманів, і так запровадили між собою угоду, і конунг умовив ся, щоб Еймунд ему помагав порадою, а то з тої причини, що „я, каже, й не такий дотепний, як конунг Ярилав, а все таки брехуни посідали меж вами незгоду, а я з вами буду мати часті наради, а все буду платити за умовою.“ І так пробували вони в великій честі і повазі у конунга.

11. Згода між братами Яриславом і Вартилавом. Вийшло, що прийшли послы від конунга Ярислава і донеслись у Вартилава суєдних з его краєм сел і міст. Дано про се знати Еймунду, а той на те: „ся справа, пане, в вашій волі.“ Конунг каже: „тепер так справа стоїть, що муєши за умовою дати раду.“ Еймунд на те: „мені здасть ся, пане, що від зажерливого вовка тра сподіватись нападу; як се відступимо, ще більш зажадає; нехай послы йдуть здорові. Думало що вони мій замір вгадають. А тобі скільки треба часу, щоб військо зтягнути?“ „Пів місяця“, каже конунг. „То зазнач місце, пане, каже Еймунд, де буде битва, і скажи, щоб послы се оповіли своєму конун-

гові." Так і зробили, посли пішли; з обох боків військо готуєть ся до битви і приходять на назначене місце, на границі обох держав; стали табором і пробули на тім місці кілька ночей. Конунг Вартилаві і каже: „що ж се ми даремно седимо? щоб нам побіду з рук не винустити!“ Еймунд зму на те: „лиши то мені! проволікати — се ще річ не найгірша; ще не прибула конунгова Інгігерда, а та в їх дав раду, хоч конунг в вождем війська, тому я постановив сдержитись.“ „Най буде, як хочеш“, каже конунг. Так сім ночей тримали військо на тім місці. Одної ночі була погода бурхлива і темрява густа; Еймунд і Рагнар виішли з війська, так що ніхто не знав, і пішли в ліс поза табор Ярислава і там сіли коло якогось стежки. Конунг Еймунд каже: „сею стежкою ідуть їздці конунга Ярислава; як би я хотів сховатись, то пішов би сюдою, та трохи побудем ще тут; посидівши якийсь час, каже конунг Еймунд: „дарма тут сидіти“, і почули далі гук від їздців, і між їх гоміле жіночий; дивлять ся: один чоловік їде попереду жінок, а другий — позаду. Конунг Еймунд каже: „отес, як бачу, їде конунгова; станьмо по обох боках стежки, і як надідуть, вразіть коня, що їде конунгова, а ти Рагнаре, ханай її саму“. І вони їхали собі безпечно, аж кінь впав мертвий, а королева зникла; один казав, що бачив, як постать чоловіча перескочила через стежку, але йти до конунга не відважалась, не знаючи, чи то люде, чи духи то вчинили; отже потай до дому вернулись і жили тихо. Королева ж до товаришів каже: „ви, Нормани, не перестакте мене ображати.“ А Еймунд: „тобі, пані, в нас буде добре, тільки не знаю, чи приїдесть ся тобі коли побачити свого конунга.“ Після цього вернулись до конунга Вартилава й дали знати, що в королева; той дуже з свого радців і сам її стерів. Другого дня рано королева покликала конунга Еймунда; як прийшов він, каже: „наблизько буде нам вчинити згоду, я буду посередницею, тільки кажу наперед, що більше буду сиріяти конунгу Яриславу.“ Конунг Еймунд відповів: „сю справу має рішати конунг.“ „Але твій вплив найбільше значать“, каже вона. Тоді Еймунд пішов до Вартилава й питає, чи хоче мати королеву посередницею між собою? „То здасть ся мені для нас некористним, тим більше, що вона ж грозила ся змечити мій най.“ Еймунд питає: „чи будеш задоволений, як захочеш те, що попереду мав?“ „А вже“, каже конунг. „Ну то мені здасть ся несправедливим судом, сказав Еймунд, як твій най не побільшить ся; бо тобі по браті однаковий належить спадок, що й йому.“ „Як ти хочеш її посередництва, то нехай так і буде“, каже конунг. Конунг Еймунд сповістив королеву, що прийнято її за посередницю між конунгами. „Так се сталося за твоєю радою, каже вона, і певне ти вже знав, як би з найменшою шкодою могло випадати, і який суд муєнь бути.“ „Я не радив такого, щоб тобі честь відбираю“, сказав Еймунд. Заєрумили, щоб зійти ся; оголошено, що королева Інгігерда має говорити з конунгами і їх війском; війська зійшлись і побачили Інгігерду в полку конунга Еймунда і Норманів. В імені конунга Вартилава предложено, щоб була запроваджена згода за розсудом королеви. Вона призначила конунгу Яриславу найбільшу частину Гардарика, себто Голмгард; Вартилаву — другу по ній що до доброти, себто Кеугард з податками й доходами, а ся частина була в два рази більше, ніж він мав попереду; а Налтеску з приналежними округами призначила конунгу Еймунду, щоб він там був конунгом і мав всі доходи з маєностей, що належали до того панства, в цілости; „бо не хочемо, каже, его з Гардарика видаляти; як що конунг Еймунд лишить спадкоємців, вони по его смерті візьмуть в спадок сю частину держави; а як вмераючи, не

зоставить сина, то ся частина перейде до братів; конунг Еймунд має глядіти оборони цілого Гардарика в імені братів, а ті будуть ему помагати своїм війском і своєю властною; конунг Ярилав нехай править Гардариком, ярл Рагнвальд, як і раніше, нехай держить Альдейнборг.¹⁾ Таку згоду і розділ держави ухвалив і затвердив весь нарід, з тим що конунг Еймунд і королева Інгігерда всі трудні процеси мали своїм судом рішати.¹⁾ Після сего кождий вернувся в свій край. Конунг Вартилав по тому прожив не більш трех літ, захорував і умер; тішив ся він великою любовню люду. Після его смерти взяв державу его конунг Ярилав і сам один правив обома панствами. Конунг Еймунд правив своїм краєм, але не дожив до старости; умер від хороби без щадку; смерть его була дуже прикра всему народу, бо в Гардарику з чужинців не було нікого мудрішого від Еймунда; і ворожі напади не непокоїли Гардарика, поки він в імені конунга Ярилава глядів оборони держави. Захорувавши, конунг Еймунд віддав своє панство товаришу Рагнару, бо его уважав найбільш відповідним до того; се стало ся за дозволом конунга Ярилава і королеви Інгігерди. Рагнвальд, син Ульва, був ярлом в Альдейнборгу, вони були з королевою Інгігердою в перших; то був также славний князь, платив дань конунгу Ярилаву і дожив до дуже великого віку. Як Олав Св., син Гаральда, був в Гардарику, пробував у Рагнвальда, сина Ульва, і була меж ними велика приязнь: бо всі значні люде дуже поважали Олава, як він там пробував, але найбільше ярл Рагнвальд і королева Інгігерда, бо ся любила ся потай з конунгом Олавом.²⁾

¹⁾ Очевидно, маємо тут оповідане про боротьбу Брячислава з Ярославом, розказану дуже коротко в літписи під р. 1021. Брячислав, як Ярослав був в Києві, напав і пограбував Новгород, Ярослав за сім днів поспив з Києва, догнав его і побив на р. Судомири. Літписень предотавляє ініціатором сєї війни Брячислава, і дуже правдоподібно, що в тогочаснім розруху на Русі хтів і Брячислав попробувати щастя, як слідом за ним попробував Метислав. Сага предотавляє се інакше; цілком певірна звістка її, що Брячислав дістав Київ, за те правдоподібно, що він з Ярославом запровадили якусь угоду, і Брячислав, як бачимо з літписи, встав ся при своїй Полоцькій землі Оповідане сага, що Ярослав зістав ся в Новгороді, може має своїм жерелом те, що як оповідає літписень, після битви Ластвинської (1024 р.) Ярослав жив якпіль час в Новгороді, в Києві маючи своїх мужів, а сам „не сміляно в Києвь ити, донележе смиристася“ з Метиславом, що мало статись 1026 р. (Іпат. с. 104). Як се припустити, то мали б ми дати, коли кінчилися діяльності Еймунда на Русі — десь 1025—6 р. Смерть Брячислава літписень кладе під р. 1044, і по нїм став князем син Всеслав. Так само не варта віри звістка, що Еймунд князував в Полоцку — міг дійсно осідти десь посадином княжим якпіль час як і Рагнвальд, се можливо. Взагалі родя Еймунда на Русі найбільшена дуже, се певно; як би він дійсно був такий factotum на Русі, то не пройшло б его імя без слїду в жерелах руских; се побільшене, звичайне в сагах.

²⁾ Сага за Олава Св. (в Геймскрінглі) оповідає, що Олав сватав Інгігерду і вона любила его, але батько її був сердитий на Олава Св. і выдав за Ярослава; сага каже, що Ярослав прийняв Олава, що втратив був своє королівство, дуже ласкаво і дав ему край Вулгарю (Болгарню, що не належала до Рускої держави), частину Гардарика, і вмовляв его й надалше зостатись. Digitized by Google

З М І С Т.

	Стор.
I. Геродот	1
II. Гиппократ	6
III. Страбон	7
IV. Птолемей	9
V. Йордан	10
VI. Проконій	13
VII. Життя Георгія Амастридського	15
VIII. Життя Стефана Сурожського	17
IX. Пруденцій	18
X. Ібн-Хардадбек	19
XI. Аль-Баладурі (і Табари)	21
XII. Патріарх Фотій	—
XIII. Аль-Джайгани	34
XIV. Умови кн. Олега з Візантією	35
XV. Ібн-Фадлан	40
XVI. Ібн-Дусте	46
XVII. Масуди	49
XVIII. Умова кн. Ігоря з Візантією	55
XIX. Костянтин Порфирородний	60
XX. Симеон Лототет	69
XXI. Життя Василя Нового	71
XXII. Ліудіранд	73
XXIII. Продовження хроніки Регінона	74
XXIV. Каган Юсиф	75
XXV. Ібрагім ібн-Якуб	77
XXVI. Умова кн. Святослава з Візантією	78
XXVII. Ібн-Хаукаль	79
XXVIII. Лев Диякон	81
XXIX. Бруно	93
XXX. Титмар	95
XXXI. Ях'я Антиохійський	98
XXXII. Георгій Кедрин	100
XXXIII. Сага про Олава Трїтвасона	102
XXXIV. Еймундова сага	109

С. 111

8
23
100

Продасть ся в книгарні Наукового Товариства імені Шевченка,
Львів, ул. Академічна ч. 8.

— — —
Ціна 1 зр. в. а.

2
10

DK 508 .A3117 C.1
 Vyimky z zherel do istoryi Ukr
 Stanford University Libraries

DK
 508
 .A3117

3 6105 035 402 473

DATE DUE		

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
 STANFORD, CALIFORNIA
 94305

